

Prindërve të nderuar
- shenjë mosharrimi;
Zonjëbijës Lirie
- respekt mirëkuptimi!

Parafjalë

Këto rrëfenja për "gërricjet në damarët e djalërisë" kanë mbështetje në disa ngjarje të vërteta autobiografike (1951 - 1956), por që duke kaluar në krahët e fantazisë u përpunuan stilistikisht e përmbajtësisht dhe si të tilla u shndërruan në "sitregime", që tashti po i ofrohen lexuesit për t'i sfiduar kërshërinë.

Domosdo tashiti gjatë rileximit dhe ballafaqimit me realitetin e sotëm gjuhësor, ato, me qëllim që të bëhen të lexueshme dhe të pranueshme, sadokudo, qoftë për lexuesin e sotëm, qoftë për atë të ardhshmin, u prekën paksa në këtë plan, por jo tërësisht.

Fantazia krijuese që prekte atëherë plagët tona djaloshare, mjerisht edhe sot e prek në një mënyrë botën e shqetësimeve shpirtërore të të rinjve tanë.

Prishtinë, nëntor 1996

5

KUSH E VRAU METËN?

Ndër rrëfimet e babës që më ka lënë mbresa të pashlyeshme është edhe kjo që po jua tregoj tashiti. Edhe atij, si duket, ia kishte rrëfyer gjyshi, mbase edhe gjyshit të tij dikush nga të parët e tij. Sidoqoftë, kjo ia vlen të ritregohet, ngase po më rri varë në kujtesë, edhe për një arsye tjetër që do ta merrni vesh fill. Pikërisht këtë ma piku baba në një natë të janarit të vitit 1951, pasi u shkepën të tjerët nga ndeja e pasdarkes. Ç'është e vërteta, kur mbetëm vetëm unë dhe ai në odë, ngase edhe im vëlla që ishte më i madh se unë me të cilin flejshim në odë, e ndezi fenerin dhe shkoi në ahur me u qitë kashë lopëve dhe sanë dhenve, baba më tha:

-Pasi ti je i vetmi nga familja jonë që sotpërsot po bën shkollë të rregullt, është mirë që ta shënosh, ta gatuejsh, bile edhe ta zbukurosh para se ta pjekësh brumin e kësaj vakie që jua tregova sonte. Provoje se veç ajo që shkruhet mbetet, ngase fjala e gojës sadokudo tretet, harrohet.

Unë nuk fola asgjë, po vërtet ashtu në heshtje porosinë e tij e pranova me tërë seriozitetin e një detyrimi. E përblueja në mendjen time si ta nis dhe si ta bësis. Po sa kam zotësi unë për një punë të tillë, kur jam ende shtalb, i papërvojë, jam ende nxënës i

7

shkollës së mesme! Si duket baba këto mendime m'i lexoi dhe më ndihmoi t'i çoj mendtë kah zgjidhja me këto fjalë:

-Pa hy në ujë njeriu s'mund të mësojë not. Pa ia nisë punës përnjëmend e pa vullnet asgjë nuk kryhet qysh duhet!...

Unë nuk fola fare. Po ashtu mbase i skuqur nga njëfarë sikleti i brendshëm fillova të mendoja se si mund "të gatuhej e të zbkurohej para se me u pjekë" brumi i këtij rrëfimi. Po atë natë fillova ta ravijëzoja në mendje se si duhet shtruar e shtjelluar një punë e tillë. Po cila është ajo ngjarje si amanet, që më dha aq siklet për një kohë mjaft të gjatë, lirisht mund të pyesni. Atëherë ndëgjojoni, pra, po të doni, me vëmendje, jo pse ju kenë për detyrë si unë t'ua përcillni të tjerëve, po tue mësue ngjarjen vlerësonie edhe përpjekjen time të parë për me shkrua diçka të rëndësishme, jo si vjershë po në prozë, që pos hartimeve të shkollës e letrave vëllezërve në ushtri ende nuk e kisha provuar!

...Sipas babës, i pari i një familjeje që ishte vendosë këndeju diku në këto troje, ku jetojmë edhe ne tashti, kishte qenë njëfarë Ukë Marku i Bardhajve të Blin-ishtit të Lezhës. Në të vërtetë, a ka shkue atje më parë prej këndeju a ka ardhë këndeju prej atjeshit as që bëhej lla. Këtë enigmë nuk e dinte ndokush dhe as që përipiqej ta zgjidhte kush. Dihej se familja e Bardhajve edhe atje edhe këtu i kishte pasë stanshtat e fiksueme, ngase siç ka mbetur në kujtesën e traditës: atje shkohej gjatë stinës së dimnit, kurse këndeju vihej në stinë të verës, deri sa më vonë ... dihet: kur shtohet familja,

8

ndahen tymat, çelen temele të reja e temelet nuk luajnë andej këndeju. Sigurisht me kohë ngulitjet edhe kanë marrë domëthënie të reja...

Sidoqoftë, njëri prej nëntë djemve të Ukës, Cela, si thuhej, gjatë endjeve andej këndeju tue e mbrojtë tufën a ku ta dimë ne tash psejen, kishte pasë marrë plagë në njëren këmbë. Nga kjo për pasojë kishte pasë mbetë i çalë. Për këtë arsye edhe e paskan pasë quajtë *Celë Topalli*. Ai si çalaman, pra, për nevojë, paska pasë qëndruar më shumë në shtëpi, prandaj edhe më tepër se të tjerët ishte lidhë me mënyrën e përvetësimit të bisedave të odës e sidomos qenka interesuar për mësimet e pleqnisë. Me kohë paska pasë bë emën të mirë si pleqnar. E dihet pa qenë mendjehollë pleqnar s'mund të bëhet kush. Po këto që thashë kishin të bënin me kohë të vjetër dhe vetëm pjesërisht mund të ndër- lidhen me ngjarjen që po dua me e kallëzue unë. Cela ishte ndarë nga familja e madhe dhe kishte pasë krijuar familje të veten këtu, të cilën e drejtonte vetë, por si duket për arsyet që i thashë më përpara, mezi kishte pritë që t'i rritej djali i madh Bardhi dhe atij, si thuhet, ia kish pasë lëshue zotshpallakun në dorë, por kur ishte fjala për shitëblemje e punë të tjera të mëdha si njerëz të një shpije më ata gjithsesi bashkëpunonin, shkëm- benin mendime. Bardhit këto ditë i kishte pasë ra barra me e drejtue punën rreth fejesës së djalit të tij të madh Ukës, i cili për nga mosha iu kishte afruar të tetëm- bëdhjetave.

Kështu pra ndërsa në odën e Celë Topallit, sipas adetit zhvillohej ceremonia rreth përhajimit të fejesës, vjen një lajm i kobshëm nga stani. Se çfarë kishte

9

ngjarë atje, çfarë kobi dhe kush e si ishte shkaktuar do të përipiqem t'ua jap si përgjigje të gatshme, si thonë, copë në dorë, në vazhdim të këtij tregimi, ashtu si na e rrëfeu baba atë pasdarke.

1

Halla Time, kështu quhej grueja e dytë e Celë Topallit, me të cilën ishte martue Cela mbasi i kishte pasë vdekë gruaja e parë, kur Bardhi i kishte pasë kaluar dhjetë vjet e sa, atë mengjes, mbasi kishte marrë me vete një boççe të vogël me bukë: me do copa trejte e takrravate të tjera, ishte nisë fikall vetëm për në Stanishtë. Atje ishte djali i vetëm i saj Meta, i cili kishte radhën të ruante dhe të përkujdesej për bagëtinë e punët e tjera rreth stanshtes, ngase ndërrohej java - java zakonisht me Ukën, djalin e madh të Bardhit, i cili sot, si ju thashë pak përpara, priste dorënuisje. Halla nuk kishte mujtë me e pritë Bardhin që të shkonin bashkë, ngase Bardhi hala sillej kah oda, ku ishin mësitë e miq bashkë, po edhe pritej të vinin të tjerë, sidomos dikush prej fqinjve, besa, u kishin bërë zë edhe këngëtarëve. Në të vërtetë, Halla ish bë merak për djalin se mos merzitej vetëm atje. Kish marrë bukën me vete, siç ju thashë, dhe në udhëtim e sipër për- bluante:

-Sa çudi me stinët e motit. Vera e vonshme është gëzimshpresa më e madhe e bujkut. Pranvera e her- shme e rinueme me barë të rinj është ndihmë e pakrahueshme për blegtarët, të cilët edhe dinë me çmuje dhe me e shfrytëzue. Por gëzimi më i madh i

10

prindit është martesë e të birit... Bardhi sot po e fejon djalin, me dije, gëzime ka, ishalla i vjen dita sa më parë edhe e marton! Edhe unë pata gëzime para nja tetë - nëntë muejsh kur e martova djalin tem -Metën..., të cilin e pata fejuue po në pranverën e para dy vjete.

Si çdo nënë edhe kjo, s'do mend, e donte shumë djalin e vet dhe i dëshironte të ardhme sa më të mirë e të mbarë. Kishte dëshirë sigurisht që edhe ai të trashëgohej me fëmijë, me shumë fëmijë. Dhe t'i rronin fëmijët, ngase kësaj i kishin pasë vdekë disa, që në moshë të re, lulakë, si i quajnë ndër ne edhe sot foshnjat e lidhura me shpërgenj. Vetëm Meta kishte qenë me "ymer". Ai edhe si foshnje kishte lindë i fortë. I fortë ishte edhe tash. Ai ishte plotë shëndet. Po aq shumë merakosej nëna për të, saqë nganjëherë dy- shonte në vetveten se mos po e hante me sy. S'di pse iu kujtua mësyshi edhe tashti, pas njëzet e sa vjetësh!

-Jo, -foli me vete, - unë hangërsha veten, për këto mendime të këqija.

Dyshimin më të madh ia linte vetvetes, se tash ndihej plakë, edhepse nuk dukej aq. Sa i kishte kaluar të gjashtëdhjetat.

Kah ngjitej tutje shpatinës nga Stanishta me ato copat e trejtes në kalanicë mbështjellë palapetë në një shami, njënen dorë e afroi të gjinjtë e saj, ta mbajë gjoksin ngase gjithnjë e më shumë mbushej frymë. Nga mendimet e llojllojshme që i përftoheshin, thuseu nuk i vërente rrezet e diellit që e shoqonin. I kujtohej edhe një ëndërr me ujë.

... Disi sa ish tue u kacafytë me ta i vjen djali me qen i përlanë ata përpara. Nënë e shpëton, po ai vetë

11

nuk shihej qartë u dëmtue a jo?! Në këto çaste i del gjumi dhe më nuk e zë deri në mengjes.

Nga mendimet e tilla të pamira, u largua në çast pothuaj me qëllim tue bë mend mënyrën se si ta përshëndeste djalin. T'i tregonte për mysafirët në odë, për përhaprimin e fejesës që bëhej atë ditë passille dhe për drekën që shtrohej për qejf të miqësisë së re! Kjo është edhe arsyeja që Bardhi paksa sot do të vonohej. Do të vonohej por ai gjithsesi do të vinte se i duhej ndoshta me bë mish taze për gazmendin. T'i rrëfente Metës për nusen që e ka shëndosh si molla. T'i tregonte se nëna plakë vetë ishte nisë pa e detyruar kush, por thjesht nga dëshira, ngase kishte qejf ta shihte dhe t'i gjindej pranë djalit të vet. Madje t'ia kujtonte "rendin" se javën tjetër do t'i vijë ndërresa patjetër nga Uka i Bardhit! Fundja ai ato punë i dinte, po kjo veç donte sa me gjetë vang e me folë diçka me të. Veç nëna e di se sa kënaqet ajo kur bisedon diçka-diçka shtruet e për mirë me djalin e vet të dëshirë!

Mugulli dikah - dikah sa kishte nisë me u shenjue, por ende nuk ishte veshë mirë pylli. Ende cicërima e zogjve vetëm aty - këtu ndiehej me shumicë.

Gjithshkafit në pranverë i vjen shpirti. Edhe njeriut i shtohet lakmia për me gëzue jetën sa më shumë. Vetë ngrohësia e stinës të bën me i harruë brengat e hallet e jetës.

Plaka vazhdonte kështu e shoqueme me kujtimet e veta:

- Eh, sa herë këtë gjelbërim e kam shijue! Sa herë ky barë bini e ky mugull u rinue dhe u thanë e sërish u rinuen e unë hala shyqyr Zotit po mundem me hecë.

12

Sa mirë që sot po bën mot i mirë. Po me pasë marrë skllotë e furtunë, breshën e rrebesh, unë s'kisha mujtë me u ngjité kaq kollaj! Shyqyr Zotit, për qejf po ngjitem këtyne brigjeve, po, mozomakeq, me bë me qillue jo merak po ndonjë mort i vërtetë, atëherë (!)... Po edhe në raste të tilla duhet njeriu me shkue pa çare! Edhe i ngarkuem me merzi për së mbrenda, edhe me të gjashtë e gjashtëdhatat halle në shpinë! O Zot mos na ngarko, se sa mundet me bajtë njeriu veç ti e di?!... - foli me zë tue i kthye sytë e duart kah qielli.

S'di pse i shkoj mendja përsëri kah e kaluemja e saj me të bardha, por edhe më të zeza:

-Boll pranvera kam shkelë e mjera. Boll të zeza kam pa. Veç qeku djalë më ka gëzue. Veç me këtë mundem me thanë se kam pasë gëzime. Shyqyr që po e lë mbas. Ndashhtë pse kam vuejtë. Paj fundi i fundit kam vuejtë edhe unë si shoqet e mia, se a mos pati dikush fat më të mirë se unë-a!? Edhepse thonë se në këtë dynja duhet me jetue për me pa një gëzim mbas shtatë a shtatëdhatë idhnimesh, njimend ia vlen me jetue!

Në mendje i rendoheshin kujtime të tjera:

-Kur qeshë çikë më thanë rueje çikninë, e ruejta, kur u bëna nuse më thanë mbaje nusinë, e mbajta. Shyqyr u bëna nënë, djalin e martova, por vetë u plaka, por, ndasht, shyqyr Zotit, hala po mundem me hecë. Çka do të bëj kur të mplakem edhe më shumë, se! More e paça dhe e laça djalin se rininë as nuk po e lypj më!

Mendimet i rridhin vetvetiu:

-Mendët janë kaluer, thoshte nana jeme, ato nuk lodhen kurrë, shkojnë e vinë sahora. Një ëndërr që ma nxori gjumin sonte, vërtetë më bëni merak. Ah

13

ëndrrat... sa ta shtojnë merakun.. Hajr bëne Zot! M'u duk që Meta m'u kish voglue, mu kish ba si kërthi, kurse unë diqysh gjij s'mujsha me i dhanë! Prej merakut më doli gjumi. U ktheva në krabun tjetër e sa u kota në bef m'u shpif ajo ëndrra me ujtit... Hajr bëne Zot! Nuk e pashë mirë, Meta a i mbyti a jo ata gojëmbyllitit! Ky është ai farë meraku që më shtini që pak për qejf e pak për dert me e marrë këtë rrugë fikalli vetëm! S'mujta me e pritë Bardhin edhepse e di se edhe ai ka me ardhë me kalë. Ka me pru sende, por edhe ka me marrë sende që i kemi në bulmetore të tbanit. Bukën sot s'ka me pru, se e pruna vetë, por ndoshta ka me marrë edhe ndonjë rrunkak a shterpe për me e pre. Ndoshta i ndalin miqt për qejf sonte për darkë?!... A thue qysh do me më dalë andrra, hajr bane Zot!

E këputi mendimin dhe vetes i tërhoqi vërejtje:

-Mos mendo keq o plakarrushe! Kanë të drejtë ata që thonë se plakat ndoshta prej dhimbjes që ndiejnë në trupin e tyne, mendojnë veç zi e terr. Edhe ëndrrat u shpifën me plot dhimbje. Me ëndrrat e veta edhe të tjerët i bëjnë merak, ashtu sikur vetveten që e bëjnë merak!

I dukej se rruga disi po i zgjatej. I zgjatej koha deri sa ta shihte djalin, por në çast leqet e këmbëve iu dridhën kur ndjeu papritmas krrakatjen e kukuvajkës mbi nji lis të thatë, jo fort larg rrugës kah ajo duhej të kaptonte! Dyshimi erdhi tue iu shtue, pse lehja e qenve nuk po ndiehej. Madje ata as që po i dilnin përpara si në "selamllëk", siç i pati bë vaki disa herë më përpara. Po i dukej çudi që as kumbonat, madje as kumbonën

14

e madhe të oqiçit nuk po e ndiente. As djalin nuk po e ndiente tue i ra kavallit, as...!

-Ndoshta është hala herët, - tha në vete Tima, sa për t'i dhënë përgjigje vetes, në pyetjet e pashqiptueme.

Kur u afrua te tuma ku shihej koliba, pak si nëpër mjegull e pa mbi tra të derës së kolibes gunën varë.

-Qysh, moj loçkë, nuk e paskë marrë gunën me vete! Hala është ftohët. Kush ban nuk qan, të ka thënë nana disa herë, e ti:

-Hajt, oj nanë, se s'ka gajle, nuk jam tash më i vogël!

Po pas pak, pasi bëri edhe disa disa hape vuni re se berret nuk ishin lëshuar ende në kullotë.

-Qysh, moj loçkë, të paska mashtrua gjumi, bash si fëmijën e vogël! - foli nëna, pak si përçart dhe në mendime përbloi:

-Ndoshta ethet, s'dihet ndoshta ka zjarmi, se ai tashmë, njimend, nuk është fëmijë me e mashtrua gjumi! Ndoshta ethet! zjarmia!... Shyqyr që s'po e sheh tjetërkush, bile mos ta qeshin, mos ta marrin nëpër gojë!

-A thue çfare dite e javës do të jetë sot?

Iu kujtue:

-Po. E enjte. E bardhë qoftë! Ti moj ditë e gëzue me e bardhën qofshë, po shenjat s'janë aspak të mira!

Duart iu dridhën dhe shamia që e mbante në dorë i shpëtoi.

-Sa mirë që nuk m'u thye kalanica, - tha plaka, - po unë e kam lidhë mirë me shami. S' është mirë me të ra buka prej dore!

15

Dyshimet edhe më shumë vinin tue iu shtue. Në vend se të ndiente zërin e ëmbël të djalit, ndjeu në çati të kolibës krrokatjen e shtershme të korbit! Në vend që të shihte qentë si luanë t'i kishin dalë përpara, pa një tubë sorra kah endeshin afër vathit. Në vend që t'i shihte dhentë e mallitura lëndinës rreth Stanishtes i ndjeu tue blegëruie brenda vathit!... Plaka u ftof disi krejt, por ende e mbante shpresa. Mundohej të zgjatej në maje të gishtave për me pa sa më parë se çka kishte ngja. Ndërvete pëshpëriti:

-Boll isharetë të këqija, veç bane Zot hajr! - Iu kujtue thënia: Midis të këqijave mëshifet e mira.

-Po unë e mjera njëherëpërnjëherë s'po shoh kurrnjë të mirë! Hajde, moj shpresë qitma atë të mirë, mos ma fshih ma!

Në këto çaste tue iu afrue vathës që nuk ishte fort larg rrugës, pa përtej trinave dhentë ia kishin dhënë shpinën shoqja shoqes dhe pothuajse të gjitha e kthyen kryet kah ajo dhe kah një trinë paksa e dëmtueme!

-Ndoshta paska nisë me i mjelë! Po pse kaq vonë?! - i bëri pyetje vetes plaka.

Por tue iu afrue vendit vërejt pse ato ashtu disi druhashin. Mbi leshin e bardhë të njëres prej tyre hetoi njolla gjaku. Pak më tutje si kah dera e vathit kah një trinë e dëmtueme vërejt Bardhokun, dashin, bajraktar të tufës, shrititë përdhe e kryet e varur ndërmyjet trinave të para. Ishte fry tupan. Iu duk se dikush ia kishte furë në fyt si për inat!...

Nana si me zori shpejtoi, zgjatte qafen për me pa sa më parë se çfarë kishte krisë kështu! Bohçja i shpëton

duarsh dhe as që u përpoq ta merrte sërish. Ndërkaq rrëshqitë dhe detyrimisht u mbajt për toke, kur ... çka me pa! Kishte rrëshqitë në gjak dhe ishte mbajtur për Murrkun, qenin që dukej kërcu i mbetun. Jo larg tij pa edhe tjetrin, po ashtu edhe ai ishte i gjymtuem, pa jetë!

-Uh qyqja nana për ty Murrk-o! Qyqja unë edhe për ty Kasap-o! Kush u shitoi kështu asllanat e nënës!

Vërtet, ata i donte shumë. Atyre u kishte dalë nami si qen çobanësh, ujqmbytës. Në tërë atë krahinë ishte vështirë me ju gjetë shoqi. Flitej për ta mbase me tepri se kishin bërë emën më shumë se disa ugarë që i kishin rritë do barij të tjerë!

Dhe vetë nuk kishte besuar se do t'i dhimbeshin aq shumë. Asaj i shpëtuen lotët dhe mallkoi:

-Uh, ajo dorë që iu ka bë kështu mos mujtë me ngrehë gisht më! O Zot, thaje atë dorë që na i paska tha zemrat kështu! Thaje atë krah siç thahet gemb i pa ujë e fletë! Po qysh na e paska tha krahun kështu!

Vërtet qentë e tillë ishin për t'u dhimbët. Që të dy ngjanin me njëri tjetrin. Qimja e murme u shkëlqente përherë. Por edhe çobani i mbante me ushqim e me te tana të mirat! Sa të hijshëm dukeshin kur bishtat dredhë i hidhnin shpinës. Kur lihnin ushtonin lugjet. Me zanin e tyre i futnin mnerën çdo egërsine. Ata ishin roja më besnike e vathit. Sa ishin në katund asnjë qen i huej s'guxonte me iu afrue oborrit të tyre. Se kur nuk e ke qenin tënd qentë e huaj të lodrojnë nëpër oborr! Edhepse nuk e kishte zakon të truante disa me nëmë i dukej se i lehtësohej dhimbja dhe vazhdoi me lëshue namë me zë, si thonë, me loçkën e zemrës:

-Uh, ai zemëri që ka bë ballë e ju ka shitue kështu, ia shpofitë plumbi zemrën, o Zot!, - dhe vazhdoi të fliste, po tash si ndër vete me të pëshpëritur:

-Të mjerët na të mjerët! S'na paska mbetë më me mbajtë gjë në derë! Prej këtij stani duhet me hëjë dorë! Të mjerët na, e mjerë shpia, o birë! Po kësaj pune s'di qysh me ia gjetë çaren bre!! Fjalët e hallkut, biro! S' duroj më dhe klithi me sa zë që pati:

-O Metë, Metë loke! Çka krisi murtaja kështu! Ç'ka e bëni këtë vend viran kështu?! Kush t'i vrau birë, he Zoti e vrafte e mos i lashtë shenj e nishan! Po t'i a s'i patë duart -a? Kur të ndiejnë burrat, s'kanë me u krye! Haj e zeza unë haj!?

Iu duk se po e ndiente diku si ndër faj tue dënësë, prandaj plaka disa e zbuti mllëfin:

-Ani loke, ani, thonë se nuk ka shpi pa derë. Nuk ka sëmudnjë pa ilaç! Ti shëndosh, djali jem, se edhe kësaj hataje i gjindet çara?! Barrën tënde do të mundohet me ta lehtue ty nëna jote! Unë do sende po i marrë mbi vete, çka mundem me i marrë! Dil ku je shpirti i nanës. Bashkë po i dertojmë këto punë?!

Zemra i rrihte fort, po ende e mbante veten. E kërkoi djalin te koliba nuk e gjeti. Teshat i pa shtruet. Nuk ishin çue me u ajrue si zakonisht. Pushka nuk ishte aty mbështet për anësore të kolibes po as djali s'dukej kund! U soll pak rreth e rreth kolibës. Nuk pa asgjë të jashtëzakonshme!

-Të shoh mos ka pushkatue me cuba pak më larg kah gurët rrenzë pylli! - tha dhe u nis drejt andej. Jo fort larg vathës ndeshi një ujë të ngordhun. Dihej se atë e kishin mbyttë qentë. Se ata, siç tregohej, e mbytnin

ujkun bashkë, njëni e kapte ujkun për veshi dhe e rrezonte, kurse tjetri e shkyente në bark, në vehte! Kështu për ata flitej se kishin veprue edhe tjera herë!

-E po mirë ia paskan bë këtij gojëmbyllti!

Dyshimet iu shtuan edhe më. Po thuejse me gjysmë shpirti vazhdoi rrugën kah gurët e perexhit. Thirri dhe një herë me zë,

-O Metë, O Metë, ku je?! - por.. tash fjala iu ndal në grykë dhe ... papandehun ... i doli një klithmë tjetër e pakontrollueme, sepse djalin e pa: Shrititë për dhe pranë do gurëve të perexhit. Pushka i kishte mbetë mbështetë me grykë kah pylli. Koburja iu kishte ngri në dorën e djathtë. Fytyra iu kishte bë verdh si dylli. Sytë i kishin mbetë hapun thuese donte me e lutë nënën për me bë gajret për atë që kishte ndodhë!

Nëna pa një pa dy u hodh mbi të. E mori në përqaftim, kokën i mbështeti për gjini. E afroq në faqe mos ishte ende i ngrohët. Por jo, atij tashmë iu kishte ftohë trupi. Në rrobe kish fillue me iu nxi gjaku. Asaj iu duk edhe më i ftohet se gurët që e rrethonin! Nëna e lëshoi ashtu si qe më përpara, por sadokudo me njëfarë kujdesi. Kujdesej që mos ta lëndonte! Mëzi ia hoq koburën dhe ia lëshoi aty pranë. U çue në këmbë. I shkoi rrenqethje prej thembres e deri në maje të kresë...

... Në qast iu duk se kupa e kresë po i luante, po i zhurmonte diçka në të dy veshët. Toka i sillej rreth-reth! Iu bë se po i çajej përgjysmë balli! U mundua që me njëren dorë e pastaj me të dyjat me i ndalë copat, mos t'i shkapërderdhet radaka, mos t'i dalin trutë?! U turbullue tepër shumë dhe ashtu e mbështetun për trup të djalit as gëk as hëk nuk doli prej gojës së saj!...

...Si në ëndërrim iu duk se po përlëshej me vdekjen. Atë e pa si një shtrigë me shumë thonj, që ia kishte mbërthye në fyt djalin! Kthetrat e saj arriti t'ia shkurtonte me gërshanët që qethin thehtë dhe kështu e shpëtoi djalin, por ai disi iu voglue dhe i humbte nga duart. U mundua me i dhënë gjil! ... Nderkohë uqjit disi i sillshin afër... kapiteshin!...Frikohej se mos po ia marrin po ia hanë e po e lënë pa gjurmë, pa shenjë pa dukë! Ajo e shtrëngonte fort ashtu!... Nuk di sa kishte qëndruar ashtu si në kllapi, por kur çeli sytë pa duart e veta që e kishin shtrënguar jo kërthinë, po djalin kufomë! Pa të vërtetën me sy, dhe, si me thanë, u pajtue me të. Po çfarë të bënte e zeza?! Iu kujtue fjala: I gjalli me të gjallë, i vdekuni me të vdekun. U drejtue kah qielli:

-Aman Zot, më ndihmo! Aman Zot mos më korit! Më mirë mos të isha, por qe prova jote o Zot! Mbasi më lë të gjallë më ndihmo! Lemi mend në krye, o Zot! I gjalli deri në dakik duhet me e krye detyrën e vet!

Edhe në ato çaste iu kujtua se nëma më e madhe për njeriun është: Humbsh pa shenj e pa dukë! Mbesh pa vorr! Po edhe nëma tjetër edhe më e rëndë: T'u marrortë gjenazja!

Prandaj këto mendime e zbutën pak.

-Është mirë që e gjeta djalin tamam! Po tash gjenazja duhet me u ndreqë. Me u kthye mbarë qysh ka hije!

E sforcueme me këso mendimesh shkoi t'i gjente disa rrëmbeta me dushka. Ato i gjetij jo fort larg. Ndeshi në disa degë të lisi të krasitun qysh në vjeshtë të 20

ruejtura në fund të një dushku dhish. I shtroi mbi gurë aty për skej, ku do ta vendoste djalin...

...Si vetima i shkuen nëpër mend vuajtjet dhe gëzimet derisa e rriti Metën e nënës, të vetmin djalë! Qysh e ruajtj nga syni i keq tue ia qepë në gjyksore dhëmbin e ujkut. Në mintan ia kishte pasë ngjittë një copë të lëkurës së gjarpnit!

-A thue, mos me ia pasë hjekë ata shenja nuk do ta kishte zanue e keqja sot kështu! - i shkoi në mendje.

Asaj në çast i kujtohej se nganjëherë edhe përpara iu ishte sëmurë, po ai shërohej. Ai ishte rritë, si thonë, si më i miri ndër shokë. Ndahej në shenj si për dukë ashtu edhe për fije. Si kërthi i kishte hije djepi, si fëmijë i kishte hije fëminia, si djalë i kishte hije djelmënia, por edhe si burrë i ri i kishte hije burmia! Sa mirë qitë në shenj kur kishin festa e kur bënin darsma. Gjithnjë dilte ndër të parët. Në odë nuk e kishte gojën e lëshueme. Më shumë ndëgjonte të tjerët, por kur fliste, fliste fjalë me vend. Jardamin ngapak e ka pasë me tepri, por si i ri më edhe i kishte hije. Opingat kurr nuk i vishte pa u qitë rrypë te maja! Kallqijt e zinj, mbi tirqi të bardhë, xhurdia me kacurretë shpinës, shoka e dredhun mesit, dy parë pulla të xhamadanit me skaje me paftë kuqezi, këmisha grykëmëshelë me burushuk e me mëngë të gjana, vërtet i shtonin hijeshi. Por kur vënte kësulën e bardhë nganjëherë menjatë kah syni i djathhtë, gjithkuj ia kish andja me shikue! Çikat tranoheshin mbas tij. Dojshin me hangër tinëz me sy. Por ai si namuzli që ishte, vetëm kalonte krenar afër tyne e nuk i vështronte ngultas...

21

- Qe kysmet e fejava, po edhe e martova, - bëlbëzonte në vete plaka. - Nusen ia zgjodha vetë ndër shtatë bajraqe!...

...Deshi ta përshkruante edhe nusen, por iu kujtue gjendja e saj sot.

-Qyja unë e kërcuna ajo! S'e ka bile dikë të vetin afër! Bile me u mbështetë në të deri sa të shkoj unë!... Mjera unë për të! Asht axhami e mos po më hallakatet! Droj mos po pushton prej idhnimi se më duket se është me yzër! E mjera unë, e mjera ajo!

Sytë i shkuan te djali sot. Iu duk edhe më i bukur dhe më i hieshëm, sa s'ka më!

I ra tri herë për fytyre, sipas adetit tue ia ba hallall:

-Hallall birë për jetë e mot! Banma edhe ti mue qysh po ta bëj unë ty! Hallall!

Me fuqitë e fundit e tërhoqi dhe vendosi në "shtratin" e ri me degë lisit me gjithë të thata ende jeshile që mbi të kishte vënë postajat që i mori nga koliba dhe e mbuloi me gunë. Mbasi sytë s'mund t'ia mbyllte dot, fytyrën ia mbuloi me shaminë e kresë së vet. E për vete e vndoj fanellën. I zuni flokët dhe e lidhi fanellën në fyt. Nuk u durue e shploi edhe njëherë djalin. Ia shpërthejoj xhemedan e këmishë. E shikoj me gjakftohtësi. Afër zemrës, pak nën cicën e majtë, po edhe mbrapa në shpinë përtej diktoi shenjën e plumbit, ngase edhe andej kishte rrjedhë aq shumë gjak! Nuk u durue tue e mbulue mallkoi përsëri:

-Uh, ajo dorë që ka shti në ty, dashtë zoti e u bëftë koçan si dora jote, more bir! Uh ai që ka shti në ty, birë, mos paftë as dritë as diell. Hisja iu shkymtë, sikur mue që po më shkymet, o Zot! Tymi i daltë e flaka mos iu

22

paftë të keqit, o Zot! U kthye kah qielli, kush më shkrumoi, shkruroje o Zot!...

Shikoi anash, kurrkush afër. Mori pushkën. Kishte fyshekun në grykë. Shkrepi. Pas krismës lëshoi zërin më sa fuqi që pati!

-O a ka kush more - heeeeee!! Mulni burra, kushtrim! Metën e kanë vra!

Nderkohë, do çobanë të staneve të tjera nga shpatet e kodrat karshi kishin vënë re se diçka nuk është në rregull me tufën e Metës së Bardhajve dhe pasi dëgjuen pushkën e plakës kushtrimuan edhe ata. S'di sa shpejt shkoi lajmi, por edhe Bardhi e ndjeu krismën e pushkës kah ngjitej për te stani i tij si dhe kushtrimin e barjve kodrave e shpatinave. Ai shpejtoi rrugën për me mbërrit sa më përpara, por herë kaluer e herë këmbë tue trupue kah Stanishta. Shkonte tue zgjedhë rrugë e tue venerue se mos po bjen në ndonjë farë prite të rasit, edhepse e dinte se kujt gjak borxh s'i kishte. Po s'u dihet ngatër-resave!

Po sa mbërrijti në vend i pa të gjitha. Me çobanët që erdhën dhe vetë e me Nanën Time organizoi punët që lypeshin patjetër në këto raste. Dhentë ua la "teslim" shokëve, çobanëve fqinjë, që i kishin stanishtat në kodrat përreth. Ata i morën pa pritesë. Më vështirë e pati mbartjen e kufomës, por edhe për atë u gjind disi. E bëri një zhagëz dhe me shokën e brezit ia lidhi kalit mbrapa për samari. Kur ranë te ara në rrafsh gjeti tokmen që e kishte pasë lënë vetë atje një ditë më herët dhe kështu tashti edhe nëna edhe trupi i Metës u vendosën në të.

23

Rrugës në qetësinë e thellë, halla Time kujtonte:

-Kam pasë edhe shumë gëzime, shumë... O zot po pse nuk më le me u kënaqë hala me djalin. Më kujtohet, kur ishim tue korrë në rend te kjo ara këtu, atje nën hije të dardhës Meta qante: vau, vau!

-Mule nuse, - më tha vjehri, - se të plasi djali! Unë dola prej rendit, e shpalova pak sa me marrë fllad, i thash pak gjji dhe vrik vazhdova rendin tem. Eh sa kisha sevda. Isha nënë me djalë!

E vështroi për së kithi djalin, por edhe si për anash pa Bardhin kah qante ndërsa e tërhiqte kalin me tokme me kujdes.

-Gajret Bardh, mos u mërzi se ka edhe më keq. Shyqyr që e gjetëm gjenazen të padëmtueme. Shyqyr që të kam ty! - tha Tima. Bardhi edhe më shumë u zhgreh në vaj.

Mbas një kohë mbërrinë në shtëpi. Trupin e djalit e quan në qiler.

Nusja qante me zë. Ish mundue me shkye teshaj, po gratë e tjera e bijat që kishin ndodhur aty për gazmend nuk e kishin lënë. Nana Time më së pari e përqafoi atë, ia fshiu lotët dhe i tha:

-Gajret, bija jeme, dekën hak e kemi. Dekë është për njerëz. Në asnji fije të keqe nuk asht gjetë djali! Gajret bija jeme! Nuk ka shpi pa derë. Edhe kësaj do t'i gjindet dera, si do Zotit! Ka dekë me marre. Ka dekë me bëla! Ka dekë pa lënë vorr mbrapa. E kjo jona është më e lehta ndër ato. Po bëjmë gajret! Kjo është provë e Zotit. Duhet me bë gajret pa çare!

Nana Time, vërtet, veten e mbante si gratë e vaktit. Nuk vajonte, nuk ulurinte! Ajo edhe grave kur qanin u jepte gajret. Nuk i linte të vajtonin me të njehme:

24

-Jo, ju lutem, mos vajtoni ashtu se nusen po ma plasni! - ishte lutje dhe siurdhën njëkohësisht i plakës. E burrat?

Në odë hala kurrkush nuk kishte lajmëruar, ndërsa kumti ndër miq e shokë jashtë ishte shpërnda. Bardhi nuk kishte lënë me ua prishë drekën miqve e të ftuarve.

2

Mbas dreke, posa u fshinë trohat, këngëtarët pa prituri kafet e pas bukës kishin marrë një këngë. Bardhi ende pa hy brenda i ndjen vargjet e fundit:

Për Sokolin s'po kam dert

Për Salihin haj medet
Nuk ka tjetër nana e vet
kush të ndien t'i këndojë rahmet!...

I u duk se këtë e ndjeu edhe Nana Time, prandaj u prek edhe më shumë, veç që s'e mbërtheu vaji. E shtrëngoi veten, por në odë megjithatë hyni i zverdhur dhe sadokudo me fytyrë të mvrenjtur e me plot pikël-lim. Këtë gjendje ia vërejti Celë plaku dhe kuptoi se diçka nuk ishte në rregull, prandaj edhe reagoi siç e kishte zakon ai:

-Na kënaqet more këngëtarë, ju lumtë goja, por kur po e përmendni dekën ne pleqve ndashtë që po na dridhet vuxhuti, po te Bardhi e te ju që jini të rij, nuk duhet me hy kurrëfarë pikëllimi. Ju jetën e kini përpara, s'kini pse vrahni në fytyrë!, - tha dhe tue e mëshuar zërit vazhdoi: -Qehre Bardh, se mund të kujtojë dikush

25

se po të dhimbet dreka që na ke dhënë edhe darka që ke ndëmend me na ndalë?! Pse s'e çove dikë tjetër në Stanishtë po shkove vetë. Edhe ne na le pak keq, po edhe vetë u vonove për drekë?!

-Paj, janë do punë që vijnë nganjëherë papandehun dhe të vonojnë e nuk të lanë me hangër as drekën me miq e me dashamirë! Po s'lashë keq jo kur jeni ju këtu, - tha Bardhi.

-Po aso punësh bëjnë vaki, po burri e sidomos i zoti i shpisë gjithmonë çehre duhet me pasë e duhet me dhanë!

Bardhi gjeti arsyes dhe tha: -Juve ju pastë bë mirë dreka. Kangëtarëve ju lumtë goja, po unë kam hangër deri në fyt me Metën! Kam hangër aso buke që të nginë hala pa e shti në gojë! Para meje po atë bukë e kishte pasë ngrënë edhe nana Time, që sot kish pasë mbërrijtë atje para meje. Edhe për kangë ua kemi kalue korbave të zi!

-Lype edhe ti një kafë të ambël se të bën mirë pas asaj dreke të idhët që e paske hangër në Stanishtë! Vetëm kështu harrohet ajo kanga me korba të zinj!

-Babë, s' e ke gjetë farën për arë sot. Toka është e ndyllueme si me u pasë la me ujë të përskuqtë e të krypët dhe asnjë këllë s'po mundet me e pru në veti!

-Adet s'e ke pasë me pa andra me sy çelë, - ia tërhoq vërejtjen plaku.

-Jo andra po zhgandrra. Në Stanishtë tonën në vend të bylbylit e kavallit, po ndëgjojet bashkë me krrokatje të sorrave edhe xhama e përronit që kish hypë përjetë! Rrëbeshi i pyllit na e kish rrëzue çatinë pa ra shi fare! Lysin e madh na e ka praptue në kulm të kolibës!

26

-Po bylbyli çka ka ba?

-Bylbyli s'po mundet me këndue më se skifteri ia ka shkye mullën! Pa cullë e mullë as zani nuk ka se si me dalë!

-Po folë qysh na u mbyten xhemijat në det, kur Stanishten e kemi majë kodre!

-Po ndodhin edhe këso përmbytjesh, babë! Meta sot nuk e ka hangër përpeçin që ia ka çue nana. Na ka lanë me ia hangër të ftohtë e të idhët bubërrecat! Trinat e vathit i gjetëm me krahë të dëmtuem dhe brinat e hijeshisë së bylykut varë mbi shokë!

-Po gojëmylliti?!

-Njani e kish hangër kryet e vet.

-Po roja?!

-Roja mbasi kishin ba njëfarë pune, s'di pse ishin shtri me fjetë dhe po bajshin aso gjumi që as qerpikët nuk po u rrihnin më! Kurrfarë dhimbje nuk ndijshin as ata as do robë të bylykut!

-Po pushkë e kobure?!

-Ato i sollëm këtu bashkë me të zotin. I kemi palue në qiler! Me shami për fytyrë!

-Po a i ke bë me dije miq e dashamirë se po na duhen krushq për vade hallalli!

-Po babë, të gjitha janë ba, veç te ju këtu nuk dashëm me ua prishë drekën, - tha Bardhi dhe doli jashtë!

Hoxha që ishte në ballin tjetër të oxhakut u çue në gjunj dhe pyeti:

-Çka qoftë, për hajr qoftë! po na s'morësh vesh kurrëgjë?! Folë më aqik!

27

Atëherë Celë plakui, pa tronditje të madhe u tha të pranishmëve:

-Qysh e ndigjuet edhe ju, qenka bë puna që në vend të kafeve me sheqer tash me pi kafe të idhta! Qysh na tha Bardhi, një djalë atje te stani na u paska dëmtue me jetë. Bylykun na e paska prekë dikush. Qentë na i paskan vra!... Po ju mos u prekni se ne jemi të mësuem me të vërtetat e idhëta të jetës. Idhnimi dhe sëmundja vijnë pa pritë e pakujtue, prandaj edhe amanet e kemi që gjithçka që na vjen kështu me e pritë me durim. Veç gjajretit na tjetër armë njëherëpënjëherë nuk kemi!

Ata që ishin mbështetë u drejtuan dhe plakut i shprehën ngushëllim, pasi mori dhe ua kthej ngushëllimin iu drejtue hoxhës:

-Sa mirë që ti hoxhë qëllave këtu!

Para se muzgu të kaplonte hapësirën do re të zeza u cakruen ndër veti tue lëshue bubullima të forta. Një shi i rrehtë lagu një vorr të ri: vorrin e të riut Metë Celë Uka të Bardhajve.

3

U çel e pame e madhe. Edhe miqasia ishte e hapët, por edhe ngjarja ishte e prekshme, shumë e dhimbshme. U çelën gjithashtu edhe thashetheme të mëdha. Gjithkrah flitej e përflitej se si ka mundësi me ndodhë kjo, pasi që shkaku as dorasi nuk dihej?!

Vërtet, për familjen ishte brengë e madhe. Bisedat e lira shkepeshin gjithkrah. Prej sikletit Bardhi jo njëherë por disa herë kishte huluntue e huluntue vendin rreth e rreth Stanishtes. E një herë ishte struktur

28

në pyll mbi Stanishtë dhe ndien këtë bisedë në mes të dy barijve:

Bariu i parë: - Hala po vazhdon e pame e madhe të Bardhajt.

Bariu i dytë: Po miqasi e madhe edhe dhimbje e madhe. Dekë me merak! Mozomakeq për hallën Time!

Bariu i parë: Po njimend, s'po dihet dorasi. Mos me u gjetë dorasi po i bje hije e keqe krejt familjes. Edhe unë po them mozomakeq për Hallen Time!

Bariu i dytë: Po nuk thonë kot se peni ku është më i hollë aty këputet!

Bariu i parë: Çka po ta merr mendja kush e ke bë këtë hata?

Bariu i dytë: Unë nuk e di, po sipas fjalëve që janë shkepë po flitet çkamos. Dikush thumbit e dikush patkonit. Besa tinëz plakut, po thonë se dikush paska qitë fall. Po fallit s'bën me i besue! Sido që të jetë, këto tri hamendje po thonë se paskan dalë edhe prej falltarëve:

E para, këtë ua kanë bë cubat e malit, se në bylykun e Metës s'ka guxue kush me prekë kurrë?

E dyta, këtë ua ka bë dikush nga katundi tjetër që moti kanë qenë në gjak me familjen e Bardhajve dhe gati-gati, si po thonë, qenë të detyruem atëherë me pranue besë-paqe dhe mbarimin me zor. Kështu, thonë, pjellin punët, kur shkilen pleqt e palës së dëmtueme! Kurrë nuk duhet me u ba mbarimi me zor! Kjo ka gjasë se vrasja ndodhi ditën e gazmendit!...

E treta, po flitet, se ndoshta vetë djemt e Bardhit kanë hile këtu. Mos ia kanë kurdisë ata kështu mixhës

29

së vet këtë farë kulaçi! E interesi, po thonë, është ma i keq se gjithçkafi. Po thonë se mixha Celë, mbasi ia la zotshpillakun përsëgjalli Bardhit, kish pasë shprehë dëshirë që përsëgjalli edhe me i da vilaznisht djemt: Bardhin, në njënen anë, Metën, në anën tjetër! Po ka pritë që Bardhi ta fejojë djalin e mbasandej me i nda tymat, me i ngulë gurët e mexhës. Kjo vrasje tash ka bë që krejt hisja me i mbetë Bardhit, ma drejt, djemve të tij!

Bariu i parë: Besa boll mirë e ke tjerë. Po ma së keqi iu ka bë hallës Time! Vërtet dhimbje shumë e madhe! S'ka më keq se me mbetë hise shkymtë!...

Vërtet, po pyesin hallku, pse nuk i ndodhi sa ke në rend të stanit djali i Bardhit, po tash te ky që sa pat marrë nuse dhe hala nuk ka fëmijë! Pse i ndodhi djalit të vetëm të Timës?! Bardhi sigurisht s'ka hile, po ndoshta djemt e tij !!! Pale, pale a munden me u la ata!

Bardhi s'mundi të duronte më dhe ashtu fshehtas u tërhoq tue blue në vete gjithfarë çorbulinash.

Të gjitha këto thashetheme dhe të tjera që kishte dëgjuar tjetërkund nuk i shtonin brengat vetëm atij, por edhe nënës Time, ashtu si edhe Celë Topallit, por ky nuk jepej fort.

Plaku së pari, po ditën e kobit shkoi te gratë e ua shëndoshi kryet tue iu drejtue së pari gruas së vet, por folte me të madhe me ndie edhe të tjerat:

-Ti Time mbaju e fortë, edhe ju burrnesha e fisnike që jini këtu! Kjo dynja s'i mbetet kurrkuj. Na duhet me ia dajtë Zotit shqyrrin që na la me u kënaqë me djalin tonë tash njëzet e sa vjet. Një i ditun ka thënë se me bë mend nuk janë pak me u kënaqë me tandin disa ditë në këtë dynja e jo më 20 a 30 vjet? E ne i kemi

30

kalue shumë dimna e shumë vera me të! Kur kemi parasysh të vërtetën se kjo botë është si një derë që hyn e del nuk është pra kohë e shkurtë kjo që kemi kapërcye! Ishalla me të gëzohmi në botën tjetër!... Dhe ti fisnike bre bijë, - iu drejtur nuses, - mos u mërzi se ai që ka ditë me shtue këtë mërzi ai din edhe me na lehtue e me na e hjekë krejt!... Çdo dekë le diçka me merak! Po do deka lënë keq më shumë se do të tjera. PO këto s'janë punët tona!

Plaku, vërtet, ishte pleqnar i njohur e asaj ane, por edhe fjalët e gjajretit e kishte të mëdhaja. Në pleqnina, ndëgjonte e pyeste të tjerët çfarë mendojnë e mendimin e vet përherë e shfaqte në fund, prandaj edhe gjykimi që jepte ai zinte vend.

Kaluan disa ditë. Kur e pamja u rralue mërzia vinte edhe më e madhe. Times i dukej se djali i thoshte:

-Nënë mos më lë gjakhuptë!

Bardhit i thoshte:

-Këqyr vëlla zbardhe çështjen se dheu mbrenda nuk po më mba. Është drojë me u çue lugat!

Plakut i thoshte:

-Ti dynjanë e ke drejtue dhe ke mbyllë turlifarë fesati e këtë tëndin po e lë zvarë!? Këqyr mbylle qysh duhet edhe këtë plagë të shpisë tënde!...

Bardhi me t'u kthye në shtëpi i tregoi plakut çka po flitej andej këndeje, por edhe për bisedën e barijve.

-S'po di si të veproj. T'u çojë fjalë cubave? Të hapë varrë të vjetra me ish të gjaksuemit! T'u japë zor fëmijëve, se mos ka helbete ndonjë hile! Si të veproj?! Me kë të qajë hall?! Më mallë e bëj me çitë pushkë diku, nëqoftë edhe si nëpër tym, e me zbardh faqen, se

31

sa kështu, sepse kjo kështu s'po u durohka?! Na ka ra ligshiti e madhe!

Plaku e ndëgjion me vëmendje dhe më në fund i thotë:

-Këqyr mos u ngut, mos u shprallo. Unë gati ia kam kapë fijen këtij lamshi, po t'i prit edhe pak. Po bën mirë që po më tregon se çka po flitet e po përlitët rreth kësaj pune.

Mbasi pushoi pak si me rrotulla e bëni me dije se kah duhet hulumtue e shpupuritë më së pari:

-Njëherë, kur isha i ri, atje në Blinisht të Lezhës, na pat humbë një kafë e bunarit. Kurrkush prej familjes nuk pranonte se i ka ra kofa në bunar. Bunari ish bukur i thellë. U munduem me e provue me nxjerrë me grep. Kurrqysh nuk jepej bile farë shenji se aty është kofa. U shkepën fjalë se e ka marrë ky e ky. Deri na thanë se e ka marrë dikush prej një katundi tjetër. Vërtet, në një tjetër katund, unë dhe një kushëri, e pamë një kafë si jona që na kish humbë. Ne ishim të rij, thamë do ta t'ia kërkojmë! Babaplak na pat thënë: mos u ngutni, mos lypni kurrkund.

-He, sa magarë buzëbardhë ka, - thonë në Malësi,- ata nuk mund të jenë të tutë! Më së pari duhet me e dliër bunarin tënd, nëse nuk e gjen, atëherë kur s'je i sigurtë duhet me thënë: çka humbëti mos u gjetët. Kjo mënyrë më lehtë ta qetë se me u zhytë në ujna të trubullta. Njëmend, kur e dliërëm bunarin atë e gjetëm aty. Kish pas ra përmbys, me një guri përsekej. Aty e kish pas mbulue njëfarë lymi dhe asnjë çengel, as mashë e saxhajak, s'mundej me e kapë për vege, as për ane e jo më prej përfundi.

32

Amanet po ta la: këqyr e mundohu më së pari që punët tua me i pleqne vetë. Sa të mundesh e sa më mirë e me gjakftohtësi. Dije se kjo nuk është punë e lehtë. Dije gjithashtu se po u lë të tjerëve ata edhe munden mos me pleqne drejt. Atëherë mundet me të vra samari keq dhe s'ke çka bën. Nuk është e pavend fjala që thonë se asnjë dorë e huej nuk të kruen shpinën si jotja. More as varrën nuk ta lanë e as qelbin nuk ta shtrydhë kush më mirë se dora jote. Po për me e hjekë qelbin nga varra jote duhet qëndresë e madhe edhe trimni, - i tha plaku dhe i dha për të kuptuar se ai ishte i preokupuar me këtë çështje:

- Unë edhe pak po due me marrë hetime e mbasandej do ta përpalli atë çka mendoj. Symësheltas nuk punohet. Njeriu duhet me ruejtë fytyrën e vet. Burri e ka veç një bojë e po i duel boja ai mbetet pa fytyrë. Prandaj ju këshilloj që fytyrën duhet ta rueni. Ndëgjoni mirë çfarëdo pune se qysh po i rreh damari. Kam ndëgjue se dikush ka dashtë me qitë fall, jo ka dashtë me shkruë diku-diku të ndonjë shkrolaxhi! Kështu mos veproni se marre i mbillni vetes. Falltarët veç këqyrin me mbjellë fesat. Fundi i fundit sa jam unë gjallë këto çunë duhet me i këqyrë bashkë se punët e pleqnisë e të emnit të mirë a të keq të familjes njëherëpënjëherë shkojnë e rrahin përmbi krye tem. Edhe gryka e këtij thesi ka me iu mshelë qysh duhet së shpejti, me emër të Zotit! Mbaje mend se më së shumti fytyrën ta zbardhë gjykimi i drejtë dhe fjala e mirë se sa pushka!

33

4

Plaku mbasi kishte pyetë nja tri- katër herë Timen se qysh ka qenë puna, qysh e ka gjetë vendin atë parasille, ku i ka gjetë armët e të tjera e kishte pyetë mandej edhe Bardhin. Pas një kohe pasi mendohet mirë e mirë e gjen rastin të bisedojë vetëpërvetëm edhe me nusen e Metës. Për bisedë me të gjen rasti t'i tregojë se këto ditë do të vijë gjinia, prindët e saj dhe do të merren vesh edhe rreth rastit të saj. Shfrytëzon rastin dhe nuses ia shtron një be:

-Oj nuse, bre bijë, pashë emnin e mirë të familjes tënde e pashë mue, që të kam dashtë dhe të due si eulat, përgjegjmu drejt në këto dy pvetne që po due me t'i bë:

e para, a ke farë myyti se po kam qejf me ndie prej gojës tënde e jo për rrëshqitas?! dhe

e dyta, a mos ka qenë Meta atë natën e kobit te ti?

Për pyetjen e dytë mundesh mos me m'u përgjegjë as me jo as me po, nëse je e lidhne me besë për mos me kallëzue. Nuk po due pra me të ngushtue kurrjë. Nëse e ke dhënë besen mos me kallëzue, besen mbaje, ajo s'bën me u thye! Pra nëqoftëse nuk ka qenë ti mundesh me m'u përgjigj edhe me JO. Pra, po të lutem me na ndihmue se për me nxjerrë diçka në rrugë plaku duhet me i dritë mirë të gjitha hollësitë!?

Nusja u skuq e u skuq dhe u përgjeg më një: -Po, babë! - dhe u zhgreh në vaj.

--Qofsh faqebardhë moj fisnike, - i tha Plaku dhe vazhdoi: E kuptova PO-në për të dyja pyetjet, a po! - e vërtetoi Plaku. Nusja edhe më shumë u skuq dhe i

34

shpëtuan lottët. Faleminderit për këtë ndihmë të madhe që na dhe, moj bijë! Ishalla na qëzon Zoti mbas tashi!

Fill pas këtyre bisedave plaku gjeti rastin dhe në pyetjen e parë të Bardhit se çka do të bëjmë o Babaplak, ai kështu e quante babain sa herë kishte ndonjë punë me rëndësi.

-Po, iu përgjegj plaku. Kjo që do të them tashti le të mbetet krejt mes nesh. Më së pari ti Bardh ke gabue që për hatër të fejesës së Ukës ndërresën e Ahmetit e ke shty edhe për një javë. E ke lënë me fjetë te stani më shumë se ishim marrë vesh. Ndërrimi për në Stanishte është dashtë me u bë qysh të kam pasë thënë me radhë: java- java, si rendi i maxhes te gratë, se afati prej dyjavësh është shumë i gjatë për të rinjtë, siç ishte Meta. Për këtë që na ka ndodhë nuk duhet ta fajsojmë kurrkend. Kështu paska qenë emri i Zotit, por që edhe na vetë pak i kemi pri se nuk kemi qenë të kujdesshëm. Nuk i ke kontrollue punët e punëtorëve. Çdo punë duhet me kontrollue. Jo për me e idhnue dikë, por me marrë vesh se ndoshta detyrën që e ke dhënë është e rëndë e dikush - dikushi s'mundet me e krye si duhet. Po të kallëzoj se e vërteta duket sheshit. Atë natë para ditës së kobshme Meta paska pasë ardhë tinëz nesh në qiler te nusja e vet. Qent si duket i kanë ardhë mbas, po megjithatë ata pas një kohe janë kthye te vathi. Po para se të mbërrijnë atje ujku paska pasë hy ndër dhen. Ka nisë me i dëmtue, po dashi e ka pengue, për ata Bardhoku ka mbetë pre e ujkut mbas atyre dy-tri dëmtimeve të para. Qent ndërkohë e diktojnë dhe në ikje e zënë dhe e mbysin atë. Kur shkon Meta ata i dalin përpara, por ky kur e sheh dashin e mbytn, dhentë e

35

dëmtueme. Pa e ditë se qentë e kanë mbyttë ujkun zemrohet idhshëm në ta! Qysh e di edhe ti, kishte besim të madh te ta. S'mundet me e ndalë veten dhe i vret qentë, njënin mbas tjetrit. Por kur sheh më tutje ujkun e mbyttun, atëherë do t'i ketë ardhë gjynah e siklet i madh. S'di se qysh me dalë prej këtij taksirati dhe ia mbyll dyert vetvetes. Sigurisht, në ato çaste ka mendue se e ka thye edhe urdhnin e zotit të shpisë! Mandëj po i del sheshit fshetësia e tij: ardhja në qiler!... I ka mendue edhe fjalët tona e të hallkut dhe kështu ai i mëshon vetvetes kobure!...

Pra kështu me siguri del zgjidhja e këtij neni. Kjo edhe le të mbeten vetëm brenjë e jona. Faje kemi krejt ngapak. Po më shumë ka faj ai vetë. Ai edhe e ka dënue kështu veten. Çka ta bën vetja, kurrkush s'mundet me ta bë! Kjo nuk është punë për mërzi të madhe. Këqyr mirë, djali jem, se në jetë dalin plot e plot të paprituna. Kjo që na ka ndodhë ne nuk është punë e padhimbshme, por ka punë edhe më të dhimbshme, ka punë me marre, madje edhe me marre edhe me bela. Nuk duhet me na ardhë aq ligshiti. Këto janë punë që u ndodhin të gjithë njerëzve, sidomos axhamive. Axhamia për ata thonë se është më i zi se i trenti. Se të trentin e lidh e kujdesesh për të që mos të bëjë dëme, ndërsa axhaminë s'mund ta lidhësh. Atij veç Zotit i ndihmofitë! Axhamia është fluturues, ne duhet të lutemi që kur të bjerë në tokë, mos të thyejë këmbë e duer, mos ta thyejë qafën apo mos ta humbë krejtësisht veten, siç ka bërë Meta ynë. Përsëri po them kryesore është kjo që shqyr që marre as bela në shpi nuk na ka prur. Prandaj ne duhet të krenohemi me të.

-Po vërtet, kam gabue që i kam thënë me bujtë te stani dy javë rresht, po puna e fejesës e hajt thash le të 36

shtyhet një javë! Vërtet, shumë paskam gabue! Po çka t'u bëjmë fjalëve që këtë punë ia kemi bërë ne a djemtë e mi, për punë të hises! Madje nuk është kollaj me ia shëndosh zemrën as hallës Time, por as miqve e dashamirësve!

-Për këtë punë, po të kallëzohet se e pyeta nusen e Metës. Ajo më tha se është me "ymyt", prandaj ishalla do Zoti e Ahmeti nuk mbetet hise shkymtë! Në qoftë se do Zoti e na kthen Metën të vogël në shpi, ti koritësh vetëm atëherë nëse nuk e këqyr qysh këqyret bima jote, bile edhe më mirë. Mos me ia dhanë hisen qysh i takon kur të rritet. Veç atëherë mundet me të ra hije e keqe e kori e jo tashti. Hëpërhë më duket se krejt sendet janë të qarta. Edhe Times kur t'i kallëzojmë këtë të ngjame, por të vërtetë do ta ketë më lehtë. Me të do të flas vetë. Kështu pra kurrkush nuk mund të thotë se ti a dikush tjetër ka pasë hile të këqija në këtë punë.

Këqyr mbas tashi edhe lidhun me këto punë mos u korit.

* * *

Kjo krejt ishte dëshirë e porosi e babës. Kur e pyeta babën njëherë po çka u bë me trashëgiminë e Metës ai më tha pas katër-pesë muajsh pas vdekjes Metës iu paska përtëri emni. Mirëpo në pyetjen tjetër se mos kemi të bëjmë ne prejardhje trashëgimie me familjen e Metës ai m'u përgjigjigj: Nuk e di, veç mbaje mend dhe shënoje se prej atëheri e deri tash, familja e Metës është bërë jo mahallë, po katund e fis dhe kurrë nuk ka ndodhë që dikush prej farës së tyre me e vra veten.

37

Amaneti i Bardhajve të vjetër vlen edhe sot e mbas tashi në sado zore që mund të bjerë njeriu ai kursesi nuk bën me u ba katil i vetvetes.

Dorën e parë të këtij tregimi e kreuva, në shkurt të vitit 1951, babës ia lexova, por ai m'i dha edhe pak vërejtje të tjera. Më tha ta zgjeroja e plotësoja.

-Mbaje mend, - thoshte ai, - se gjithmonë të gjallit i çilen dyert! Mundohu në jetë që punët t'ua t'i pleqnosh vetë.

Ç'është e drejta, vërejtjet e babës i pata parasysh gjatë përpunimit, por nuk arrita t'ia rilexoja, pasi që kah fundi i verës që sapo shkoi ai vdiq. Dritë pastë!

(Gjakovë, nëntor 1951)

38

HALLËT E EMIRIT..

Nëna ime hera-hera edhe sot e përsërit shprehjen "Sa ndalet deka dhe e lemja, aq, thonë, ndalet shitja dhe e blemja", fjalë këto siç thotë ajo i mban mend nga biseda që e kishin zhvilluar im at me burrin e tezës Ime me rastin kur këta shkojnë me ia bërë përhair atij shitjen e pasurisë në fshatin R. dhe blerjen e truallit të ri në qytetin P. Kjo kishte ndodhur aty kah fillimet e viteve të tridhjeta. Rreth asaj vizite nëna ime mbante mend edhe fjalët e babës tim që ia kishte thënë asaj në të kthym:

-Vërtet, një nevojë shet, një nevojë blen, po kombësia as nuk shitet as nuk blehet. Kush e zbeh gjuhën e vet ai e zbeh edhe kombësinë e vet! Prandaj po frikohem që fëmijët e baxhanakut kanë me e zbehë kombësinë në qytet!

Kështu pra që në atë kohë baba im nuk e paska pasë pëlqye daljen në qytet nga fshati, ngase gjuha në qytete në atë kohë "zbehej", qoftë tue u ndikua nga shkolla e administrata serbe, qoftë duke u ndikua nga rrethi, ngase atëherë në qytet flitej më shumë turqishtja. Sidoqoftë, burri i tezës Ime, më tepër për nevojë e mbase dhe për jetë më të mirë e më të rehatshme, sepse atëherë sa ishte ndarë me vëllezër e kushërinj, atyre u

39

kishte shitë në hasap pasuninë e patundshme në fshat dhe me ndërmjetësimin një hoxhe kishte blerë truall e pasuri në qytet. Thonë se e kishte edhe një arsye tjetër për shpëngulje se aty në fshat fëmijët, sidomos djemt nuk i rronin, e gjoja dikush i paska pasë thënë se atij patjetër i duhet me e ndërue ujin, me fjalë të tjera, ai duhet ta ndërronte vendbanimin.

Kështu, sidoqoftë, në të vërtetë, burri i tezës jo fort moti, kishte ble shtëpi e tokë në qytet. Madje e kishte rritë pasuninë edhe prej turqelive e të tjerëve që atbotë ia mësyenin Turqisë. Tokën ua kishte dhënë çifçinjve me qira dhe kështu ishte rehatuar më mirë sesa kishte menduar edhe ai vetë. Ndërkohë edhe tezës, vërtet, pas pesë çikave i kishte lindë djalë. Atij emrin i kishin vënë Emir. Me Emirin unë jam simoshatarë, edhepse disa muaj jam para tij.

Prej se e mbaj mend baba i Emirit edhe në qytet mbahej si burrë katundi. Plisin e bardhë si shenjë shqiptarie nuk e ndërroi me fes. Kështu sipas gjuhës, dukës, mikëpritjes e sjelljeve të tjera ai, me asht e me palcë, mbahej shqiptar. Ndërsa i biri Emiri, rritej në qytet dhe, me asht e palcë, mbahej sheherli. Gjuhën tonë më pak e njihte se turqishten, madje, më kujtohet, se ai e mësoi edhe gorançen më mirë se shqipen. Shqip mundahej të fliste vetëm kur takohej me ne në fshat, kur vinin ngranjëherë sa për me na pa, sidomos verës, kur piqeshin pemët. Është e vërtetë se që në vogëli Emirin e dërguan në mejtep (në xhami te hoxha), ku pos ndonjë dove arabisht, gjithçka tjetër mësohej vetëm turqisht. Unë me Emirin, si tezakë që ishin sigurisht takoheshim ndonjëherë, por edhe aq nuk

40

kënaqeshim, ngase unë i flisja shqip, ai ma kthente turqisht! Më dukej se këtë e bënte prej mendjes së madhe! Nuk e fshih: atë e xhelozoja. Jo vetëm pse ai kishte veshë e dukë më të mirë se unë, por edhe pse lazdrimin si djalë dëshiri ia duronin të gjithë!... Ndërsa mue jo. Ashtu më dukej se ai ishte qytetar!... Madje ai për t'u treguar qytetar fliste gjuhë të huaj, turqishten, kurse gjuhën tonë "fshatare" më dukej se e përbuzte. Ka pasur raste që edhe si fëmijë të ziheshim për ndonjë "cikërrim", por si të vegjël më ne pajtoheshim domosdo.

... Mirëpo kur erdhi koha e Shqipnisë dhe u hapën shkollat shqipe. Ne e kishim moshën për shkollë. Emiri, vijonte shkollën shqip në qytete e unë në një qytezë jo fort larg fshatit tim. Ai edhepse mësonte shqip në shkollë, ai përsëri në rrugë, qoftë me shokë, qoftë në lagje e kudo vazhdonte të fliste turqisht... Edhe pas Luftës klasat në shqipe nuk i ndërpreu, edhepse mësimi i shkollës rëndë. Mori një shkollë zanati e nuk i vazhdoi mësimet në gjimnaz si duket vetëm për mos me mësure shqipen, edhepse gjimnazin e kishte, siç thonë, në derë të shtëpisë! Me shokë të lagjes vazhdonte të fliste kryesisht turqisht. Kur ia tërhoqa njëherë vërejtjen pse nuk përipiqet ta mësojë shqipen më mirë dhe ta flasë më me kujdes, ngase dihej prejardhja e tij, gjuha e nënës, ai ma ktheu mjaft me arrogancë:

-Unë jam tyrk, nuk jam "qyli" si ata katundarët e zgjedhosun! Më mirë do të mësoj gorançe se sa shqip! Madje më mirë nëse martohem e marrë një goraneshë se sa një kartundare amaute!

41

Ai vërtet sillej ashtu si "turk sheherli"! por se do ta përmend edhe serbishten e goranëve këtë nuk e prisja dot!

Babai i tij ishte katundar, siç e thashë, me asht e palcë. Ai ende nuk e kuptonte turqishten mirë, as serbishten nuk e kishte pasë rast me mësure, ngase ushtrinë nuk e kishte pasë të kryer as në kohë të turkut as në kohë të krajlit. E di se në qytet i ka fqinj pos turqelive edhe do goranë muslimanë, me gjuhë të përzieme maqedonisht-serbisht e turqisht, por të kenë ndikue aq shumë fqinj të Emiri, këtë s'mund ta besoj! Po sa pare bën, s'mundja të ndikojta sa sa zeroja tek ai. Ishte e vërtetë se tezaku im ishte lindë në qytet dhe ai e ndjente veten sheherjan: turk! Ishte e vërtetë se ai, siç e thoshte vetë, e njihte turqishten dhe më me qejf fliste turqisht se shqip, prandaj ky është shkak i vetëm që ai ta ndiejë veten ashtu! Dhe s'ke ç'ka bën! Unë i prekur në sedër se jo vetëm s'donte të fliste shqip me mue, i thashë se nuk kam pse flas me ty, kur t'i e përçmon gjuhën e nënës dhe kur ia recitova vargjet:

Edhe atij ju thafët po goja
që e përbuzë këtë gjuhë hyjnore
që në gjuhë të huej pa qenë nevoja
flet e t'veten e lë mbas dore!

ai, për çudi e kishte pasë përgjigjen të gatshme:

-Po, - më tha, - këtë pallavër e kam ndie edhe më përpara. E ka thënë një katolik, anmik i popullit tonë, reaksionar. Si t'ishte ai aq i mirë nuk do të përjashtonin prej mësimi si këtu si atje!

42

U çudita se ku kishte mësuar ai për gjëna të tilla. Ky ishte shkak që edhe te teza nuk shkoja më me qejf. Dhe kur isha e detyruar të shkoja për ndonjë punë të domosdoshme nuk hyja asnjëherë brenda, gjoja se nuk kisha kohë...

Kishin kaluar dy vjet e sa, prej asaj bisede. Me Emirin nuk isha takuar. E kisha në dijeni se ai ishte punësuar diku si shegert te një briskaxhi. Për më tepër nuk dija. Ndërkohë unë vijoja mësimet në shkollë të mesme në një tjetër qytet. Banoja në internat. Por një ditë kah mesdita ja befasia! Papandehur më erdhi lajmi se po më ftonte dikush imi te dera. Kur dola, ja Emiri! Instiktivisht u përqaftua, por unë paksa u tërhoqa ftohshëm, ngase m'u kujtua ajo biseda e neveritshme! Megjithatë mallin s' mund ta fshihja, kujtimet e fëmijënisë m'u zgjuan disi nga thellësia e zemrës! Mallin e kisha të ndryrë jo vetëm për të, por sidomos për tezaket e më fort për tezen Ime dhe për tërë familjen. Megjithatë ende me therte murriz në shpirt ajo biseda e pakëndshme. E pyeta për tezën se si e kam, për tezaket, për babën e tij e për tërë familjen e gjerë. Ai më përgjigjej shkurt me:

-Mirë, mirë, mirë! - dhe pas pak më tha:

-A di pse kam ardhë me të pa?

-Jo, i thashë, nuk e di, por ke bërë mirë se vërtet ardhja jote më ka gëzuar shumë(!). Kemi shumë kujtime fëmijënore që na lidhin bashkë.

-Për me ardhë te ti kam shfrytëzuar rastin tue qenë anëtar i klubit futbollistik të qytetit tonë, si lojtar i ri

43

me perspektivë, dhe, pasi klubi ynë do të luajë top-futboll sot me këta të këtij qyteti këtu, unë erdha me të vizitue dhe me qaj të një hall me ty.

-Mirë paske bë, - i thashë, - që ke ardhë, por s' di çfarë halli mund të qajsh me mua?!

-Po, po, me ty, se unë e di se më së miri më kupton. Kam një mosmarrëveshje në familje me babën, - më tha ai.

- Për gjëna të tilla unë jam shumë i vogël. Ti e di se të tjerët që ti i njeh dhe mund t'i takosh më shpesh atje, ata mund të ndihmojnë më shumë?! Sigurisht e di se gjithkush do të thotë se babën duhet me ndëgjue!?

- Ti bile këtë mos ma thuej, - reagoi Emiri dhe vazhdoi:

-Tash po të tregoj se kjo punë më tepër të përket ty dhe sigurisht të intereson. Mos harro, ty të kam akran, jemi moshatarë.

-Mirë, thashë, po të dëgjoj, por s'di sa kemi kohë për këtë.

- Nuk është punë kjo veç një fjalë goje. Është punë më e madhe!,- ma ktheu ai.

Pa e zgjatë shumë, mora leje nga edukatori dhe dolëm bashkë me tezakun jashtë internatit. Rrugës drejt fushës së sportit, që ishte një lëndinë e emnueme si e tillë jo fort larg shkollës sonë filloi ta shpalo brengën që e mundonte:

- Unë kam presion nga baba që ne si familje të deklarohemi turq e jo si shqiptarë. Madje po flitet se do të hapen shkolla turke dhe ne motrën e vogël duhet ta çojmë domosdo në atë shkollë, përndryshe do të na dënojnë! E keqja më e madhe është se propagandën po

e zhvillon tash një ish-mësues që jepte mësim në gjuhën shqipe, njëfarë Aladini, ndoshta e njeh. Atë e ka leçitë shpija e vet, por ka gjetë përkrahje nga organet e pushtetit aktual, po edhe nga disa pleq qysh është edhe baba im. Ma ka bënë babën lole. Për ata po të them, kur të keshë kohë të lirë e sa më parë, është mirë me marrë edhe dajën dhe patjetër me ardhë te na e me ia njehë do llafe babës, se po më vjen inati me u ba ashtu qysh nuk jam. Unë vërtet në fillim nuk flisja aq me dëshirë shqip, por që tash po e mësoj për ditë e më mirë. Tash jam bënë i vetëdijshëm. Unë s'po mundem me e shkelë prejardhjen time. S'mund të ndahem nga kushërijtë në fshat, nga daja, nga ju, as nga shokët në kolektivin ku punoj. Aty në ndërmarrje ku po punoj shumica jemi shqiptarë. Bile jam njoftë me çikën e mjeshtrit që shqipen po e folke bylbyl dhe shumë mirë jam tue u marrë vesh me të. Kam mirëkuptim edhe nga shpija e saj! Baba nuk është i vetëdijshëm për gabimin që po do me e bë.

- Urime për njohjen me atë vajzën bilbile! - i thashë me të zgjatur të dorës dhe vazhdova: -Po më vjen mirë që ti qenke pjekur kaq mirë si njeri e më shumë po më vjen mirë që edhe kombëtarisht po qëndroje si duhet, - dhe tue ia shtrëngue dorën si dikur kur ishim të vegjël dhe i prijja kah pylli afër shtëpisë për me pa breshka dhe e këshilloja që ai mos të frikohet prej tyne, madje as prej zhapinjve, se krejt ikin prej meje! Para tij shtiresha edhe më trim seç isha,- vazhdova:

-Me të thënë të drejtën, unë kur ndjeva për këso farë shkollash që po duan me i hapë vetëm e vetëm, me na ligshdue e me në përça ne, më shkoj mendja se ti

menjëherë do të biesh viktimë e parë e tash ti po më del ndryshe! Po më del ashtu qysh duhet me dalë. Mendova se ti i pari do ta përbish këtë farë helmi, po ty të lumtë! Kur ti e ke kuptue se nuk je turk që ke lindë në qytet edhe e njeh, siç thoshe, më mirë turqishten se shqipen, ke dhëndurrë, shokë e miq deri edhe në Turqi e të tjera e të tjera, plaku çka ka e po koritet kështu?! Qysh mundet ai më bë këtë hata, kur është rritë e formue në odë të burrave, atje është burruue. Besa ende gëzon autoritet. Mos ka farë frike a çka ka?!

-Edhe unë po çuditna,- ma ktheu Emiri. Ai tash si është plakë po i kujton të kaluemet. Po thotë se nuk dihet: devër-dynja. Me u shkruue turk më lehtë shpëton njeriu kur të përzihen politikat. Po e kujton të kaluemet kur do mixhallarë të tij ia kanë pre me sharrë shkiet atëherë, kur ai ka qenë i ri e, ku ta di unë!...

-Po ajo kohë nuk kthehet më! Nuk është më koha e krajlive,- i thashë unë, ndërsa ai vazhdoi:

-Edhe unë mendoj ashtu, po më duket se ai vërtet gjithmonë ka pasë vetëdije tepër të ulët kombëtare. E tashni në pleqëri është lidhë veç për fe, për xhami. Aty ka qillue një hoxhë turqeli me të cilin ka shumë muhabet. Do goranë me të cilët po rri. Tashni iu ka bashkue, siç të thashë, edhe mësues Aladini e të tjerë! E s'po di se çka me bë?! Ka edhe do selame që po i vijnë prej do shokëve e miqve nga Turqia!...

Ndërsa fliste Emiri meditoja shpejtësisht, sa keq për ne, njëherë na mëshelen kufinin. Tash po na ndajnë do në turq, do në melezë, do me parti, do pa parti e ku ta di unë dhe kështu po duan me na ligshdue e me na coptue edhe më shumë deri në asgjasin! Me këto

sjellje po ia rikujtojnë pleqve ato kohnat e masakrave, - por këto Emirit nuk ia thashë. Atij i thashë kështu:

-Ty kushërinin im të duam shumë, jo vetëm pse të kemi tonin, por tash do të duam e do të përkrahim edhe më shumë, pse e paske kuptue atë që duhet. Njëherëpërnjëherë s'kemi nevojë me ardhë për këtë punë as unë as daja, se babës tënd do t'i vijë inatë edhe më shumë prej nesh e mund t'i këcejë kandari edhe më keq, por ti shko në fshat te mixha yt e kushërijtë tuj që i ke atje dhe atyne bënjua me dije. Ata atij mund t'i flasin më me pateklif se e kanë të vetin. E kanë të gjakut të vet. Po ta dish se ti je ai kryesori. Ti vetë ngul këmbë dhe mos u deklaro turk. Sigurisht kurrkush nuk ka se çka me të bë. Babën mos e lejo me shkue në tubime asnjëherë. Po atje shko vetë ti. Është mirë të aktivizohesh në mbledhjet e lagjes, ashtu si qenke aktivizuar në ekipin sportiv edhe në kolektivin ku po punojke. Do ta shohësh e do të bindesh edhe vetë se edhe atje ka njerëz tanë që prijnë mbarë, madje ka të tillë që edhe rrezikojnë sall me e ndihmue kauzën e vërtetë tonën! Bëju me ata ndihmoju edhe ti atyre. Dije se kurrë nuk do të mbetesh vetëm dhe i vetmuem. Shembull e krahe ke me pasë edhe atë vajzën tënde bilbile si dhe vetë mjeshttrin tënd e familjen e tij!

Deri sa zgjati loja ne bëmë edhe ndonjë bisedë tjetër, por kryesorja qe kjo që e përmenda më sipër.

Pasi shkoi Emiri, unë u ktheva në internat. Në vend të mësimin mua më lavronin nëpër mend llojlloj mendimesh e ideshë.

...Nuk di sa po zgjat e sa do të zgjasë kjo mosmarrëveshje në gjirin e shqiptarëve. A thua edhe këtë

sprovë do ta kalojnë shqiptarët pa pasoja të rënda... Vallë, pse burrit të tezës po i kujtohen masakrat kur njerëzit e shpisë ia kanë pre me sharrë atëherë! Pse?!

Më vonë mora vesh se motra e vogël e Emirit, Emeli, jo vetëm që kishte shkuar në shkollën shqipe, por, siç më thanë, ajo kishte dalë një ndër nxënësset recituese më të mira ndër të gjitha shkollat e atij qyteti.

Kjo vërtet më gëzon. Kjo është meritë e Emirit, i cili më dhimbset se vetë mbeti vetëm me një shkollë zanati, po si duket e kishte krye një shkollë tjetër shumë më të madhe në veten e tij, një shkollë me vlerë shumë e shumë të madhe vetëdijësimi. Me një veprim të tillë, të cilin e kishte ndihmuar si duket, edhe bilbleshja e mjeshtrit, ai bëri të mos zbehej ndjenja e kombësisë në familjen e tij e më gjerë, por ai bëri që ndjenja e tillë të rrezatojë edhe te brezat e ardhshëm që do të lindin në atë qytet. I lumtë atij dhe bilbleshave shqipfolëse të atij qyteti!

(Gjakovë, nëntor 1951)

DËSHPËRIMI I FATUSHIT

Fatushi, vëllai im i vogël, pasi për shkaqe të ndryshme nuk pati mundësi të vazhdonte progjimnazin në qytet, u ndal në fshat dhe u bë bari. I ruante dhentë si më i miri. Një mik nga bjeshka ia pati falë një këlysh. Ky e rriti me qumësht e hurrë dhe me copa buke shpesh përzie me qumësht e mazë. Herëherë ka ndodhë që edhe copën e mishit që i binte hise nga sofa e fshihte bashkë me eshtna dhe ia dërgonte qenit të tij. E quajti Murrko, ngase i kishte qimet pak si të murrme. Murrkoja u bë qen shumë i mirë. Jo vetëm i bukur për me pa, por edhe ruajtës i mirë i bagëtisë. JO vetëm se i njihte delet e veta, por aq e ndëgjonte Fatushin saqë kur e porosiste ky mund të bënte edhe mrekulli! Deri edhe bylyqet e dhenve nëse porositej nuk i linte të përziheshin në kullota te Lendinat e Gjana apo nuk i linte të iknin lart pyllit mbi kollosë, derisa çobania luenin së bashku! Ai, për çudi, ishte edhe ruejtës i mirë i oborrit të shtëpisë. Jo vetëm se nuk lejonte që qentë e huaj të katundit të afroheshin, por edhe kur afrohej ndonjë njeri i huaj i panjohun ai lehte në një mënyrë të veçante dhe kështu paralajmëronte njerëzit e shpisë se dikush i huaj po vinte dhe prej cilës anë.

Por për çudi ata që vinin rrugës së odës nuk i sulmonte kurrë. I lehte po nuk i sulmonte, ndërsa ata që mund të vinin në anë të tjera vaj halli për ta!

Për të flitej vetëm mirë. Madje i zoti i shpisë shpesh thoshte:

-Mos e leni Murrkon me hjekë keq, por edhe vënia mendjen sa herë leh se çka po thotë. Qeni nuk e ruen shpinë me pushkë, po me të lehme. Po e lehmja e tij ka raste që ka më shumë vlefte se pushka!

Është e vërtetë se edhe unë fillova ta dalloja se ai ndryshe lehte, bie fjala, në një qen të huej, ndryshe ndaj një lope a kali; ndryshe ndaj një egërsinë, madje ndryshe për dhëlpën e ndryshe për ujë. Madje-madje ai ndryshe lehte kundër njerëzve të huaj edhe më ndryshe kundër ushtarakëve të armatosur, të cilët endeshin nganjëherë edhe natën andej - këndej rreth shtëpisë sonë, kur kontrollonin terrenin apo zinin prita se mos po e ndeshnin natën ndonjërin a dikë nga "kaçakët" e malit. Atëherë "kaçakët", vazhdonin t'i quanin ata luftëtarët që ende rezistonin me armë e nuk i dorëzoheshin pushtetit "të ri". "Kaçakët", pra, sipas të dhënave që rridhnin jo në mënyrë të hapët, strehoheshin diku nëpër vendstehime të posaçme maleve dhe herë pas herë merrnin ushqim nga barinjët e më shpesh natën edhe nga shtëpia jonë... Ndërkohë, si thuej dikush-dikushi prej tyre ishte dorëzuar e disa ishin larguan jashtë, por organet nuk besonin, prandaj edhe vazhdonin t'i gjurmonin...

Sa herë vepronin ashtu "milicët" natën, Murrkoja u vërsulej si çartaujkas. Patjetër duhet të dilte dikush nga anëtarët më të rritur të familjes ose Fatushi për ta

qetësuar. Mbasi disa rrethime të tilla u kishin dështuar, edhe për shkak të Murrkos, ata kishin vendosur të merrnin masa edhe kundër tij. Këtë "fshehtësi" ia kishte zbuluar familjes sime, e thënë si në besë, një veprimtar "vullnetar i zorit" që ishte emnue këshill i katundit, i cili zakonisht natën ishte i detyruem t'i shoqëronte ushtarët e milicët në aksione të ndryshme brenda fshatit. Por çfarë masash do të ndërmerinin kundër Murrkos ai nuk e dinte!

Në të vërtetë, ata, si duket, mbasi natën nuk kishin mundësi ta "ndalonin" Murrkon, ngase nuk domin të zbuloheshin, sepse rrethimin, siç dihet, e bënin në fshehtësi të plotë, kishin vendosur që "qetësimin" ta bënin ditën. Si duket, meqë Murrkoja i kishte penguar disa herë, ata edhe atë e kishin shpallë "anmik të rrezikshëm" dhe si të tillë duhej ta likuidonin! Por këtë ekzekutim pritinin ta bënin pa shkakuar pakënaqësi të mëdha te banorët e fshatit e sidomos te familja jonë e gjerë, e cila për nga tradita gëzon ende autoritet.

Ndërkohë, sipas mënyrës "sherr me rrugë", milicët ditën vinin si gjahtarë në pyllin afër shtëpisë sonë. Sigurisht me një veprim të tillë ata dëshironin t'i arrinin dy qëllime: edhe të kontrollonin terrenin se mos po ndeshnin në gjurmët e "kaçakëve", por edhe për të gjetur vang, si thonë, për me e heqë qafet Murrkon. Murrkoja përherë sj i diktonte reagonte. Ai edhe më përpara zagarët e gjuetarëve që rastësisht silleshin andejpari vërtet i përlante. Kështu do të vepronte edhe tashti, mirëpo tash njerëzit e shtëpisë, pasi e dinin rrezikun që i kanosej, i rrinin gati dhe atë e ndalnin. Por një ditë s' di se si ai ikën nga shtëpia dhe paska

pasë hy pak më thellë në pyll pas zagarëve. "Gjahtarët" e paskan gjuajtur me pushkë, po s'kishin mujtë me e rrokë. Del dikush nga familja bërtasin e ndjellin qenin dhe kështu e kthejnë Murrkon në shtëpi tue e shpëtuar nga më e keqja.

Tashti njerëzit e familjes kishin kujdes të shtuar sa herë i dëgjonin zagarët, sepse "gjuetarët" vinin pa paralajmërim. Murrkon, edhe pse nuk ishte qen zinxhiri për çdo sigurim e lidhnin. Ai deri sa largoheshin "gjahtarët" nga ai pyll desh copëtohej tue u ngrëh në zinxhir. Një ditë pas ditës e paska këputë zinxhirin dhe turrevrap përsëri ua kishte përta zagarët. Ata gjuajnë në të. Atë rast Murrkon e plagosin në shpatull të mbrame kah ana e majtë. Fati e desh që ai të shërohej. Pos lëpirjes që i bënte ai varrës së vet, shërimin ia kishte ndihmuar shumë gjyshja jonë me njëfarë ilaçi që e ia bëni me përzierje: një të kuqi të vezës përzier me pak ujë të krypun dhe me fleta të shtypura të dezit. Në varrë i venin herë herë edhe ngapak katran të qerrës së drunjtë, në mënyrë që mizat mos ta krymbnin. Gjyshja i vuri kapak ilaçit kur, në varrën gati të partharë, i hodhi lëng prej fletave të shtypura të arrës! Nga ky ilaç Murrkoja, si thonë, qau me lot, por ama varra u shërua pa pasoja. Nuk iu qelbëzua më. Kështu Murrkoja e mori veten mjaft mirë. Mirëpo edhe pse u shërua atij i mbeti sirremb: edhe më shumë u egërtue ndaj milicëve a atyne të huejve që mbanin pushkë. Madje njëherë edhe patrullën në rrugë deshi ta sulmonte, po Fatushi e kapi për grepa dhe nuk e lëshoi derisa ata u larguan.

Përveç kësaj Murrkoja i shpëton edhe një sprove tjetër. Ruajtësi i pyllit merr vesh se gjoja për të mbytur

52

ujqit, në pyllin afër shtëpisë sonë "gjahtarët" paskan pasë qitë mish të helmuar dhe, si në besë, për këutë e kishte njoftuar dikë nga familja jonë. Mishin e diktojnë dhe e asgjasojnë njerëzit e shtëpisë. Pas sa ditësh përsëri arrinë papandehur "gjahtarët". Murrkoja posa e ndien erën e barutit, po edhe për shkak se ishte mërzi të tue ndejtë lidhë, i jep zor e këput zinxhirin dhe me një pjesë të tij zhagaz shkon kah pylli. Ata "gjuetarët", sigurisht të porositur, qenin dhe mjerisht...e vrasin! Nuk e vrasin me një plumb, por me disa sosh! Më këtë veprim u dëshmuua se ajo që dyshohej rreth tij ishte e vërtetë. "Atentati", pra, ishte i parapërgatitun. Është fakt interesant se pas kësaj vrasjeje më asnjëherë nuk kishte ardhë kush me gjuajtë në atë pyllin afër shtëpisë sonë. Arsyetimi, gjoja se i frikoheshin hakmarrjes!

Kështu ishte vra Murrkoja i Fatushit në krye të oborrit sapo kishte hy në pyllin e vet mbi shtëpi!

Prej merakut të madh Fatushi me javë kishte ndejtë i sëmunnë tue lëngue. Por sa bën më mirë ai herëpsherë, siç tregonin, dilte deri te vendi i vrasjes dhe aty rrinte si në kujtim. Po interesant të gropa sivorr, që nuk ishte larg në pyll, ku e kishin hedhur atë, edhe pse e dinte ku ndodhej, nuk kishte shkuar asnjëherë! Mbase s'donte të besonte se Murrkoja s'ishte më. A ku me dajtë se pse?

Kurrkush nuk mund ta ngushëllonte, prandaj më thanë mua që tash tre muaj nuk kisha qenë në shtëpi që si të di e si të mundem t'ia largoja paksa mendjesh atë merzi.

53

Atëherë punoja dhe mësoja zanat në një qytet të huej. Kur arrita në shtëpi Fatushi ishte me dhen në fushë, prandaj e pritja me padurim. Kur erdhi ai dhe pasi u përqaftuem desha t'i shpreh ngushëllime për Murrkon, por nuk munda t'i them asgjë. Thashë, mbase më mirë mos t'ia përmend fare se gjoja ajo nuk ishte ndonjëfarë pune e madhe. Edhe atë si shumë merzi të tjera mbase vetë koha do t'ia largojë mendsh, do ta bëjë të harrohet. Mirëpo Fatushi ma përmendi i pari. Ai fillimish ma shtroi këtë pyetje:

-Bacë, pse njerëzit dikur kanë lypë gjak prej atij që ua ka vra qenin në oborr, kurse Bacaloku, - kështu e quante vëllanë tim të madh, që ishte zotshpie, - nuk po lyp kurrë prej Ramshollit, që ishte me milicë, kur na u vranë Murrkon?

Unë isha i papërgatitur për me dhënë përgjigje në pyetjet e tilla, heshta! Ai pas pak vazhdoi me pyetjen tjetër:

-Ata që na e vranë Murrkon a mund të na vrasin edhe me dhe mos të japin përgjegjësi përpara kurrkuj?

Unë përsëri heshta, por e ktheva kryet kah ana e tij, ai vazhdoi:

-Murrkoja ishte edhe qen shpie edhe qen çobani e pse thonë kur vritet qeni i shpisë është si me vra një njeri të shpisë e me u vra një qen të çobanit është barabar si me vra vetë çobanin?

-Po vërtet, Murrkoja më duket se vlenë sa dy gjaqe, madje edhe më shumë, por ...?! - i thashë, dhe nuk di se si dhe pse më dolën fjalët e tilla dhe për të zbutë atë që më shpëtoi papandehur vazhdova:

54

-Por... unë ty do të zotohem me t'i sjellë jo një po dy këlyshë dhe ti do t'i rritësh e do t'i mësosh edhe më mirë se Murrkon!

Ai më shikoi në sy me mosbesim. Përsëri s'dita çka t'i them tjetër, desha edhe diçka të belbëzoja, por fati e desh se në atë çast erdhi vëllai i madh, Bacaloku, dhe pasi u fal me mua, hyri po në atë temë.

-A të foli Fatushi për Murrkon?!

Une pohova me kokë, Bacaloku vazhdoi:

-Ky nuk po e di se lë ma Murrkon, po tash jemi në zor se si t'i shpëtojmë krenat tanë. Këto ditë ndëgjova se i kanë vra për dritare do burra tue ndejtë në odë. Kishe nuk i kanë njoftë, paskan kujtue se janë "kaçakë"! Kanë fyturë me thënë se këtë punë gjoja e kanë bë pahiri! S'di çka do të bëhet me ne kështu!? Hallakamë po shkon. Përditë ka burgosje, për ditë njeriu po ndien se po ndodhin gjëna të pa mira.

Mue tashti m'u çel goja:

-Të gjitha të këqijat një ditë jo të largët do të marrin fund! Fatushit do t'ia sjell jo një po dy këlyshë edhe më të mirë se që ishte Murrkoja. Edhe ata do t'i rrisë për qejfi.

Vëllai ma kthei:

-More kallëzona ti se qysh do ta ushqej Fatushin e familjen se për këlyshë sigurisht i vjen rendi më vonë. Njëherëpërnjëherë qysh po shihet nuk jemi të zot me mbajtë kurrjë. I gjalli po lyp me hangër, ore vëlla! Unë po e di arsyen pse na e vranë qenin, pse na morën miellin në maxhe?! Pse po na mundojnë për ditë?! Nuk është që nuk po e di. Qëllimi i tyne është që na me

55

kundërshtue me armë e ata me gjetë vang dhe me na farue krejt, ja me na përzënë krejt prej këtuhi...

Bacaloku pushoi pak dhe pasi u mbush frymë më mirë vazhdoi me gjakftohtësi: - Si ta kishim organizimin qysh duhet. Si t'i kishim shumë armë e njerëz, as një qime prej flokësh nuk kish me na ra, e jo me na vra qenin në oborr tonin. E di sa trima janë ata! Por tash kështu qysh jemi po duhet me shuejtë, me punue sa për me mbetë gjallë e ndoshta çilen rrugë të tjera. E more vëlla, sa shumë po mujke me bajtë njeriu! Si të mirat e aq më shumë të këqijat nuk duhet me i harue. S' dihet se qysh do të sillet tekërrleku?!

* * *

Mbase për dikënd këtë që ua rrefeva duket e çuditshme, e pabesueshme, por këso telashesh edhe më të vështira ne jemi tue i përjetue për ditë. Këso grusht therrash të imtuara po na duhet me i përbirue nëpër fytin e fatit tonë ogurzi!

Bacaloku shpeshherë na porosit: Kurrë mos thoni për të këqijat: e kalueme e harueme, se për ne e kaluemja qoftë e paharueme se patëm vetëm të këqija e ne mos na raftë ndonjë e keqe më e madhe për me i harue ato që përjetuem!

Vërtet ndërkohë pasi u qetësua pak gjendja Bacaloku, i ka sjellë në shtëpi dy këlyshë të farës së mirë për të cilët po kujdeset Fatushi. S' e di sa ka mundë ta harrojë Murrkon?! Plakat për diçka të tillë, vërtet, urojnë: Mos na raftë me e haruete?!

(Reçan, tetor 1952)

56

BISEDË NË BASHKUDHËTIM...

Shkonim me një mixhën Beqë për Gjakovë. Ai për të vizituar të birin Cenën që e kishte të punësuar atje dikund si milic, ndërsa unë shkoja në shkollë. Makina udhëtimi atëherë nuk kishte, pos ndonjë të rrallë, por edhe ato që qarkullonin shfrytëzoheshin më tepër prej zyrtarëve e ushtarakëve, që gjithsesi atëherë ishin edhe veprimtarë politikë. Kështu që neve na duhej të udhëtonim këmbë. Na duhej të kaptonim trup e trup mes fshatrash e shpesh edhe rrugë pa rrugë a rrugëve jo të aq të rrehme, në mënyrë që të arrinin drejt për në cak. Në rrugëtim e sipër pak pa dalë në fshatrat përtej Mamushës takuam një njeri edhe ai udhëtonte në të njëjtin krah. Sipas veshjes dukej intelektual, por nuk kishte rrobe të reja dhe as aq të mirëmbajtura, shenja këta që tregonin se ai tashti nuk çonte jetë të rehatshme zotnie. Pasi u përshëndetëm me *ngjatjeta!*, Baci Beqë dhe bashkudhëtari filluan të bisedonin, ndërsa unë i ndëgjoja. Ai i tha mixhës Beqë se ishte nga Shkodra. Ai atje paska pasë jetuar e qenka shkolluar, por më vonë paska ardhë si mësues për me e ndihmue "Kosovën e Lirue". Tashti nuk e dinte edhe vetë se çfarë do të bëhej me të.

57

-Kufinin na kanë mbyllë, - i tha, - dhe s'di se çfarë do të bëhet me ne që u deklaruem me mbetë kënde.

Momentalisht udhëtonte në një fshat afër Rahovecit e pastaj kishte ndërmend të dilte kah Drenica e mbase edhe në Prishtinë. Më duket se edhe emnin ia tha, por unë nuk e ndieva mirë, por po më kujtohet se Baci Beqë, e quante Mësues Shkodrani.

-Kam ndëgjue prej Babësplak, Mehmet Reçanit, babëgjysh e kam pasë, se mendtë ma së pari paskan zhdyrpyë prej qiellit diku larg e nëpërmjet detit paskan shkarkue në Shkodër. Shkodra ka ndalë sa i kanë vye e të tjerat i paska pasë lejue me u shkepë nëpër Malësi. Disa prej andej i ka marrë Gjakova e do prej tyne fryma i ka bajtë edhe kah na diku - diku! Ju, qysh e dimë na, jini më të mençëm se na kënde. Thona diçka, ndoshta ky djali që po mëson në Gjakovë e mban mend, se unë me ngue ngoj mirë, por me t'i mbajtë mend fjalët nuk jam aq i sigurtë.

-Jo, - ia ktheu bashkudhëtari, - mençuria edhe në qoftë dhunti e Zotit, ajo duhet të fitohet më shumë mund, me shkollë, kurse trimnia fitohet në çast. Trimin e bën momenti e të dijshtin e bën mudi, sprovat e jetës. Ne kemi nevojë për dije që gjithkush fitohet me zell, jo veç në Shkodër, por kemi nevojë edhe për trima që mund të lindin gjithkund, edhe kënde.

-E po trimat, kish pasë thanë malësorja janë te vorret, e do mahçi kanë mbetë sa me thanë që janë burra të grave! - i tha Baci Beqë.

-Jo - tha bashkudhëtari, - sa do të ketë njerëz të gjallë që i mban buka do të lindin edhe trima edhe

58

njerëz të mençëm. Por qysh thashë trimat i krijon situata, momenti.

-He more, Mësues Shkodrani, ishalla do të kemi fat se njiherë për njiherë na ka mujtë e keqja. Nuk di shumë, po po flas për vete. Ndoshta gjindë pa shkollë na e nuk ditëm, por edhe do me shkollë u mashtruen keq. Njëherë na patëm thanë me u lidhë me gjermanin se po na shpëton prej robnisë, por mbasi humbi gjermani luftën e humbëm edhe na. Po këta të Gjakovës e disa të Shqypnisë qilluen ma të mençëm, u lidhen edhe tjetërkah! Më duket se nuk bënë keq se edhe ma shumë kishim me shkue gjyter, ma shumë kishin me na vra e me na pre, se që na kanë vra e na kanë pre. Mue përnjëmend m'i kanë pre dy vllazni-kushërinj, po kishin mujtë edhe ma shumë. Mirëpo, ndoshta prej zori, ndoshta prej qejfi se s'patën rrugë tjetër, do djem tanë u përzien me do brigada të Shqypnisë, dikush hyni milic, dikush andej e dikush kënde dhe shyqyr Zotit mbetem gjallë, sa me thënë, por pa u dëmtue shumë. Po tash s'di çka po bëhet. U mbyllen kufijt. Zot bane mirë, po kurrnjë e mirë nuk po shihet!...

-He, more plak, i mençëm qenke! Po më vjen keq me të thënë ndëry, po mbasi qenka e vërtetë mos m'u hidhno. Mjerisht, të parët tanë s'mujtën me na lanë atë që dëshiruen për ne, por as na s'mujtëm me iu lënë fëmijve tanë atë që dashtëm. Pale, të shohim se çfarë do të na sjellin valët e viteve që po vijnë. Njëherëpërnjëherë boll keq po duken punët.

- Ishalla Zoti na ndihmon. Na saherë po bijmë në zor po i çojmë mend te Zoti, e kur nuk po jemi në zor, pak po i lutemi atij.

59

-More s'është kjo, si me thanë, hajt babush se punët tona i ndreq tjetërkuh! Hajt, me ia lanë punët Zotit! Perëndia s'e ndihmon kurrkënd po s'u përpoq ai vetë për vete. Nuk është puna, pra, me ia dorëzue krejt Zotit. Këtu kemi të bëjmë me punë politike e fati. E fati pak na ka ndihmue ne, e edhe na pak kemi dijtë me i ndihmue atij fatit tonë.

Unë i dëgjoja me vëmendje dhe s'di si më erdhi dhe mbase sa për me e tërheq vëmendjen se edhe unë isha me ta, por edhe nuk dëshiroja me u acarue biseda rreth Zotit e fatit, se aty Baci Beqë nuk duronte me e prekë. Ai ishte fetar fanatik, prekej shumë, ndërhyta:

-Shihni se çfarë pejsazhe piktoreske, - e shtrina dorën e djathtë drejt një vneshti që vërtet një pjesë e tij i kishte pjergullat e rregullueme për mrekulli. Kalaveshat e rrushit dukeshin vërtet të plotë, për bukuri. Për të parën herë pashë aq shumë pjergulla rushi të ngritura mbi druj dhe të rendueme asisoi. Vneshet zakonisht i kishin gixhat ngjite me tokë në cunga e jo kështu të ngritura në shtylla. Më tutje dukeshin edhe do pjeshka që vërtet jepnin pamje të mrekullueshme mbi hardhitë e rrushit.

Që të dy vështruan kah unë edhe kah pejsazhi që e kisha drejtuar dorën. Unë vazhdoja:

-I lumi ai që di ta shijojë këtë bukuri të rrallë të stinës së vjeshtës.

Baci Beqë tha:

-Njimend, sa njerëz punëtorë ka ky vend, por edhe njerëz të mirë. Edhe pse jemi në skamje të madhe, të gjithë na nderin me rrush e me bukë, edhe pse nuk na njohin. Njëherë njani më pat thanë se po u mbetka hatri

60

kur udhëtari i largët kalon këndeypari e nuk marrka rrush.

-Edhe unë mallkoj veten pse nuk jam artist, por si duket ti më këtë që the, more djali i mirë, mbase do të bëhesh i zoti i pendes, - foli Mësues Shkodrani.

-Unë jam shumë i vogël për një punë aq të madhe. Tash për tash vetëm mund të ëndërohet për një zotësi të tillë.

-Mbate mend edhe çka të tha Mixhoku, pra, mbaje mend edhe zemrën e mirë e bujare të popullit tonë. Se populli ynë me këtë zemër bujare e me këtë punë të mirë gjithmonë do të triumfojë në çdo katarhurë kohe. Është mëkat që ky popull mos ta gëzojë lirinë e plotë.

Unë s'dita çfarë të them, bashkëbiseduesi vazhdoi:

-Shiko, djali i mirë, s' ka njeri që nuk e do famën, emnin e mirë. Në një libër kam lexue se njeriu e bën të madh: e para, karriera ushtarake a shtetërore, që, siç dihet, arrihet me pushkë e me politikë; e dyta, pasunia e madhe që arrihet me punë edhe me tregti, por e treta, e vërteta, famë të sjellë edhe shkrimtaria, që arrihet me mësim, me merak! Po të gjitha këto arrihen, kur njeriu punon me plan dhe i cakton vetes qëllim të naltë. Ku ka dije ka edhe fat. Të thashë se dija arrihet me shkollë. Po shkolla nuk është aspak e lehtë. Ti vazhdo shkollën, ndoshta bëhesh shkrimtar. Shkolla nuk të bën, ti veten mundesh me e bë çfarë të duesh. Shkolla vetëm ta jep drejtimin e vetvetja me përpjekje të parreshtuna në rrethana të caktueme ta madhojnë famën.

-Jo, - i thashë,- unë jam shumë i vogël dhe s'di si mund të bëhem i madh.

-Ndëgjo mirë, - vazhdoi ai,- thonë se ai që ndëgjon me vemendje 9 llafe do të dijë të llafosë edhe vetë mirë.

61

Po i ndëgjoje 9 këngë, një do ta jeshë i zoti ta këndoish vetë. Po i lexove 99 vjersha, e njëqindta do të jetë jotja, vetëm duhet ta shkruesh se talenti zhduket nëse nuk e shfrytëzon në çast, madje po i lexove me përkushtim 99 romane, sigurisht i njëqindti në varg do të jetë yti, vetëm duhet ta shkruesh! Në fund, para se të ndahemi edhe njëherë po të them, mbaje mend çfarë të thashë! - përfundoi kështu bashkëudhëtari i panjohur dhe ma shtrengoi dorën. Ai u nda prej nesh tue vazhdue rrugën që çonte në të djathtë. U përshëndet edhe me mixhën Beqë.

Ndërsa ai vazhdonte rrugës së tij unë e vështroja herë pas herë. Ai u kthye edhe një herë kah ne dhe na përshëndeti me dorë.

Rrugës me mixhën Beqë vazhduam bisedën tonë. Ai më tregonte se i nderon dhe i çmon shumë njerëzit e mençëm e me shkollë.

-Gjithmonë vendi ynë ka pasë njerëz të mençëm. Ndër ne ka qenë i ndamë në shenj si i mençëm e si pleqnar babagjyshi, Mehmet Reçani, të cilin e mbaj mend shumë mirë. Ka qenë njeri i thjeshtë, s'ka pasë aq dukë, po fjalë me mend ka pasë. Atë e thirrshim të gjithë na njerëzit e shpisë: Babaplak.

Unë ndëgjoja mjaft me kërshëri e ai vazhdonte të fliste edhe më:

-Babaplak, edhe pse ishte i pashkollë e kishte mendjen e hollë. Ai e ka pasë të kryeme veç shkollën e odës e ju po i kryeni të dyja edhe mejtepin edhe odën! Ai ka pasë arritë emën të madh në kohë të vet. Njëherë një pashë s'kish pasë mujtë me e krye një punë me miletin. I paska pasë thënë dikush shko te Mehmet

62

Reçani se ai ja ta kryen punën, ja të jep udhën, të drejton se qysh duhet me e krye. Pasha shkon në katund dhe kthehet te Babaplak. Mbas një kohe Babaplak e pyet. Folë diçka o pasha i Mbretit e i hyqymetit?!

-Mirë e the Mehmet Aga, po, vërtet, jam pashë me emrin të Mbretit, po pashë i hyqymetit po mundohna me qenë. Pasha i hyqymetit pa milet kurrjë s'po mujka me bë. Kam ndie që t'i paskë thënë se më i fortë është mleti se hyqymeti?!

-Po është e vërtetë se kam thënë ashtu qysh paske ndie, - i përgjigjet Babaplak. - Po thuej ti pse, sepse hyqymeti mundet me u ndërrue sa herë do Mbreti e mleti mbetet, ai nuk ndërron. Kur hyqymeti i shërben miletit i lum Mbreti që drejton atë hyqymet. Po kur hyqymeti i mëshon miletit, atëherë mjer Mbreti që sundon atë milet. Pse, thue ti, se për të gjitha ja shahet mbreti ja lavdohet mbreti. Krejt varet prej hyqymetit a shahet a lëvdohet mbreti.

Pashës i pëlqen muhabeti dhe më në fund e pëlqen edhe këshillën e Babaplakut që ia jep për atë farë pune që kishte shkue me e pvetë. Babaplak i kish pasë thënë se duhet me i ndihmue pleqt për me i zgjidhë mosmar-rëveshjet e caktueme në popull. Ato duhet të zgjidhen vetë nga ata me kanun të vendit e jo me i detyrue ndryshe. Pra me i lejuue pleqt e pleqnitë që i ban populli ynë, se bidat i ri në katund të vjetër shumë me zor shkon...

Ai e ndëgjon i pëlqen edhe për sende të tjera e mbaseandëj nuk e kish thirrë ma Mehmet Aga, po Mehmet Pasha. I kish pasë thënë:

63

-Unë jam pashë i hyqymetit me emër të Mbretit, po ti je pashë i miletit me emën të memleqetit. Ti gradën më të naltë se unë e ke! Bile bakshish ia kish pasë çue një çyrk të mirë. E ka pasë atë çyrk Babaplak deri sa vdiq.

Edhe me tutje Baci Beqë vazhdonte të fliste për të bëmat e Babaplakut tue theksue:

-Kanë mbetë shumë fjalë e të bëma të tij, po gjithkush po i kallëzon, tue i mbathë për veti. E keqja më e madhe po bëhet se fjalët e tij po i kallëzon edhe ai që di edhe ai që s'di. Pse thue ti. Pse na nuk dimë. As te thembra s'mund t'i afrohem i atij me dije si për pleqni si për drejtësi. Mirë të tha ai farë Mësues Shkodrani, më duket qe katolik(!). Këqyr ti bën shkollë. Kush ka shkollë e ka mend të gjitha fjalët i zënë vend. Pa mend e pa shkollë shumë, njeri flet veç fjalë për lumë. Fjalë shumë e pa mend janë si shkuma që del kur të rrihet uji. Po shkuma si shumë s' ka kurrfarë force s'vyn për kurrjë!...

Kështu tue ndëgjue të bëma lidhun me Babaplakun tonë nuk e ndjenim aq rrugëtimin e gjatë, por pak pa dalë në fushat e fshatit Kisha e Bardhë, u çue e erdhi me frymë nga Gryka e Drinit një mjegull aq e dendun sa që si thonë, gisht në sy. Dhe ndodhi ajo që nuk duhej të na ndodhte ne, ngase ne nuk ishim në atë rrugë për të paren herë. Në vend se të truponin një përrue për me dalë në anën tjetër, në të majtë, kah edhe rruga dukej pak si e rehme ne vazhduem lëndinë pranë përronit teposhtë, në të djathtë. Dhe pas pak, si thonë, hapëm sytë e kapëm kryet se, çka me pa! Kishim humbë

rrugën. Pra kishim para vetes veç do përroje të thella e të këqija, tmerrin, me ta shti!

-Eu, -bëni Baci Beqë,- edhe kjo më gjeti. E humbëm rrugën!

U çuditëm të dytë! Na u desh me u kthye mbrapësht një copë rrugë e me dalë pastaj në anën tjetër në rrugën "e rrehme".

-Eu Beqë, eu! Edhe kjo të gjeti! - fliste ai me vete, por aq sa me e ndie unë. - Pas kaq vjetësh me e hupë rrugën e rrehme! Pleqt na thojshin: rrugës së rrehme e grues së krehme mos iu ndaj! E unë qyqani mbeta pa asnjënjë! - dhe këqyri kah unë.

Ai ishte shumë serioz përgjithësisht, po nganjëherë mahitej me ne të rinjtë, e në raste të tilla, vërtet na befasonte, na bënte me qeshë. Edhe mua këtë rast m'u qitë njëfarë gazi, të thuesh fëmijënor, që s'mund ta ndalja dot.

- Hajde ti më i vjetër, po unë qysh u habita se?! - fola unë tue u mundue me e ndalë gazin dhe vazhdova:

-A di çka Baci Beqë a e bëjmë një "besëlidhje", mos të tregojmë askujt për këtë gafë që na na ndodhi: me e humbë rrugën unë edhe ti. Për këtë mos t'i kallëzojmë kurrku se mezi presin me na përqeshë atje në "vatan". Do të thonë qysh ju të dy njëni plak "i mahallës" e tjetri i ri "i shkollës", keni humbë si qurat në mjegull!

- Mirë, po e pranoh këtë farë bese! Nuk po flasim më për këtë punë. Se po u muer vesh, njimend, do të na përqeshin! Madje shtojnë gjithçka e s'durohen hajgarexhitë e katundit! Më ai Nazifi ynë s'kryhet?! - tha dhe ai si tue qeshë.

-Ashtu u bë, - i thashë!

Muhamebetin, por për tjera sende, e vazhduem edhe pasi dolëm në rrugën kryesore që na çonte drejt Urës së Fshenjtë.

Kishim harrue bisedën për pengesat që sjell mjegulla në rrugë, megjithatë kur na anashkaloj me shpejtësi një xhips ushtarak që mjegullës ia shtoj një shiellungë pluhuri, Baci Beqë foli:

-Më së miri është që kur ka mjegull mos me marrë udhë. Kur ka mjegull si kjo nuk është mirë me i lëshue as gjanë në kullotë, se ujku mjegull do!... Po edhe rrëfija e hyqymetit të fshinë si ujku! Duhet me u ruejtë se njeri humb në këto furtuna si mos me qenë!

Pasi kaluam Urën e Fshejtë ai pas një copë rruge u nda në të majtë, ngase atje në një postëkomandë të një fshati që tashiti nuk po më kujtohet emni, i shërbente i biri, ndërsa unë vazhdova xhades drejt për Gjakovë.

Edhe pasi u ndamë me Mixhën Beqë, mua më vinte të qeshun, për humbjen e "rrugës së rrehme" te ato Prrojet e Këqija!

Kah e vazhdoja rrugën më tutje s'mund të hiqja nga mendja takimin me atë bashkudhëtarin, Mësues Shkodranin, pastaj rrugën në mjegull dhe vërtet më mbërthente gazi kur kujtoja atë shprehjen e Bacit Beqë, kur ja ... tek Ura e Terzive, më ndali roja partizane! Ishte një ushtar bashkë me një civil "vullnetar". Paksu u çudita. Te Ura e Fshejtë nuk pati roje si zakonisht e këtu po?! Nuk kujtoja pse, edhe tash pas "Çlirimit" që po e kremojmë me aq shumë bujë e lavde, s'po ndërpriten këso farë ndalesash e kontrolimesh!?

-Pse çka u bë e pyeta edhe rojën që ma kërkoi lejen për me kalue në zonën tjetër "të ndalueme".

-Besa u bë njëfarë përziemje, foli ai civil. U vra a s'u vra kush nuk e di, por do të shtëna me armë u ndëgjuen. Po ti më mirë prit pak këtu. Pusho pak se qenke lodhë e pastaj vazhdo rrugën.

S'vonoi kaloi një njësi ushtarak me armatim të rëndë. Pas pak vazhdova rrugën. Nuk më bëri kush pengesa.

Rruga deri në qytet, edhe pse nuk ishte aq e gjatë, m'u duk se kurrë nuk do të mbaronte. Kështu më dukej mbase pse isha lodhur, mbase pse u ndava nga Mixha Beqë e s' gjeta tjetër bashkudhëtar, mbase për shkak të mjegullës "ushtarakë"!.. Pse ende po vriten njerëzit! Ende po luhet e po nëpërkëmbet fati i njerëzve tanë, nga njerëzit tanë! S'di, vërtet ndjehesha i lodhur.

Më në fund mbërrija në internat. U ula në krevatin tim. Pas pak u shtriva mbi batani. Biseda me Mësues Shkodranin, biseda për Babaplakun, humbja e rrugës në mjegull, të qeshurit e shlirë fëmijënor për fjalët e bacit Beqë: për udhën e rrehme dhe gruen e krehme(!), si dhe fjalët e rojës partizane për krismat te Ura e Terzive më livrojshin nëpër tru. Kurrë më lehtë nuk më ka kapë të koturit.

Kur më doli gjumi kishte dalë drita e ditës, mora vesh se darkën nuk e kisha ngrënë fare. Sot ditë e re. Vendosa t'i shënoj në letër që si thonë plakat këto ndodhi që mos na rafshin me i harrue!

* * *

Më vonë, kur pas tre muajsh u ktheva në fshat, mora vesh se Mixhën Beqë nuk e kishin pasë lejuar të takohej me të birin milic, ngase ai kishte qenë në terren kah

kufiri, madje pas ca ditësh atë edhe e kishin transferuar gjetiu e më vonë edhe e kishin demobilizue. Edhe kjo masë m'u duk disi e çuditshme dhe mjaft enigmatike, por diçka tjetër ma risolli edhe njëherë gazin: M'u kujtua rasti të Përrojet e Këqija të Kisha e Bardhë, kur e humbëm rrugën "e rrehme" në mjegull me Bacin Beqë!

Mora vesh se Bacin Beqë, si njeri i pasherr që ishte, vetë s' kishte mundë me e rrujtë fshehtësinë, vetë e kishte "thye besën" e ne na thoshte:

-Besa-besa kurrë nuk bën me u thye. Burri duhet me qenë i vendosun!

Këtë e mora vesh kur u takova me mixhen Nazif, sepse ai menjëherë më ngacmoi:

-Qysh e kishit humbë rrugën ditëmëdrektë, ju bestarët?! Njani plak mahalle që e mban veten të mençëm e tjetri djalë i ri që e mban veten me shkollë!

Unë përsëri qesha, jo fort i befasuar, i thashë me plot gaz:

-Po ti i ke fajet që ia ke nxjerrë fjalët. E ke detyrue plakun me e thye besën?! Po fundi i fundit kishte mjegull e me pasë hecë ti sa kemi hecë na atë ditë, kishte me të humbë rruga në oborrin tënd e jo më atje në terren të huej!?

Reçan 1952

HALË NË SHPIRT

Për shkak të ndërrimit të orarit ditor të punës së nxënësve në shkollën "ushtrimore" të qytetit në normalistët e klasës së fundit na duhej me pritë gati një orë për të asistuar në orën e hospitimit.

Për të mos kaluar kohën kot, arsimtari i metodikës në marrëveshje me profesorin e pedagogjisë na propozoi që për këtë kohë të hynim në mësojtore dhe të dëgjonim një shënim a fletë-ditari të një mësuesi anonim, i cili ia kishte ofruar shkollës si material me qëllim që ta botonin, nëse, siç flitej, pranë shkollës do të fillonte botimi i një reviste letraro-pedagogjike.

-Kjo që do të dëgjoni ndërlidhet me praktikën pedagogjike, prandaj dëgjonie me vëmendje dhe për këtë mund të diskutojmë, por kryesorja është ta merrni në dijeni përmbajtjen. Ishte mjaft interesante, - tha profesori i pedagogjisë, sa për të na nxitur kërshtërinë, ndërsa arsimtari i metodikës pa humbë kohë filloi të lexonte:

"... Mësuesi gjithmonë duhet të jetë i disponuar jo vetëm në punën me nxënës, por edhe në jetë përgjithësisht. Dihet se nuk ka punë më fisnike se të edukosh dhe të mësosh brezat, vërtet misioni i tillë të bën të lumtur e krenar! Mirëpo unë sot disi nuk jam i

disponuar nuk jam as krenar. Pse vallë, keni të drejtë të pyesni. Psejen do ta mësoni nga rrëfimi i meposthëm.

Dihet, nana kur mallëngjehet për djalin e arratisun qan, sytë i shteren prej lotëve. Poeti vjershëton kur preket nga ndonjë rast që e ther në shpirt. Edhe unë si prindi, edhe unë si poeti po qaj me zëmër për fatin e një personazhi tim, për fatin një nxënësi si dhe për fatin tim. Halë në zemër m'u ka bërë pse atij iu ndërpre shkollimi e unë s'munda t'i ndihmoja fare. Jo pse nuk desha, por pse punën time e penguan të tjerët. Madje më duket se mbase pse pikërisht unë insistoja aq shumë, ata për inat timin i jepnin të shtyme edhe më të madhe kah nuk duhet fatit të atij djali! Disi ky problem m'është bërë murriz në zemër! Është si një halë brenda shpirtit që më ngacmon pandërpre, prandaj edhe po shkruaj për të. Thuaje psejen më shpejt do të thoshit ju. Keni plotësisht të drejtë. ta dini pse shëmbëlltyra e atij vogëlushi më rri parasysh, Durim se do ta mësoni që tashti. Fytyra e atij nxënësi më tepër se të dashuruarit silueta e të adhurueses së vet po më rri para syve! Ai qubet Bardhosh, por tash nuk është nxënës, por ishtë, e jo vetëm si nxënës shumë i zoti, por edhe shumë i sjellshëm. Më shkonte mendja se ai djalë kaq i mirë sigurisht e ka edhe familjen e mirë. Fëmija, nuk thonë pa arsye se është pasqyra e shpirtit. Për hir të tij e adhuroja edhe familjen e tij, edhe pse nuk e njihja! Sa herë që i kontrolloja detyrat, fletorja e tij dallohej për pedanteri. S'mund t'i harroj përgjigjet e tij në pyetjet që i drejtoheshin tërë klasës, por ai pa i rënduar me ndonjë përcëim nxënësit e tjerë përgjigje.

Më kujtohet njëherë që edhe para inspektorit ma zbardhi faqen. Sa bukur u përgjegj ai. Sa bukur e shkroi fjalinë në dërrasë të zezë. Sa bukur e lexoi pjesën e mësimin. Sa bukur e recitoi vjershën! Po, ai vërtet dallohej për të mirë edhe në lëndë të tjera, jo vetëm në mësimin e gjuhës amtare. Madje më kujtohet sa bukur e vizatoi bilbilin. Mrekulli thoshin të gjithë për të! Mrekulli tha edhe inspektori, i cili e pyeti për emën e mbiemën. Mirëpo pas përgjigjes së tij që ia tha se kush ishte, ai buzëqeshi dhe nuk foli më asgjë me të. Foli me nxënës të tjerë e me të jo?! Në fund të orës, pak pa u larguar inspektori s'u durua pa më thënë:

-Shiko, shoku mësues, ke kujdes se fenomeni si ai Bardhoshi duhet ndihmuar në mënyrë të veçantë, në mënyrë që mos të humbë udhë, por ke kujdes, mos po të rrëshqet nga duart, se tipat si ai mund të jenë delikat dhe fort të ndjeshëm. Është fat të keshë nxënës të tillë në klasë, ngase edhe klasa aktivizohet më mirë. Personat e tillë nxisin edhe shokët të tjerë, madje nxisin edhe ambicien pozitive si të vajzat ashtu edhe të djemt!

-Vërtet ashtu është, - i thashë.

-Po ke kujdes, mos e dallo shumë vetëm atë, atëherë mund të arrihet efekt i kundërt. Për ty të gjithë nxënësit janë njësoj, familja a prejardhja e tyre s'duhet të ketë rëndësi të veçantë. Përndryshe nëse ti dallon dikë sipas familjes a prejardhjes, te shokët e klasës në vend që të zgjohen ambicie pozitive, do të pjellin ambicie negative, d.m.th. do ta urrejnë jo vetëm atë, po mund të urrejnë edhe

ty. Madje mund të pësojë jo vetëm ai, por edhe ti! Këtë që po them në fund mbaje e mos e largo mendsh!

-Faleminderit! - i thashë, - por një gjë të tillë, nuk besoj se mund të ndodhë, nga se Bardhoshi, ka autoritet dhe di ta ruajë vetveten, po ashtu di të ruajë edhe të tjerët. Vetë puna nuk lejon përcudnime në punën e tij. Megjithatë do t'i kem përherë parasysh, sidomos këto fjalët e fundit që m'u thanë.

Kështu iu përgjigja, edhe pse, me thënë të drejtën, nuk e dija se ku e qitte ai.

Vërtet, unë kisha kujdesin që tërë simpatinë mos ta derdh vetëm ndaj tij, por të jem i afërm edhe ndaj të tjerëve, ngase vërtet për mësuesin të gjithë fëmijët janë si t'ishin eulatë të tij, jo vetëm me fjalë, por edhe me zemër e me shpirt. Nuk thuhet kot se mësuesi është prindi i dytë i fëmijës. Por megjithatë, njerëz jemi, mund të jemi edhe subjektivë, sikur prindi që sado kudo s'mund të le pa shprehë simpati më tepër ndaj atij fëmije që është më i dëgjueshëm se tjetri, ndaj atij që ende s'i ka sjellë telashe në shtëpi, ashtu edhe unë me siguri, edhe pse mundohesha, s'mundja ta fshihja simpatinë e veçantë për Bardhoshin.

Gjysmëvjetori i parë i atij viti shkollor mbaroi. Ndërkohë ma sollën dekretin mbi transferimin tim në një shkollë në qytet. Transferimi bëhej në të mirë timen, pasi që një i afërm imi ishte në pozitë shoqërore dhe se unë isha birë i partizanit të rënë në luftë, sigurisht donin të më aktivizonin edhe në veprimtari të tjera, ngase nuk thuhet kot: më afër qytetit, më afër shtetit.

72

Për mendimin tim, edhe pse isha i papërvojë dhe, si me thënë, isha fort i pa sherr, me klasën që po ndahesha nuk u korita. Me të gjithë nxënësit u përshëndeta. U përshëndeta dhe e përqafova edhe Bardhoshin, mbase më shumë se të tjerët.

Edhe pse në gjysmëvjetorine dytë tërë atë klasë dhe as nxënësit e klasave të tjera të atij progjimnazi jo vetëm se nuk i harrova, por gjeta rastin dhe një ditë shkova t'i vizitoja. Natyrisht respekti për Bardhoshin nuk më ishte zbehur aspak, përkundrazi ai më ishte rritur e madhuar. Pyeta kolegët për të dhe u mundova t'ua them atë që më kishte thënë inspektori mua atëherë! Dikush nga kolegët, më mirë ai i cili më kishte zëvendësuar mua, më shikoi me habi dhe më pyeti në mënyrë provokuese:

-Pse po pyet pikërisht për të. A di ti kush është ai dhe me cilën familje ka lidhje?! Kjo më habiti pa masë.

-Jo, - i thashë, - nuk di gjë, por e di se është nxënës fenomenal.

-Pasi nuk e di, më mirë hesht e shko e puno ku të kanë dekretue! - më tha ai duke më shikue pak si më dyshim.

Vërtet, nuk e dija psejen as sepsejen, pse ashtu reagoi ai farë shoku?! Edhe pse ishte më i moshuar se unë, nuk e dija ku e mori atë guxim të më jepte këshillë mua që kisha, për mendimin tim, shpinën e fortë sa i përket biografisë! Sigurisht mbase ai kishte lidhje edhe më të forta se unë, kurse unë nuk e dija!

Edhe pse u ktheva jo aq entuziast në vendin e ri të punës, kërshtëria për të mësuar më shumë për Bardhoshin e fijet e familjes së tij m'u shtua edhe më

73

shumë. I shtrova detyrë vetes që këtë enigmë ta zbërtheja sa më parë. Prej nga kultura e tij aq e gjerë, prej nga ajo pjekuri intelektuale, kur kemi parasysh rrethinën dhe rrethanat ku jetonte ai si dhe moshën e tij?! Si ishte e mundur që të njihje ai gjëra edhe më shumë se parashiheshin me planogramin mësimor?! Madje kishte pasë rast që të plotësonim edhe vetë mësuesin e historisë?! Kështu kishte ndodhë njëherë, kur zihet në gojë prejardhja jonë sllave(!) siç shkruante në një libër të përkysher shkollor që ishte atëherë në përdorim, por që në sajë të atij teksti binin fli edhe disa mësues naivë, të formuar jo sa duhet kombëtarisht. Ky paska pasë reaguar:

-Ne nuk jemi pasardhës të sllavëve të vjetër, shoku mësues! Kombi ynë rrjedh nga ilirët...

Pastaj kishte pasë përmendur dardanët, Skënderbeun, Zogun etj..., njohuri këto që mësuesin e kishin vënë në pozitë të vështirë, ngase ato nuk ishin të lejuara as të njiheshin as të përmendeshin, aq më keq nga nxënësit tanë!

Mbase kjo kishte ndikuar që të interesoheshin për të e fijet e familjes së tij edhe ata që nuk duhej... Madje siç e mora vesh nga njëri nga ish-kolegët se Bardhoshi nuk i kishte fort mirë punët nga ana e përshtatshmërisë politike familjare.

Kjo e dhënë për mua ishte, si me thënë, fakti i parë që më shtynte të dijë sa më parë për misterin e fatësisë së tij, ngase siç thuhej, pejjamberë tash nuk lindin që t'u ndihmojnë forcat mbinatyrore, por lindin vetëm njerëzit e thjeshtë të rëndomtë që sado inteligjentë të jenë ata, gjithsesi duhet të përpigjen shumë e shumë për me mujtë me arritë diçka, mirëpo për të arritë diçka

74

njeriu duhet të ketë mjete. Nuk thuhet kot pa hallat s'ka zanat!

Më në fund mësova, e dini nga kush, së pari nga ai i njohuri im në pozitë, pastaj edhe nga inspektori që e përmenda në fillim. Paska si në besë, më treguan se ai ishte sinip i një ish-ministri të qeverisë shqiptare të kohës së "okupacionit", motra e të cilit ishte e martuar në atë fshat, dhe se Bardhoshi i takonte asaj familjeje. Madje më sa dinte ai, tërë biblioteka e ish-ministrit qenka dërguar fshehtëazi në atë fshat, në shtëpinë e së motrës. Dhe se kjo bibliotekë si duket nuk qenka asgjësuar tërësisht menjëherë si shumë të tjera në periudhën e pas Luftës. Mbase edhe kjo është asgjësuar, por sigurisht ndonjë libër paska shpëtuar, e cila do t'i ketë rënë në dorë edhe Bardhoshit, dhe së këtejmi atij iu kishin ngulitur edhe ato njohuri që tashmë nuk duhej t'i dinte askush, ngase tashmë, kuptohet, ishin të ndaluara!

Pas fjalëve të tij, disi u bëra më i rezervuar. Megjithatë, mësova diçka që nuk e besoja, se nëse njeriu ka bibliotekë të fortë duhet të ruhet. Librat e rralla duhet t'i fshihte, se përndryshe do ta pësojë, por nuk e dija mirë se pikërisht ditunia a leximi i librave do të pengonin njeriun që të mos mund të vazhdojë shkollimin e mëtejshëm të rregullt! Sigurisht do të pyetni pse flas kështu?! Një pjesë të përgjigjes do ta them më poshtë.

U intersova të dijë më shumë për Bardhoshin edhe kah fundi i vitit, ngase kryhej për ta shkolla e fshatit e ai do të duhej të vazhdonte mësimin në ndonjë shkollë qyteti. Kur pyeta në atë shkollë se a kishin bërë farë organizimi për nxënësit që duhej dërguar në shkollim

75

të mëtejshëm, m' i permenden sa e sa emra të tjerë, por Bradhoshin nuk e përmendën dot. I habitur pyeta:

Pse Bardhoshin jo?

Në vend të përgjigjes mora pyetjen:

-Po ti ku pa ha bukë?! Ai i përket një familjeje reaksionare. Më treguan se ia kanë bastisur shtëpinë me motivacion se ende mban libra të ndalueme, por për fat nuk i paskan gjetë gjë. Megjithatë urdhëri është dhënë që Bardhoshi e fara e familjes së tij, kurrsesi nuk bën të favorizohen a të dërgohen në shkollim të mëtejshëm! Madje, siç qenka shprehur njëri nga komitentët:

-Për çiftin e Bardhoshit e të farës së tillë, tepër është shkopi i bariut! Familjet e tillë më mirë është të vdesin. Më mirë të ngordhin se çka lind prej macës gjuen mi!!

Po si është e mundur të pësojnë fëmijët, siç është Bardhoshi, për dikë që paska punue dhe paska mendue dikur ndryshe se që mendohet sot? Tipat e tillë fenomenalë, jo vetëm se nuk duhen penguar të shkollohen më tej, por ata edhe duhen ndihmuar me bursë e me çfarëdo mënyre.

Të gjitha këto ia thashë edhe inspektorit, që nuk ishte edhe aq i moshuar, por kishte përvojë mjaft të madhe dhe sigurisht dinte për dredhitë e kohës më shumë se unë. Madje ai mernte erë edhe në politikën e ditës. Ai dinte për historinë e asaj shtëpie, por edhe për historinë e shtëpisë sime. Ai më tregoi një rrëfesë alegorike:

-Një njeri lypse u thull nëntë vjeçe për ilaç. Kërkoj shumë e shumë, por nuk e gjente asgjekundi. Një ditë

76

pasi kishte humbur çdo shpresë i qan hall Nasradinit për këtë gjë. Nasradini gjakfohtë i thotë se ka uthull nëntë vjeçe. I interesuari gëzohet shumë, por gëzimi iu kthye shpejt në zhgënjim, ngase Nasradini i paska thënë:

-Unë vërtet e kam po nuk e jap dot, sepse sa njeri e ka lypë që nëntë vjet me e pasë dhënë atë vetëm nga një pikë unë tash nuk do ta kisha as sa një grimë. Nëse ta jap ty do të mbetet pa të! - thotë gjakfohtë Nasradin Hoxha. Nevojia mbeti i hutuar dhe pa gojë!, po s' pati ç'ka me bë.

-S'po të kuptoj i thashë, edhe pse e dija se ai mundej me e ndihmue, dhe pa pësuar vetë, sepse Bardhoshi motrën e atij ish- ministrit e kishte grua të axhës e jo nënë të veten. Në të vërtetë edhe ai kishte nënën po nga ajo familje, kushëriri të ish-ministrit, por dhe se ishin tash edhe atje edhe këtu ishin familje të ndara, në shtëpi të ndryshme. Dhe kur përsërita kërkesën që ai të intervenonte se fundi i fundit Bardhoshin unë mund ta mbaja në banesën time?! - ai m'u drejtue me një ton mjaft të rrebtë:

- Po ti a s'po do me dijte a vërtetë s'ke mend me dijte. Apo s'ke sy me pa?! Unë qartë e shqip po të flas, se jo vetëm atë s'mund ta regjistroj. Fundja s'due të rrezikoj, sidomos që ka dalë çështja për fushë. Është dashur që emri i tij mos të përmendej fare, atëherë mbase gjoja se nuk dinim gjë do ta regjistrim disi e tash nëse flet për këtë çështje edhe në ndonjë vend tjetër unë as ty nuk mund të shpëtoj pa të përjashtuar nga arsimi, edhe pse rrjedh prej një familjeje të përshtatshme!

77

U ndava nga inspektori i zhgënjyem pa masë. Çfarë të them në fund:

Është e vërtetë se unë u mundova ta regjistroj, por pa dobi.

Mos me e zgjatë më shumë. Po ju tregoj se, vërtet, më njoftuan se për vitin e ardhshëm shkollor nuk kishte më vend për mue në qytet. S'di, çfarë do të bëhet me mue. Duhet të gjindem disi. Inspektori më tha:

-Nëse nuk ta gatuejnë ndonjë kulaç tjetër, ti kështu do t'i keshë punët mirë. Mbas tashi mos lyp bukë e djathë, nëse të japin bukë thatë a bukë me specë pranoje e mos bën zë. A more vesh?!

Vërtet, pas ca ditësh ma dorëzuen dekretin për punë në një fshat tjetër, sa larg ishte e ku gjendej nuk e dija!

Megjithatë kujtimin lidhur me çështjen e Bardhoshit s' mund ta harroj dot. E kujtoj gjithnjë me keqardhje. Po më dhimbset, por duhet të mësohem me fatin. Si duket sa e sa talentë, me prije që premtojnë mjerisht po mbetkan pa shkollë! S'kemi çka me bë. Bardhoshi me zotësinë që ka në këto kushte mund të bëhet vetëm bari i mirë, bujk i mirë, por edhe me siguri burrë i mirë, fshatar i mirë, qytetar i mirë e mbi të gjithë partjetër njeri i formuar si duhet. Për njerëz të tillë ka nevojë vërtet shkolla, por ka nevojë edhe fshati edhe mbarë shoqnia jonë, kështu sot veten e pajtoj, e ngushëlloj.

Nuk dihet mbase do të fryejnë ndonjëherë erna të tjerë dhe djemt si Bardhoshi do të ndjekin shkollën që dëshirojnë dhe do ta tregojnë tërë aftësinë e vet në të mirë jo vetëm të shtëpisë së vet, por edhe për të mirën e ngritjen e shoqërisë sonë.

78

Mbase edhe në shkollën ku do të shkoj me punë do të ndesh Bardhoshë të tjerë. Dëshiroj që mos të mbetem i zhgënjyer si me rastin e Bardhoshit!"

Pasi mbaroi së lexuemi arsimtari na u drejtue ne:

-Në fund çka mund të shtoj për këtë. Së pari po i shtroj pyetje vetvetes dhe së dyti, ju shokë të mi, sikologë, që sot a nesër do të ushtroni profesionin e mësuesit ku do që të paraqitet nevoja, vallë në sa raste si të Bardhoshit mund të hasni në jetën tuej?! Vallë a do të mund të bëni gjë më tepër se që ka bë ky mësuesi anonim i shënimit për Bradhoshin e tij!?

Ndërkohë erdhën nxënësit. Ora e hospitimit filloi. Unë s'dija cilin nga nxënësit ta krahasoja me Bardhoshin e tregimit!

(Reçan, gusht 1954)

79

BASHKUDHËTARËT IKANAKË

I shoqëroj dy bashkudhëtarë me të cilët kaptojmë rrugën këmbë për të dalë përtej bjeshkëve tona, të cilat bëjnë pjesë në gjysmëkunoren e vargmaleve rrethuese, të cilat kah në i quajnë Rrethbjeshe. Kam për detyrë t'ua tregoj krahun se kah duhet të vazhdojnë rrugën më tutje Përtejbjeshke, andej kah Prrojet e Thella, andej kah hekurudha e ku ta di se ku. Unë i shoqëroj në këtë rrugë edhe pse nuk i njoh fare bashkudhëtarët. Asnjërin s'kisha pasur rast ta njihja më përpara. Përkundër kërshtimit më është thënë që as mos të kërkoja t'i njihja, ngase, siç më tha troç axha: -Ata nuk bën t'i njihja, sepse ajo punë mund të dalë dardhë me bisht! - dhe vazhdoi:

-Puna është që më mirë mos të dish asgjë për ta. S'i dihet punës! Bile edhe nëse të pyet kush thuaj se i ke takuar si bashkudhëtar rastësisht e jo se kanë dalë prej konakut tonë - më porositi me ton serioz axha.

Ata në të vërtetë, te axha nuk kishin fjetur në odë, si çdo mik i rëndomte, po në sobë të grues. Këtë të vërtetë e mora vesh nga e shoqja e axhës, e cila atë natë ishte detyruar të vinte "mysafirë" te nëna ime. Kur pyeta unë pse nuk i kishte pranuar edhe ata mysafirë në odë, përgjigja m'u dha se në odë kishin pasur mysafirë "të

81

tjerë"! Sidoqoftë, unë hollësi të tjera as që duhet të dija. Sigurisht edhe kjo binte në veprimtari jo pa rrezik, me të cilat ballafaqohemi në këtë kohë.

Megjithatë, detyra që m'u dha nuk ishte fortë e qartë, por përpiqesha ta kryej sa më mirë e me korrektesë. Pasi bëmë një copë rrugë ata filluan të flisnin ndërmjet veti. Unë bashkëbisedimin që zhvillonin ata e ndiqja me vëmendje të zgjueme:

-Ta kundrojmë edhe njëherë Luginën që po lëmë mbas, në mënyrë që të na mbetet kujtimi sa më i thellë, - tha njëni nga bashkudhëtarët që mbante syze.

- Mbese kur të kthehemi këtej ndonjëherë shumë ograja, do të kthehen në ara, vneshta e pemore, siç po flitet! Thonë se dora e njeriut do të vijë gjithnjë tue u forcue dhe gjithnji e ma tepër do të nënshtrojnë huqet e natyrës, - ia priti tjetri që nuk mbante syze, por që ishte me shtat pak më i gjatë se ai shoqi me syze.

Që të dy u kthyen edhe një herë ta shihnin Rrafshin e Dukagjinit, të shikonin edhe një herë këto fusha, male e kodra, këto mrekulli të natyrës sonë! Për çudi i ndëgjoja po nuk kuptoja, çfarë donin të thoshnin. Më dukej se flitnin me ironi, por në vazhdim ia këthyen edhe seriozisht. Ashtu më dukej mua.

-Jo vetëm dora e krahu i njeriut, po teknika do të jetë ajo që mund ta shfrytëzojë natyrën, besa edhe të ndryshojë atë. Po për të arritur deri te teknika duhet bërë shumë punë, shumë shkollë. Duhet shumë mjete. Pa ndihma nga jashtë s' bëhet gjë. Kështu qysh ia kanë nisë me aksione primitive shumë sende veç nisen e mbesin në gjysmë. Me gjysma - gjysma kurrë nuk qitet në dritë! Mirë na tha ai plaku, me pordhavicë nuk mbahet shpija!

82

-Mos folë ashtu, se po të dëgjon kush dhe do të akuzojnë për propagandë dhe kështu në vend se të vesh në shkollë të naltë që po synon, ti do të përfundosh ku nuk ke qejf, - i tha tjetri dhe më vështrou mue, mirëpo pas pak vazhdoi:

-Për mue që nuk do të studioj teknikë, por artin, ky pejsazh i mrekullueshëm do të më mjaftojë që ta ruaj si frymëzim.

-Ç'është e vërteta, unë nuk u futa në politikë të ditës, por mendova në perspektivë, - tha tjetri. Edhe ky më shikoi me bisht të synit, thuese se unë me të vërtetë mund t'i denoncoja.

Unë nuk fola asgjë, por në vetvete përblueja, sa keq që këta dy burra zotni në dukë e në fjalë, nuk po punojnë njëherë si mësues te ne, për të cilët kemi sot aq nevojë. Që të na arsimojnë e më pastaj le të shkojnë të studiojnë ku të duan e kah të duan. Dëm, i madh që intelektualët e pakët që kemi po na ikin nëpër qytete të mëdha si këta!...

-Po ti? - m'u kthye mue ai me syza, - A ke farë shkolle dhe çfarë ke ndërmend të bësh?

- Kam krye diçka dhe mendoj me shkuë më tutje, nëse më krijohem kushte. Kam dëshirë me u bë mësues. Nëse më jepet mundësia e të bëhem njëherë mësues kurrën e kurrës nuk do të largohesha nga ky vend. Me tanë forcën e aftësinë time do të përpiqesha të arsimoj këtë popull, popullin tim.

-Të lumtë, të lumtë ma ktheu ai bashkudhëtarë pa syza, qenke djalë idealist. Nga kroni i familjeve të mira e në za nuk e lë pa rrjedhë edhe ujë i pastër dhe i kthjellët që do të përjetësojë ardhmëninë.

83

-Edhe ne ashtu menduem kur erdhëm këndeje, por tash po na duhet të largohemi në "qytet të madh"! - foli ai me syza duke e shqiptue frazën e fundit disi në mënyrë të veçantë dhe vazhdoi:

-Idealët e rinisë shpesh po shndërrohen në plagë të shpirtit.

Ata edhe më vazhduem bisedën deri sa mbërrijëm te Gurra e Kadisë, kështu quhet edhe tash vendi ku vërtet ndodhet një burim uji, por që tashti nuk është fare i rregulluem. Aty pushuan pakëz. Edhe unë u ula sikarshi tyne dhe i vështroja. Pas pak unë heca me ta edhe disa hape dhe ua tregova rrugën se kah duhet të shkonin për me dalë te Përroni i Madh e pastaj nëse e ndjekin rrugën teposhtë do tëmund të dilnin te Rruga e Trenit, ngase vetëm aq e kisha marrë për detyrë nga axha im t'u shpjegoja dhe asnjë hap më tutje mos ta hidhja me ta!

Ata më falenderuan dhe vazhduan në anën që synonin. Po venerova se paksa e devijuan rrugën që u thashë. Hynë një dhiareje që çonte shpatit po ashtu në të njëjtin drejtim. Më tutje nuk i ndoqa.

Kur u ktheva i tregova Axhës se sa munda unë me marrë vesh ata ishin njerëz të ngritur shumë. Së paku kështu mua më lanë përshtypje. Se ishin të shkolluem jashtë dhe se nuk bënin mirë që iknin në këtë mënyrë e nuk ndaleshin të jepnin mësim në shkollat tona.

-Në një farë mënyre këtë u thashë edhe atyne, - u rrëfeva para axhës.

-He, ata, - më shpjegoi paksa Axha, janë intelektualë të zotët, por tashti, për mos me ra viktima duhet të shkojnë në qytete e kah të mundin për me u fshehtë.

84

Qyteti i madh është si mali i madh. Aty mund të fshihen shumë sende. E pastaj nëse munden do të ikin jashtë, se ndryshe...(!), mund t'i gjejë e zeza, madje ata edhe mund t'i asgjatojnë politikisht e moralisht. Ata tash për tash kanë hala që u therin nëpër damarë të shpirtit. Ata kanë hy punëve të thella.

Sa çudi thashë me vete. Unë kam ndëgjue se cubat si kaçakë ashtu si edhe partizanët për me u fshehtë prej hyqymetit prej qytetit dilnin e fshiheshin maleve, kurse tashti nga malet këta intelektualët po ikin të fshihen nëpër qytete! Vërtet, më duket çudi. A nuk është dëm që njerëzit e tillë të mos jenë mësues dhe të japin dije në shkollë e jo të ikin e të fshihen qyteteve të huaja? Unë pak po marrë vesh në këto farë lojë-luftash në mes të njerëzve, pas luftës!

Sa dëshirë dhe shpresë kam t'i ndesh përsëri njerëzit si këta, jo tashti si bashkudhëtarë ikanakë, por si bashkëpunëtorë. Nuk di pse nuk u tregova atyre se edhe unë e kam të kryer shkollën për mësues dhe se momentalisht pa fajin tim jam i papunë, por nuk kam ndërmend të largohem sëkëtejmi si ikanakë kurrën e kurrës. Madje edhe po të më jepej mundësia.

(Reçan 1954)

85

DY PARË LOTËT

Muzgu filloi me zënë hapësinën si terri fushën e shikimit të njeriut të lodhur për gjumë. Atë mbrëmje edhe mjegulla e dendun i ndihmoi natës që të jetë më e mugët dhe më e zezë. Nga retë që dukej se lëviznin më me shpejtësi se valët në det të gjerë, bënë të errësohej edhe rruga me drita e qytetit, kah duhet të truponim ne ushtarët e garnizonit, ku bënte pjesë edhe kompania jonë. Pas disa bubullimave jo aq të thekshme filloi të bjerë një shi i qetë, pa rrebesh.

-Shiu i tillë zgjat shumë, - më tha im shoq Arifi, me të cilin ishim në një kompani, madje edhe të dy ecnim krahpërkrah në rresht. -Nëna ime thoshte, le të bjerë sa të dojë, tokën e vet e ka,

- iu përgjegjia unë, vetëm sa për të thënë diçka.

Ne vazhduam marshimin pa bë fjalë të tjera.

Harrova t'u them fillimisht se ne ishim ushtarë dhe se atë natë njësia jonë, siç ishim paksa paraprakisht të njoftuar, sipas planprogramit kishte: "marshim natën prej disa kilometrash". Do të marshonim natën deri në pozicionet e caktuara! Sa e ku nuk e dinim, saktësisht, por e dinim se do të marshonim mbase tërë natën. Ndërkohë do të ndaleshim në një vend të panjohur për ne për të ngrehur aty çadrat nëpër terr. Pastaj ato do t'i

87

zhvendosnim, sigurisht pas një pushimi të vogël dhe menjëherë do të vazhdonim më tutje, mbase për të "sulmue" befasisht pozicionet e "armikut" në ndonjë vend "sekret".

Diçka - diçka e merrnim me mend, se sprova nuk do të jetë as aq e lehtë, por edhe as aq e vështirë. Pse po shprehem kështu mund të më pyetni. Arsyeja dihet, jo pse ishte kohë paqe, por e dinim se bashkë me ushtarët në marshim merrnim pjesë edhe, nëniferë, oficerë e disa ushtarakë të tjerë të lartë, me të cilët vetëm nganjëherë shiheshim kur ne bënim ushtrime të rregullta. E merrnim me mend se sa kondicion mund të kishin ata kundrejt nesh ushtarëve që ushtronim çdo ditë.

-Sigurisht ne jemi më të hjekun keq, prandaj edhe do të jemi më të qëndrueshëm, - më tha Arifi, kur na bënë me dije se udhëtimi do të jetë i gjatë dhe i mundimshëm.

Unë nuk fola asgjë po shikuem njëni-tjetrin dhe qeshëm ndërvete që të dy. Ne, në të vërtetë, sa udhëtime kishim bërë natën në "civilin", ata mbase nuk e dinin, pastaj ne nuk ishim djem të dyshekut e të burekut, po djem të çergës e të hjekës, si mahitëshim ndërmjet veti me Arifin, prandaj kjo nuk ishte kafshatë aq e vështirë që s'kapërdihej për ne. Nuk ishte, pra, barrë aq e rëndë që nuk do të mund ta përballonim.

Fundi i fundit, komandantët e kompanive, si dhe eprorët e tyre, siç merrej vesh, nuk dëshironin që gjatë rrugëtimit të kishin aq shumë probleme me "ushtarët e vet".

Në të dalë të qytetit nga katërrreshtimi na u dha urdhëri të kalonim në njëshkolonë dhe kah ngjiteshim ca shpatijeve na thanë se mund të gjindeshim si të mundemi dhe se për çdo rast duhet t'i dlnim në ndihmë njëri tjetrit.

-Mund t'i ndihmoni njëri tjetrit në raste të papritura, - na u kuptua urdhëri që erdhi gojë mbë gojë nga lartja.

Unë për fat, siç ju thash më përpara, kisha bashkudhëtar një shok timin bashkëvendës, Arif Binaku e quanin. Edhe pse nuk ishim pa më përpara, tashti më dukej se njiheshim që nga vegjëlja. Kështu të duket në ushtri e kudo kur ndodhesh jashtë, kur ke afër vetes çdo shok të anës sate. Dihet se vetë mjedisi i krijon njaft tipare të përbashkëta, por edhe malli i vendlindjes nuk është diçka që mund të hiqet nga ndërdija. Ai dosido të lidhë!

Ai ishte vërtet djalë i zhdërvjellët. Unë sapo e kisha kryer shkollën e mesme, ndërsa ai këtë shkollë e kishte pasë kryer dy - tri vjet para meje, prandaj edhe ishte me moshë pak më të pjekun se unë. Vërtet, ishte më i gjindshëm edhe nga vetë natyra, por ma kalonte edhe më me përvojë jetësore në çdo pikëpamje. Ai, në të vërtetë, jo vetëm në krahasim me ne ushtarët e thjeshtë sapo të rekrutuem, por edhe me ndonjërin nga komandantët e kompanive dilte më i gjindshëm. Edhe pse kishte dëshirë të fliste për gjëra të tilla, mora vesh se ato dy vjetët që s'e kishte krye ushtrinë më përpara ia kishte vonue, jo fakulteti, siç i thoshte ai dikuj - dikuj, po burgu.

Sidoqoftë, tash më jipej rasti që të udhëtonim së bashku me të gjithë natën e lume. Gjatë rrugëtimit

ngadalë bisedonim njëri me tjetrin. Për fat shokët e afërm në rreshtimin për dy i kishim me kombësi të ndryshme, ashtu si edhe eprorët e shkallës së ulët, kështu që ata nuk na vënin fort veshin pse bisedonim në rresht. Ngase edhe ata disa donin ta kalonin atë rrugëtim monoton tue bisedue ndërvete, sigurisht me zë të ulët. Një pjesë të bisedës që bëjmë, po mundohem t'ua rrëfej në vazhdim, ngase vërtet m'u duk interesant dhe ia vien të mos harrohet.

Sa për të thënë diçka, më kujtohet se bisedën e nisa unë për kohën.

-Kjo kohë me këtë shi vjeshtor a thue po do me na i mësue kushtet jo të lehta të luftës, apo po do me na tregue që nuk është mirë të imitohet lufta?!

-Po kush e do luftën, kush e do shiun sot në këto raste?! Megjithatë kjo sprovë është shumë e mirë për ne. S'dihet çfarë na sjellë jeta, - ma ktheu ai dhe vazhdoi: - Medito edhe ti si unë se vështirësitë do të kaloen më lehtë. Ky marshim dhe mësimi që marrim në ushtri është shumë punë e mirë për ne. Ne duhet të shfrytëzojmë sa të mundemi artin e luftës që mësohet dhe ushtrohet këtu. Të thashë, s'dihet jeta çfarë na sjellë. Ne duhet të jemi sa më të kalitun! Sa për shi, ky le të bjerë sa të dojë. Le të shprazet mirë. Shiko, sa i mirë është shiu. Nuk po bën dallim. Të gjithë po i lag njësoj, qoftë komandant, qoftë ushtar, qoftë i asaj apo i kësaj kombësie. Ti mos u gajlo për shi. Vetëm sprovoje veten sa mund të qëndrosh. Mos kujto se edhe kjo qëndrueshmëri nuk vërehet si nga miqt, si nga armiqt tanë!...

Thënie e tij, vërtet, më bënë disi që të përmbledh më mirë veten dhe vetëm sa për të thënë diçka vazhdova:

-Mua nuk më shkoj mendja për ato që thuat ti, por një punë e di se nesër ky shi do të ndalet. Nuk thonë kot kah ne se njëherë shiun e kishin pasë fute në zijaftet ditën e pazarit e ai kishte pasë thënë:

-Jo s'mundem me ardhë në zijaftet se më duhet sot me i lagë pazarxinjtë!

-Kurse për sonte paska thënë s'po ndalem askund për darkë e pasdarke se kam me i lagë ushtarët-a? - më ndërpreu Arifi dhe vazhdoi: - Ti përsëri ia filllove muhabetit me ankime.

- Po de! - i thashë si tue qeshë.

-He more shoku i pites e i sefasë. Mendo se edhe Skënderbeu dikur ka mësue artin luftarak në ushtrinë e sulltanit, por atë mësim e ka përdorë për të mirën e popullit të vet, - më tha bashkëshoqi, edhe ai tash pak si tue qeshë vazhdoi:

-Të thashë që mos t'i çojsh mendte të shiu se vetë mendimi do të pengojë e do të lodhë më shumë, sepse vërtet mendimet e tilla njeriut i sjellin plogështi. Të thashë se edhe ky shi është sprovë për ne?! Kështu duhet ta pranojmë.

-Do me thënë, sonte e nesër duhet të qëndrojmë stoikisht ndaj sfidave që do të na dalin në rrugë! - fola unë si duket vetëm për me ia bë qejfin atij.

-Po, - tha ai, - në këto raste si dhe në punë të tjera nevojitet fuqi morale që të motivon. Praktika e jetës të mëson se njeriu në çfarëdo pozite qoftë, kur është i pajisun me moral të fortë të gjitha sfidat i tejkalon më me lehtësi.

-Po çfarë të të them, zemra ime herë është e fortë si guri, herë e dobët dhe e brishtë si shkumë sapuni! Ty a të ka ndodhur ndonjëherë që të jeshë i pikëlluem?. A të kanë dalë lotët ndonjëherë, përveç në zore atje kur ke qenë i mbyllun në atofarë mësheltoret ogurzeza?! Po mendoj atje në "qorrkë"!

-Po, - vazhdoi ai, - tash më ke prekë në ilet. Për me na kalue rruga kaluer, si thonë pleqtë, po të tregoj për historinë e dy rasteve kur më kanë dalë lotët: një herë më dolën lot të ftohtë nga merzia, dhembja dhe njëherë tjetër më rrodhën lotët e vokët, nga gëzimi, mallëngjimi!

-Po të ndigjoj jo me dy po me katër vesh! - i thashë unë dhe ai vazhdoi:

-Po të tregoj se lotët e ftohtë nuk janë nga "qorrka" që po thue ti, se atje nuk ma ka ndie fare.

-Po kështu folë he të paça! - i them, - po të ndëgjoj.

Ai filloi të më tregonte, por tash disi zëri i dilte më si i përmalluem.

-I takoj brezit të parë të normalistëve të rregullt të vendit këtu. Shumica prej nesh, të vetëdëshëm, për misionin tonë, në kushtet që jetonin dhe do të vepronim, ishim të pajisur me ideal të lartë. Duhet të paraqiteshim në punë aty ku e lypte nevoja. Dikush që ishte më me përvojë nga ne na këshilloi se duhet që pos tjerash të kemi kujdes që edhe nga pikëpamja morale seksore. Madje një profesor që vërtet kishte fituar besimin tonë, na tha t'u ruhe mi skandaleve. Prej skandaleve rinore më së lehti shpëtoni nëse fejojehi e martoheni sa më parë e sipas rregullit që e lyp rrethi

ku do të veproni. Dihet, na tha ai, se çështja e martesës nuk është punë e thjeshtë. I riu ka nevojë biologjike e psikologjike të martohet, por më kryesorja sot për sot është ajo nevoja shoqnore. Pra duhet të martoheni dhe, gjithnjë duhet me pasë parasysht interesin kombëtar. Në radhë të parë nevojat shoqnore, por pa i lënë anash edhe nevojat psikologjike, shpirtnore, por edhe ato biologjike instiktive. Mbi të gjitha ndershmëria është tipar themelor i familjes së kombit tonë. Ruejtja e familjes në kushtet tona atdhetarisht vlerësohet si vepër e madhe. Te kombet e tjera që mbahen më të zhvillueme se na, të rinjtë e të rejtat njihen, kalojnë bashkë njëri me tjetrin një kohë e dikur nëse duan martohen, por nëse ndodh të mos bëhen rehat e prishin kunorën. Me veprim të tillë i dëmtojnë fëmijët e vet. Prishin familjet e veta. Besoni se çuditën për të mirë me ne dhe na marrin lakmi, se qysh bëhet që b.f. njeriu ynë me të fejuemen mbase nuk është noftë më përpara, por mbasi të martohen, u lind dashnja, u ntrashet edhe më shumë mirëkuptimi kur t'u lindin fëmijët etj. dhe kështu vjen edhe pleqëria tue kalue jetë gjithsesi në harmoni, me njëfarë lumtunie e mirëkuptimi që rrallë e kanë të tjerët, pa krijue probleme të pakapërcyeshme! Prandaj të keni kujdes, - na këshillonte profesori dhe arsyetohej: - Unë ju kuptoj për të gjitha, por mbani mend se çka ju thashë.

Arifi ktheu shikimin kah unë. Ta dish, - më tha, - tash nuk e di aq mirë punën tënde, por për kohën që po të flas në shkollë shkonin kryesisht a vetëm djemt. Vajza kishte fare pak, edhe ato ishin nga qyteti që pas shkollës edhe mbeteshin zakonisht në qytet.

Kur dolëm në detyrë na u kujtuan fjalët e profesorit me përvojë. Domosdo për të pasur më shumë sukses e stabilitet në punë na binte më mirë të vepronin siç na u këshillue. Duhet të shfrytëzohej shkuesia, përkatësisht pëlqimi i familjeve, por gjithsesi kërkoni të shtonim bile diçka të re. Kërkoni që së paku ta bëhet shikimi a takimi ndërmjet të të fejuemve.

-E vërtetë, e ndërpreva unë, për t'u ndalë përgojimet e thashë e themet ishte e nevojshme fejesa edhe martesja e mësuësit të fshatit. Është një fjalë po më kujtohet që e përmendin pleqt: thonë se kush është martue, qoftë edhe në moshë të re ndër ne, kurrë pishman nuk i ka ra. Më përpara është gëzue me të gjitha edhe me fëmijët e vet! Pjella e mbarë, thonë, fëmijën ta bën krah e shok jete!

-Po ashtu e kam të ndime edhe unë, - ma preu ai dhe vazhdoi: - Kisha ndëgjue, aq më tepër kisha lexuar se i riu apo e reja në botën e Perëndimit, nuk duhet me u ngutë në martesë deri në moshën relativisht të pjekur, se jeta e beqarisë atje është më e mira, më e kënaqshmjia, ndërsa në realitetin tonë vërehej qartë se beqari, sidomos nëpër katunde kalon jetë qençe e kur të martohet ai kalon një jetë gjithsesi më të rregullt. Mos me zgjatë shumë sipas sugjerimit të familjes m'u propozua fejesa me një vajzë të mikut të axhës tim. Por kur thashë se së paku dua ta shoh, ata më thanë se këtë punë është mirë ta mbash fshehtë.

-Kurkuj mos me i tregue, - më tha grueja e axhës, - se është poshtnim për atë shpi dhe dëm i madh edhe për atë çikë, besa edhe për mue. Çdo ngatërresë a mosdashje mund ta ftohë miqasinë!

-Mirëpo, - i thashë, - nuk është mirë me veprue symbyllazi!

Për mos me e zgjatë, me axhën e bëmë njëfarë plani. Axha më tha se do të shkojmë së bashku te miku në të kapërcyem. Vërtet, ashtu vepruam. E lamë gruan e mixhës aty. Ndejtëm një copë here dhe vazhduam rrugën për qytet.

E dinte apo nuk e dinte ajo vajza që ma kishin shenjue nuk e di, por ajo na bëri njëfarë hyzmeti. Na i solli postajat për me u ulë nën hije të qerhisë që e kishin në oborr. Foli me axhën së pari e pastaj u fal edhe me mue. Nuk po e fsheh që në shikimin e parë e emnuemja më përmbysi! Ishte, si me thënë, hyri në dukë!...

Në rrugëtim e sipër axha nuk më pyeti fare. Kur u kthyem në shtëpi pas nja dy ditësh, kur duhet të shkonte me e marrë gruan e vet në pyetjen e tij:

-He, a u kujtove boll?

I thashë: -Folë me babën tim dhe me babën e saj dhe nëse pëlqejnë ntrashjen e miqasisë unë s'po jua prish.

Nuk zgjati shumë edhe pëlqimi u kumtua. Doja disi të merresha vesh me të më mirë, por asaj i vinte marre, por edhe frikohej nga rrethi, sepse kurrkush nuk kishte praktikue takime të tilla. Atëherë ajo sa i kishte mbushun të gjastëmbëdhjetat.

Por ndërsa përgatitej sipas rregullit ndërimi i shenjave, por edhe ndonjë takim rasti, mua më futën në burg.

Flitej, mbi bazë të asaj që akuzohesha se mund të më pushkatonin ose mund të m'i prenin së paku 20 vjet

burg e ku ta di. Ishin përhapë llojloj thashethemash. Madje dikush edhe asaj i paska bë presion që të jepte mendimin për prishjen e pëlqimit, pasi që ende nuk ishin ndërruar shenjat e fejejsës, dhe se ia paskan pasë gjetur një vend në qytete etj., por ajo, siç më tregoi motra në vizitën e parë, u kishte pasë thënë, gjë që ishte rast i rrallë që vajzat me guxue me folë për fejesa të veta:

-Unë për të jam folë, vetëm e atij do të jem për jetë. Mos gaboni me folë gjëna të tilla! Me një fjalë, pas kësaj prove, fejesa, edhe pse unë isha në burg, veç ishte legalizue.

-Nuk di pse atëherë nuk qava nga gjesti i saj bujar, burrnor, - më tha Arifi dhe përsëri vështrimin e ktheu kah unë.

Unë i dhashë për të kuptuar se e dëgjoja me vëmendje dhe shqiptova fjalët:

-Po një gjaret i tillë burrneshash nuk është i panjohun ndër ne!

Ai vazhdoi:

-Po fati e desh që unë s'i bëra as dy vjet burg dhe me të dalë nga burgu, s' shkoj shumë kohë u bë martesë.

Mirëpo, për çudi atëherë e mora vesh se ajo nuk kishte qenë asnjë ditë në shkollë. Me fjalë të tjera ajo ishte analfabete. Dhe kur më tregoi e ndjeu në vete shumë siklet. Unë për ta pajtue i thashë:

-Mos u brengos fare. Unë shumë lehtë do të mësoj ty si dhe motrën time.

Është e vërtetë se edhe motra ime që kishte për afër-sisht moshën e saj nuk ka qenë fare në shkollë.

96

Rrethanat ashtu kishin diktuar. Vërtet, kur kisha kohë të lirë, m'u desh t'ia filloja me shkronjat e para. Ajo në të vërtetë nuk ishte krejt pa ide. Dinte të shkruante ndonjë emër, ndonjë fjalë, emrin e vet, emrin tim, ngase ato i kishte qendisur në musheme, ndërsa nuk ishim takuar fare si të fejuar, por më shumë nuk dinte. Mirëpo punët e mëdha të fushës e të tjera nuk na lenin kohë që "cikrrimet" e tilla të nisura t'i çonim më tej. Madje i "zoti i shtëpisë" më tha cok, të lutem mësimin mund ta bëni pasi të kryhen punët e verës, se qysh po e sheh, po vuajmë për "argatë". Po edhe unë e pashë të arsyeshme që mësimin ta vazhdonim në vjeshtë e vonë e më tutje dimnit, kur do të jemi më pushueshëm! Po ndërkohë më erdhi ftesa për në ushtri e të tjerat tashmë po i di edhe ti.

Kur fillova me e shkruaj letrën e parë për shpi nga ushtria m'u kujtua se nuk kisha arritë ta aftësoja që së paku të lexonte se çfarë po shkruaja. Atëherë më shpëtuan lotët!... Këta ishin ata lotët e flohtë, për të cilët i përmenda në fillim.

-Po lotët e ngrohtë si të dolën?! - i thashë dhe e përplotësova: -A po e sheh se të kam ndëgjue me shumë vëmendje!

-Më ngadalë se, mos po më këputet vegëza e rrëfimit. Mend janë këto, në çast mund të shkojnë e treten tjetërkah e ec e bjeri prapë në vijë, - më tha dhe vazhdoi: -Ardhja në ushtri më ndërpreu pa e pa rezultatin e parë të mësimave dhe të dëshirave të mia! S'di çka të të them. Mbase kësaj i thonë dashuri, mbase i thonë dhembshuri, mbase simpati, mbase mallëngjim!

97

Gjithsesi të gjitha këto kujtime të grumbullueme në mbrendi, s'po e fsheh, m'i nxorën lotët!...

Me krejt këto që i shpreha po due me të tregue se kam ende mjaft gjëna të mbylluna. Dhe fajsoj fatin që marrja në ushtri më zuni pa e pa frytin e suksesit të punës sime. Bile të kisha arritë që ajo ta përvetësonte shkrim - leximin fillestar! Tash po e shoh edhe më shumë vlerën e madhe të luftës kundër analfabetizmit. Sidoqoftë, malli po i zbuste nervat. Po t'i nxirrte fshehtësitë e shpirtit. Atë mallëngjim po mundohem me e shprehë paksa me letra. Por kur ajo që po më frynë e po më ngacmon në thellësi, nuk po mund të shprehet e t'era me letra, prandaj kam fillue të shkruaj diçka si reflekse poetike dhe se këto shkrime jam tue i rrujtë në valixhe.

-Hajde, Arif, hajde, more ti do të na dalësh shkrimtar, poet - njeri i famshëm. Jo veç asaj që po ia kushton, po shkrimet tujë do t'i lexojnë edhe të tjerët, prandaj te ti asgjë s' mund të mbetet si fshehtësi e pafund. As ndjenjat më të holla! Ato që shprehen në krijime artistike nuk vdesin kurrë!

-Nuk e di, mbase më mungon pikërisht dija e zanatit apo aftësia e shprehjes, por megjithatë unë po shkruaj ngapak. Njeriu duhet të ketë shumë dijeni për me mujtë me i shprehë si duhet ndjesitë e veta, edhe ato më të hollat, siç po thue ti! Në shtëpi çojsha letra pothuajse çdo javë. Ato mundohesha t'i përshtatja sipas mjedisit. E dija se edhe të tjerët i lexojnë. Vëllai më përgjigjej, pos tjerash:

-Letrat e tujë po lëvizin dorë më dorë, edhe pse botërisht jo vetëm njëherë po ua lexoj të gjithëve. Ta dijs se letrat tua nuk po mbesin pa afekt. Abetarja herë

98

herë po i gjen edhe duert e nënës plakë. Kemi vendosë që analfabetizmin ta shporrim nga familja jonë.

Në një letër tjetër vëllai më njoftonte se tashti është hapë kursi kundër analfabetizmit edhe në fshatin tonë. Atë po e vijojnë të gjitha të rejat! Atë po e ndjekin edhe Mira e Bardha prej familjes sonë... Mira është motra, Bardha është nusja, - ma sqaroi ai dhe vazhdoi:

-Unë përsëri vijoja me letra. Pas tre muajsh në ushtri, para një jave mora një letër. Kishte shkruar vëllai si zakonisht, por për çudi më poshtë vërejtja një dorëshkrim tjetër. Më shkruente motra!... Sigurisht me dorën e vet, po mbi vijat që ia kishte ndihmue mbase vëllai!

Vëlla i dashun,

Letrat po t'i lexojmë, por me të shkruaj s'të kemi shkruaj, jo aq pse nuk po dimë, po edhe pse s'po kemi guxim!

Me shkruaj letër qenka zor shumë. Megjithatë ti e kupton se shumë e shumë të duem dhe të dëshirojmë shëndet e sukses në jetën ushtarake.

Dëshirojmë me të pa
si pëllumbin në hava!
Pëllumbi bjen pushon,
N...t'përfaqon!

Po mundohemi me Bardhën me të shkruaj letër, po nuk po dimë qysh me ia nisë e mandej edhe qysh me bitisë! Ti mos qesh me ne! Kryesorja jemi mirë! Të

99

fala, dhe të përqafojmë! Nana, Motra, Bardha!, krejt familja e farefisi!

Nëse ke mundësi dërgona ndonjë fotografi të re!
Kjo letër e motrës më gëzoi shumë.

Pastaj vazhdonte shkrimi i vëllait, i cili më njoftonte më tepër për gjëra të përgjithshme, pothuajse të zakonshme.

Letrën me dorëshkrimin e motrës e lexova disa herë! Natyrisht mendtë më shkonin gjithkrah...

Befasia që ma paralajmëroi disa motra ndodhi sot.

-Sot?! - e pyeta unë, vërtet, me habi e ai m'u përgjigj me njëfarë vendosshmërie.

-Po de po! Sot kah dreka e mora një letër, pa adresë dërguesi. U çudita, kur e hapa vërtet u befasova. Dikush me shkruente!

I dashtun dhe i paharrueshëm!

Tue e falenderue atë që ndej në shpirt për ty si dhe tue falenderue Mirën dhe mësuesen, mora guxim me ta shkrua këtë letër. Dije se kjo është letra ime e parë që po e shkruaj në jetë. Ti e di se sa i vështirë, por edhe i mirë është hapi i parë!

Jemi mirë shumë. Po kaloj mirë me të gjithë. Vje-hrra (njimend më ka dalë nanë e dytë) dhe krejt familja po sillen shumë mirë me mua. Nuk kam besue se edhe pa ty do të gjej kaq ngrohësi familjare e njerëzore në këtë familje. Po të shkruaj me dorën teme dhe po e dëshmoj se me zemër edhe me mend gjithmonë të kam afër.

100

Na shkruaj, letrat tua po më gëzojnë dhe po më përmllojnë pa masë. Po krenohem që të kam! Me ty po krenohet edhe familja ime atje. Edhe ata janë mirë.

Paç shëndet e mirutakofshim!

Të fala nga unë, nga krejt familja edhe nga mësuesja!

Jotja Bardha!

E kuptova se korrigjimin, mbase edhe hartimin, ia kishte bërë mësuesja, por këtu s' kish asnjë të keqe. Akulli i madh ishte thye, Pranvera me gjelbërimin e saj kishte filluar të zburonte dhe të ngrohte lulëzimin e shpirtit në bulëzim! Tash e tutje e dija se fjalët e letrave të mia vërtet do të shkonin jo vetëm në duart, por do të futeshin edhe në botën e saj, në shpirtin e saj!... Letrën e lexova disa herë, por e shikova edhe më shumë herë! Nuk po ta fsheh: e putha, e putha, e putha! dhe për çudi më rrodhën lotët. E laga edhe atë me disa pika loti!

Këta qenë ata lotët e ngrohtë, lotët e mallëngjimit, apo lotët e gëzimit, s' di si t'i quaj ndryshe! Letrën në fjalë e kam këtu në xhepin e bluzës kah zemra, - tha Arifi dhe e çoj dorën gjithandej.

-Shiko, u kthe nga unë, ti mbase nuk beson, por unë kam parë të zeza që me t'i luejtë mend e kresë, por kam qëndruar, lotët nuk më kanë dalë dot, por ishin do raste që vetëm nga kujtimet po të dilnin lotët! Sa çudi! Qysh vjen ky farë ngulshimi nuk e di! - përfundoi Arifi, të cilit më duket se i dolën lotët përsëri.

Unë, si tue qeshë, ia recitova një strofë të një kange arshikie që m'u kujtua rastësisht:

101

*Piku molla ra rreth gojës,
arshikia m'pështoj prej dorës!
Arshiki, hej, moj virane,
më thave më tere, më bane krane!*

-Po ndoshta edhe kështu shprehet dashuria! - më tha ai.

-Edhe unë kam pothuajse rast të ngjashëm. Vërtet duhet falenderuar punëtorët e arsimit që pa kursim po e luftojnë analfabetizmin të ne, - i thashë, me një ton mjaft serioz.

Shiu vazhdonte të pikëlonte, si me thënë, me ritëm të ngadalësuar, por nuk ndalej. Mbase nesër do të jetë ditë me diell.

Pikat e shiut që më binin mbi me një zhurmë të lehtë herë më vinin të ftohta herë të ngrohta si lotët e Arifit që i përmendi në rrëfimin e tij. Ne rugëtimin e vazhdonim edhe më tutje nëpër shi.

(Valevë, 12.X.1955)

P.S.H:

Një kopje të këtij tregimi, shkrua me dorë, në version më të shkurtër, ia pata dërguar me postë (nga ushtria) gazetës "Rilindja" të Prishtinës, për konkurs. Me sa dihet nuk qe marrë parasysh./

102

LOT SHQIPONJE NË DAMARËT E FIERIT!

Gjatë të djelave dhe të ndonjë të shtune pas dreke zakonisht në një dhomë të barrakës së punëtorëve të anës sonë që rrogonin në këtë qytet të madh nën përkujdesjen e kryepunëtorit, mikut tim, Hajrë Lahut, tuboheshim ndonjëherë sa për me hjekë mallë bashkë me punëtorët bashkëvendës edhe ne dy - tre ushtarët e asaj ane që shërbenim në garnizone të ndryshme në periferi të këtij qyteti. Por një ditë pos punëtorëve hallexhinj aty ndeshëm edhe një student që quhej Dani. Edhe ky ishte i anës sonë, por atë nuk kisha pasur rast ta njihja më përpara. Aty, siç mund ta merni me mend, më së shumti kishte punëtorë krahu që kryenin punë të rënda ndërtimtare, pastrim rrugësh, pastrim lokalësh, hapje kanalesh, mirëmbajtje kopshtjesh etj., të cilët edhepse të lodhur nga puna e përditshme në pushimin e të shtunës pasdreke dhe të së dielës "musafirët" i pritnin si ka hije: ballëhapët e me buzëqeshje në buzë. Sipas mendimit tim këtë e bënin si duhet, pa u mashtuar në skuta të ndryshme të kësaj metropoleje, jo se u mungonin paratë për të bërë mbrapëshiti të ndryshme, por në sajë të edukatës së shëndoshë familjare që e kishin marrë me vete. Si

103

qdoherë edhe kësaj radhe sidomos ne ushtarëve na priten shumë mirë, fytyrëqeshur dhe me çokje e shtërngim të fortë duarsh. Aty, si me thënë, vinte erë e "vatanit tonë", sepse, në të vërtetë, secili sipas mënyrës së vet shpaloste diçka të botës sonë. Madje dikush-dikushi kishte sjellë edhe "mall për mallë": ndonjë fyell a kavall, qifteli a sharki, por dikush kishte marrë me vete edhe ndonjë mishnicë a bilibajkë, por neve mjaft shumë na linin përshtypje bisedat vëllazërore të njoma me mahi, por pa përrjashtuar nganjëherë as meloditë e caktuara që i përcillnin aq me mallëngjim muziktarët. Sigurisht ne mbi të gjitha na pëlqente mënyra e ndejës, e mikëpritjes. Aty, si thashë, hiqnim mallim e vendlindjes. Mua, po flas për vete, disi më pushonte shpirti kur qëndroja aty. Madje gjatë tërë javës këto çaste i përjetoja si copa të paharrueshme në kujtesë. E përjetoja edhe ndonjë gazmore "me thina" që krijohet nga jeta e përditshme atje... Shpesh qeshja ndërvete kur i kujtoja romuzet e rastësishme, por edhe përgatitësia edhe vetë që në takimin e ardhshëm diçka - diçka "të shisja" edhe unë para tyre. Por unë qetash nuk do të flas për përfitesa gazmore. Sot do të shpalos një përshtypje paksa të një natyre krejt tjetër, por të paharrueshme. Do të flas për një mbresë të fortë, shumë të fortë e të thellë që ma la student Dani me rrefimin e tij.

Në të vërtetë, Danin në fillim, pasi e mora vesh se çka mësonte, nuk po e fshih, edhe e lakmoja edhe xhelozoja. Në vetvete përbluaja:

-Si ka pasur mundësi ky njeri të krijojë aso kushtesh që së pari me i ndjekë ligjëratat si student i rregullt në

104

Fakultetin e gjuhësisë të kësaj qendre të dëgjuar universitare dhe, së dyti, si ka mundë ky njeri në gjuhë të huaj t'i japë provimet dhe tashti të merrej me frytin më të lartë: kurorëzimi me punimin e diplomës. Diploma!... mrekulli kjo që unë vetëm mund ta ëndërroja! Mendoja se një benificion të tillë do ta ketë fituar me ndonjë vepër jo të mirë, sepse, me sa dija unë, në shkolla të larta dërgoheshin atëherë vetëm individë me biografi të lejuar me direktiva të organeve përkatëse të shtetit dhe vetëm nga njerëzit e besueshëm të pushtetit!

Mirëpo kjo farë xhelozie, dalëngadalë pothuajse m'u hoq fare, kur ai fjalën e vet e përqëndroi lidhur me ca mbresa që kishte marrë nga një vizitë që i kishte bërë vendlindjes muaj më parë. Më mirë me thënë, ai na rrezatoj vetëm një grimcë të jetës së njeriut tonë të thjeshtë atje, më konkretisht të një plaku dhe për fatin tragjik të tij, por me atë rrefim shprehej shumë!...

Aq bukur e me thjeshtësi na tregoi, saqë, me të vërtetë, na bëri për vete, na magjepsi. Po çfarë tha ai aq interesante do të përpiqem t'ua shpalosë unë në vazhdim, ndoshta jo aq mirë sa ai, por po e shpalos ashtu siç e bëra pronë për vete.

"...Unë, - tha Dani, - me një shokun tim bashkëvendas që quhet Zenel, po që në shkollë të Partisë e quanin shkurt Nelë dhe, atij nuk i prishej qejfi aspak për këtë, u njoha rastësisht në konvikt të shkollës të lartë. Aty ishte vendosur edhe ai. Gjatë kohës së lirë, ai vinte në dhomën time dhe bisedonim e shmalleshim. Nuk ngurronte fare. I ngjitej çfarëdo bisede. Bënte pyetje të llojllojshme. Pyeste deri edhe për gjëra gjuhësore.

105

Herë - herë edhe ai tregonte mjaft gjëra interesante nga jeta atje, për çka mua vërtet më linte përshtypje dhe më ngjalle nostalgji, ngase sigurisht më kishte marrë malli për vatan, sepse një kohë të gjatë nuk kisha qenë në familje. Nela më shfrytëzonte për t'ia sqaruar kuptimin e ndonjë termi nga fusha e shkencave politike, me të cilat manipulohej në ligjëratat që ndëgjonte ai. Ndonjëherë më fliste edhe për karrierën brilante politike që e priste atje pas kryerjes së kësaj "shkollë", fakt ky që edhe e motivonte që të dallohej për zell në atë kurs - seminar. Por edhe unë kur i flisja për përmbajtjen e ndonjë mësimi që e mësoja për të dhënë provime në fakultet ai më ndiqte me interes. Përfitimim e kishim të ndërsjellë. Unë ushtrohesha se gjatë ligjërimimit, edhepse të thjeshtë, sadokudo më duhej të zgjidhja vetëm anët kryesore logjike të përmbajtjes, por edhe ai mësonte gjëra që s'kishte pasur rast t'i dëgjonte as t'i kuptonte më përpara. Sigurisht si bashkëvendës, ai, edhepse pak më i moshuar se unë, si pateklif, më pyeste edhe për gjëra të tjera, siç është jeta e të rinjve në këtë qytet të madh, si vallëzohet, si duhet prezantuar para vajzave, kryesisht për rregulla të bon-tonit etj. Kështu që në njëfarë mënyre u bëmë shokë intimë. Po, megjithatë, shihet se ai më tepër kishte dëshirë e motiv për të mësuar, sesa për t'u argëtuar. Është e vërtetë se ai nuk interesohej vetëm për mësimë partiake, por edhe mësimë të tjera të kulturës së përgjithshme. Kjo gjë edhe ishte pozitive nga ana e tij dhe kjo më gëzonte shumë, ngase njeriu kur fiton kulturë e dije të gjërë ai domosdo do të jetë edhe njeri i mirë e serioz edhe në karrierën politike. Dihet se ditunia është arma më e

106

fortë e çdo njeriu për pavarësinë e tij. Gjatë përfundimit të semestrit na ra të ktheheshim së bashku në vendlindje për pushimet e verës. Pasi unë nuk e kisha të vërtetuar lejen speciale për të shkuar në fshatin tim që ndodhej në zonën kufitare dhe se lejenjoftimit m'i kishte dalë afati, kërkova ndihmë nga ai që të mos më nxirrin telashe. Nela si njeri i Partisë e besnik i pushtetit, që e mbante veten, menjëherë premtoi se do të më ndihmonte gjithsesi pa rezervë, mirëpo në rrugë e sipër, derisa i afroheshim stacionit pa hyrë në qytetin ku duhet të ndaheshim e shfaqim njëfarë dyshimi. Për të parën herë pranoi se edhe ai nuk ishte i sigurtë se do të mund të më kalonte andej postbllokut pa pasjoja.

-Për mos me pasë telashe, ngase nuk di kush mund të qëllojë në pikën e kontrollit, - shtoi ai, - po të propozoj që edhe ti të zbresish me mua te Bërryli i Xhades (vend ky mes bjeshke para se hyhej në qytetin e postplokut). Kështu edhe rri pak me mue, ngase aty afër është fshati im edhe mund të njihesh, nëse ke kohë edhe me ndonjë anëtar të familjes sime dhe s'andejmi mundem me të përcjellë pa kurrfarë pengese rrugës përsëkëput kah "baza" jote.

Unë pranova menjëherë, ngase siç më kishin treguar edhe do bashkëvendës që e kishin provuar para meje këtë rrugë, prej andej shumë më lehtë anashkalohet ai farë stacioni problematik, ku bëhej kontrollimi i hollësishtëm.

Sa zbritëm nga autobusi jo fort larg teposhtëzës bashkëshoqi më tha:

- Po kthehemi pak në të djathtë, të shlodhemi pakëz të Bostanishta. E ti në daç rri tek unë si mysafir sonte,

107

në daç trupo drejt e në cak, përtej postblokut, drejt cakut, - drejtimin ma tregoj me dorë dhe vazhdoi:- Ndoshta te bostani e gjejmë mixhën Din.

-Kush është kyfarë mixha Din? - e pyeta.

-Nëse e ndeshim aty e merr vesh. Është një plak sypatrembur që flet shumë. Për me shpëtue atë dhe veten me familje i kemi dhënë sidetyrë që më shumë të rrijë te bostani se në odë, kështu që edhe e ruan sadopak veten e familjen nga telashtet, por edhe e humb kohën më mirë. Ta dish, edhepse jam njeri i Partisë, edhe unë edhe familja ime mund të kemi kontrollë. Asgjë nuk është e sigurtë në këtë kohë. Po përgjojnë krejt se çka po flitet nëpër oda. Po përjetojmë kohë jo fort të mira!

Unë pa reaguari në fjalët e tij e ndoqa pas. Vërtet, jo fort larg në një silugaje vura re një arë të tërë që ishte mbjellë shalqin dhe se plot fryte shiheshin shtritë mbi e nëpër lozë që nga larg. Në anën e epërme të arës, vura re të ngritur një kolibe të vendosur si thuhet, sipas stilit të vjetër, në tri këmbë, po vërtet ishte ngritur me shije të veçantë. Dihej se aty kishte hise një dorë mjeshtri me shije te veçantë. Para se të ndaleshim shoku thirri me zë të naltë:

-O, a është kush këtu, more, se vdiqëm nga etja, ore hecej!

Kur nga një kënd i arës, nga shpati tjetër, u përgjegj një zë:

-O, po more po, po kush jini ju?

Sigurisht ishte zëri i zotit të bostanit, i mixhës Din, që sapo ia mësova emrin.

-Jemi dy jabanxhi, - u përgjegj Nela.

108

-Po, po, po të njoh Zenel, po merre briskun ngulë në prag të kolibes dhe nxirre bostanin rrënzë lisi. Është i mbuluet me duej fieri.

-O falemnderit mixha Din! - ia kthei bashkëshoqi im, i cili nuk veproi çfarë i tha plaku Din, po u ul nën hije të lisit që ishte jo fort larg kolibes. Ashtu veprova edhe unë. Përsëri nga larg u ndëgjue zëri:

- Merre preje, çka po pret!

-Jo, - tha Nela, - gjithmonë na keni mësue se vetëm i zoti i shpisë e bekon edhe e then bukën në sofër e jo gjithkush. Ne këtu jemi në sofrën tënde.

-Ehe! qe qe, qetash po vi, - u ndi zëri i plakut dhe tue ardhë e nduki edhe një shalqin, mbase më të madhin, dhe me të në dorë u afrue te ne. Pasi e lëshoi shalqinin nën hije, u fal me ne.

Natyrisht ne e pritëm plakun në këmbë. Pasi ne të tre u ulëm pas pak plaku u çue në këmbë dhe u drejtue kah unë.

-Zenel, po këtë mik kah e kemi?

Nela i tha: Pyete vetë, nuk e kemi fort të largët jo, - dhe pas pak vazhdoi: - Ky po e mëson gjuhën atje në fakultet, në një shkollë të madhe të shehrit të madh.

Plaku, shprehi ngapak befasi dhe m'u drejtue muc:

-Më fal që po pyes kështu se me pasë kenë në odë miku nuk pvetet pa u gostitë mirë më përpara. Po unë jam i unët për me folë e me u njoftë me njerëz të shkollës sa më përpara. S'po kam me kënd me ba muhabet këtu.

Deri sa plaku nxori shalqinin e ftohtë që e kishte vënë, vërtet në mes të duajve të fierit dhe deri sa shkoi

109

me e marrë briskun te koliba, besa edhe njëfarë plafi si thes që e përdorte si farash për të hedhur në të lëvoret, Nela me tregoi me zë të vogël se ky Mixha Din është plak shumë i zgjuet, është pak tekanjot, por është në të vërtetë njëfarë filozofi, por ia jep pak naltë. Është llafatar i dalluar nëpër'oda, tjerr shumë hollë, po edhe e tepron nganjëherë se është fort i lirë në shprehje. Ky nuk e njeh atë politikën: sipas motit me kthye gëzofin.

-Duket se qenka plak pedant edhe në punë, ja shih sa pastër e mbajka vendin. Për atë që the unë i dua do pleq tanë se vërtet janë më trima se ne.

-Leri trimnitë sot! - ma kthei Nela. - Po kush ka nge shtin rruza në pe, do me thënë, ky kujtohet natë e ditë, tjerr e shjtjerr llafe veç me të zënë ngushtë me fjalë. Si të thashë ka llafe që ua e kalon edhe politikanëve, po politikan i kësaj kohe nuk është, siç të thashë. Ai sigurisht do të përzihet edhe në zanatin tënd. Për ata ia përmenda se ti po mëson gjuhë.

Dhe vërtet më doli ashtu. Posa u kthye dhe ia dha "lejen" Nelës ta presë shalqinin u kthye kah unë. Deshti të më pyes diçka po unë ia prita më përpara:

-Po pse e nxore edhe tjetrin, more mixhë, ky mjaft po na dilka e po teprojka!

-Po, - ma kthei ai nëkëmbendorë, tue e vu buzën në gaz, - ti e di se trimat gjithmonë shkojshin me dy alltia, nja në shokë përpara, nja anash paluet, mos bëftë punë njëna bën tjetra.

Nela e ndërpreu:

-A di ti si thonë këndej: Mundet me u koritë shalqini, po jo kurrë plak Dini!

110

Unë ndërhyra:

-Falemnderit mixha Din, po ti vërtet i paskë të mira edhe punët edhe fjalët.

-Po ta dish more djali i mirë, - ma kthei ai, - se mendja, puna e fjala nuk janë larg-larga ndërmjet veti. - dhe vazhdoi:

- Ti qysh më tha Zenel shoku(!), nip e kam, po marrke shkollë për gjuhën atje larg-a!?

-Po, - i thashë, - po kam qejf me dritë sa më mirë e më me themel gjuhën, sidomos gjuhën tonë, por edhe gjuhë të huaja. Pikë së pari me e mësue veten dhe së dyti, me i mësue nxënësit edhe të tjerët nëse më lejohet. Si do pleq të zotët që na kanë mësuar ne nëpër oda. Ky është fakt se gjuha jonë është ruajtur shumë dhe është mjaft e begatë.

-Hë, - ma mori fjalën plaku, - gjuha jonë mësohet këtu te na e jo atje në drejt të mallkuem. Atje veç merret shkolla e këtu te na mësohet gjuha.

-Çka je kah thue, more! Në shkollë nuk po mësohka gjuha e këtu te na po? - e nguci Nela.

-Këtu duhet me u mësue, - nguli këmbë plaku. Ai që nuk e di se qysh është mësimi i odës, ai pak di për gjuhën tonë. Nuk është gjuha veç me lypë bukë e ujë, po është puna më e thellë. Nuk thuhet kot se është i deshun ai mik që të vjen në konak e nuk e kupton mënyrën se si mund të therrt me vegsh! A din ti se kush vjen deshun duhet me e veshë, kush vjen i veshun s' duhet me e deshë. Kjo do me thënë se musafiri nuk bën me u rëndue me fjalë.

-Ky plaku ynë ia mban pak naltë me këshilla, - foli Nela.

111

-Paj dikuj dikuj i ka hije me ia mbajtë pak naltë se atij edhe pushka i vret naltë, prandaj edhe shenjë e rrëzon me të parën! - ndërhyta unë.

Si duket plakut i pëlqeu ajo që thashë dhe vazhdoi pa reaguari në fjalën e Nelës, po as në timen:

-Me njëfarë shkollari njëherë u zumë keq, sepse ai thojke se gjuha jonë është e vorfën. Ai në të vërtetë nuk e dinte gjuhën e dheut të vet. Kish mësue veç do kopalla e rrokopendla të hueja. A di ti sa e pasun është gjuha jonë?! Gjithçka njeriu mundet me shprehë me këto fjalë që i kemi, veç ato, sikur këngëtarit që e mbathë ngapak këngën, ashtu edhe gjuhëtarit si llaftar i mirë duhet me i mbathë e me ndreqë qysh duhet fjalët e llafet e veta.

- Vërtet, bazat e mësimit të gjuhës sonë merren në familje, e sidomos nëpër shkollat tona të para, siç ishin e janë ende odat te na që po i përmend plakut, - e shpreha unë mendimin tim që më doli disi papandehur, ngase nuk kisha dëshirë t'ia ndërpreja mendimet plakut dhe nuk doja të kundërvëhem me të. Mirëpo ai pa i vënë veshin ndërhyrjes sime vazhdoi.

-Me ty më duket se do të mund të merrem vesh mirë. A dini ju se përveç gjuhën për me lypë buke e ujë, edhe për me shprehë gëzim e vaj duhet me njoftë edhe gjuhën e dheut tënd, të baltës së dheut tënd!

-Po qysh flet balta, dheu, - more mixha Din, - e nguci sërish Nela tue i hedhë sytë kah si në të qeshur.

-Me më pasë thënë ky farë shkollari kështu do të më kishte mbetë hatri, e për ty nuk ta shoh për të madhe, se ti di veç me folë prap e mbarë si politikanët e ditës sot. Edhe ti qatë shkollë je tue ndjekë, - iu drejtue atij dhe vazhdoi:

112

-Eshte e vërtetë se jo vetëm që flet dheu, por aq më tepër ai ka shumë gjuhë. Ndryshe flet dheu i bardhë, ndryshe dheu i zi, ndryshe dheu i kuq!... Po ashtu ndryshe-ndryshe flasin edhe gurët. Edhe ata flasin sipas ngjyrave e fortësisë. Ndryshe flasin edhe bimët. Po po, edhe druni flet. Edhe bostani flet. Pa i ra kokallë shalqinit nuk e di a është pjekë a jo. Kur t'i mëshoj klokë ai flet: *tak-tak-tak a tuk-tuk-tuk*, më thotë ose mos më nduk, ose ndukëm se jam pjekë. Bostani thotë mbillem në tokë të shkrehët e jo në tokë të ndyll-cueme... Me pre drunin rrafsh ai me do vijë rrahtë-rrathë të kallëzon se sa vjet i ka, kah e ka rrahë veriu e kah juga. A i ka rrajët e forta a jo. Druni i thatë thotë digjëm se kam marrë ilet. Krejt këto njeriu duhet me i njoftë, duhet me i ditë.

-Hajde, hajde druni, bima po folka se ato i takojnë botës së gjallë, qysh thonë, po guri qysh flet? - e ngacmoi përsëri Nela.

-Sa mirë që ma kujtove. Po qysh nuk flet gradina, qysh nuk flet hisari, qysh nuk flet Barbeshi? /U ktheje kah unë dhe ma sqaroj: Këtij vendi këtu ku jemi i thonë Barbesh/ Ngjitu pak më naltë ndesh në gurë e rrengalla që tregojnë më mirë se me fjalë se këtu ka qenë qytet. Madje aq shumë ka pasë shtëpia sa që maca ka kalue tra e më tra e deri te kalaja atje që ashtu quhet edhe sot prej disa pleqve e që sot po i thonë Gradina.

-Është e vërtetë se gërmadhat e ndryshme kallëzojnë histori të vërtetë. Histori të vërtetë tregojnë edhe emërvendet e vjetra, si qenka fjala *Barbesh* që mund të krahasohet me fjalën *arbër / arbesh*, - e plotësova unë, - por edhe mbetjet arkeologjike që mund të

113

ndeshen në gërmadha të ndryshme. Vërtet, këto gjëra flasin me ata që e kuptojnë gjuhën e tyre. Te ne mjerisht ka pak ose aspak ekspertë për toponomastikë e për arkeologji. Vërtet, krejt këto emërtime presin zbërthime me autoritetin e duhur shkencor.

- Qashtu është bre djali i mirë. Po qysh nuk flasin grimcat e vegshave e të gypave të vjetër, more Zenel?! Qysh nuk flasin gurët e kalasë. Sidomos gurët e gdhendun, gurët e qosheve, qemerët! ... Krejt këto tregojnë për kohën edhe për mjeshtrit e asaj kohe. Veçse gjuhën e tyne duhet me e mësue, - ngulmonte me të drejtë plakut dhe vazhdoi:

-Të parët tanë më duket më mirë e kanë ditë atë gjuhë se tash disa që po shiten me shkolla. Dikush - dikush! po i rras hundët gjithkund dhe krejt këtë farë pasunie po ia fal prej mosdijes a prej tutës tjetërkujt, mozomakeq! I rralli e di sot dhe pse ajo ledinë atje thuret Ledina e Skënderit. Gati kurrkush s' e di sot pse ajo kisha atje quhej Kisha e Gjergjit, nganjëherë edhe Kisha e Shëngjergjit!... Gjergji e shëngjergji nuk është nja...

Kur fliste për emërtime vendesh i drejtonte dorën andej kah shtrihej vendi i caktuar dhe në vazhdim tha:

-Të rrallë apo kurrkush nuk e di pse damarët e fierit kah rraja e kanë byçym in e shqipes me dy krena!

Unë shpreha admirim prej krejt çka fliste, por kur e përmendi edhe fierin, shpreha mbase edhe habi, ngase m'u duk se tash e teproi. Mirëpo si duket plakut e kishte prituri dyshimin tim, prandaj me sytë kah unë vazhdoi:

-Po po, ashtu është, qetash plakut do t'ju bind, - tha dhe e mori brisgun me vete dhe shkoi fill aty jo fort larg. E preu një bisk fieri deri afër rrenje dhe u ktheje e para syve tanë filloi ta shkutojë rrafshas.

114

- Qe këqyrne qysh po i del damari! - dhe filloi me i njehtë tue i bë sqarimet: - Këqyre: njani krye, tjetri krye; njani krah, tjetri krah; njana kambë, tjetra kambë e këtu bishti!

-Nela, sa për të thënë diçka, përsëri e ngacmoi:

- Po yllin ku e paska?!

-Ylla e çylla iu kanë ngjitur mbasandej. Dykrenarja jonë s' ka pasë ylla. Ajo pa yll e pa shenja të tjerë është ngulë në flamurët kuqgjak të të parëve tanë. Po edhe atë me yll ta ndaluen ty more partizani i partis! - foli plakut tue shikue Nelën.

Foli edhe diçka mixha Din, por unë vërtet isha hutuar duke e shikuar këtë dukuri shumë interesante. Vërtet dukeshin elemente si shenjë shqiponje! E shikova edhe më mirë. Vërtet ngjasonte me do qëndisma të veshjeve tona! Madje ma dha brisgun plakut që të bindesha edhe vetë edhe më mirë. U binda se ky fakt nuk ishte aspak sugjestionim, edhe pse ndonjë vërejtje mund të bëhej!

- Shumë interesant, po kush të ka treguar për këtë. A ka farë legjende lidhur me këtë, - fola unë, vërtet i befasuar, por duke e miratuar këmbëngulësinë e plakut me kokë.

-A po e sheh se ti po dojke me u ba dijetar që po interesohesh për këtë punë. Kurse këta politikanët e ditës, - e këqyri sërish Nelën, - i këqyrin veç kuleçtë e pites. Këta edhe s'dinë edhe s'pvesin, mozomakeq bre!

-Jo nuk janë krejt ashtu. Ka ndër ta që vyejnë, - fola sa për të thënë diçka.

Ai pasi tha: Ishalla!, - vazhdoi:

115

-Edhe fieri me këta damarë që i ka kështu flet shumë me gjuhën e tij. Duhet shumë shkollë për me ia mësue atë gjuhë. Me djtë mananë qysh duhet njeriu duhet shumë mend me pasë. Unë këtë e kam ndëgjue prej gjyshit tem, e ai prej gjyshit të vet... e kështu kjo e vërtetë që ngjitet shumë larg në kohë të vjetra, shumë të vjetra, po kam dëshirë që mos të harrohet edhe nga ata që vijnë mbas nesh. Me fier, more bir, është shtrur djepi i fëmijëve tanë nëpër shekuj. Fieri diku - diku deri vonë ka qenë shtroja më e mirë e odave tona. Fieri, ja si e ka erën e mirë!, - i mori erë dhe vazhdoi: - Fieri dikur nuk ka shërbye vetëm si shtrorë për me i mbushë shtratin e djepave të fëmijëve e safat e odave dhe qilerët e nuseve, siç ju thashë, por u ka shërbye trimave e trimneshave si ilaç për varrët e tyne, si të jashtmet, si të mbrendshmet. Për ata unë e kam hjekë kashtën që ma prunë dhe fierin e përdora si shtrorë nën postajë, po edhe si mbulojë mbi çati në koliben teme. Kashta mban pleshta e fieri jo. Për ata e kam përdorë dhe po e përdori për me e ftohë shalqinin. Aty e ruaj edhe ujin e bukën.

-Po si thonë për damarët e shqiponjë dykrenares, - ndërthyna unë përsëri.

-Thonë se edhe Skëndërbeu e kish pasë mësue prej të parëve të tij se nëse trimave s'u ecën rastësisht lufta dhe meken, atëherë e kanë amanet që flamurët mos me i dorëzue kurrujt e aq më pak annikut, por ata duhet me i gropue në dhe sa më afër rrajëve të fierit. Kështu edhe ka ndodhë. Shumë flamurë janë vorrue në këtë vend, prandaj byçymi i shqiponjës dykrenare është bërë damar i fierit. Pra edhe tash more bir, duhet lënë

116

amanet granimit, nëse s'mbesin burra, se burrecat si Nela e dikush - dikushi s'njihen si burra, duhet t'u thonë fëmijëve trashëgimtarë që le të mësojnë, tekembra, prej rrajës së fierit se qysh ka qenë dhe është shenja e flamurit të tyre. A po e sheh se qysh na ndodhi mazomakeja! Na e ndaluan flamurin tonë. Po po, ... prej Flamurëve të luftës që janë futë në dhe tash del loti i shqiponjës nëpër damarët e rrajës së fierit! - tha plaku dhe ofshani.

Nela ndërhyri mbase sa për të ndërruar temë:

-Ti more mixha Din, shumë po di gjëna të vjetra që po i sheh si nëpër mjegull, por pse s'po na kallëzon edhe për do sende që t'i po i përtërin dhe që shihen. A s'po na kallëzon ku e ke kungullecën me ujë që edhe t'i lajmë pak duart edhe ta shohim qysh e ke përtri një vepër antike. Dani ndoshta kurrë s'ka pa ashtu diçka!

-Uh, po harrova, - tha plaku dhe pa pritesë shkoi po te ata duajt e fierit e nxori vërtet një kungull. Të cilët, si dukej, ia kishte hjekë së pari me kujdes një copë kah bishti aq sa ta zë dorën. Pastaj e kishte gërrye mirë e mirë dhe i kishte vënë po atë copë si kapak me bishtin e vet të ruajtur si dorezë dhe i kishte veshë kapakut deri në buzë një pëllhurë të bardhë të hollë. Nga jashta mbështjellën dhe vegët anash ia kishte bërë me thupra shelqë të qëruara dhe të ziera. Vërtet dukej një punë e shkëlqyeshme.

-Qe edhe këte e kam ndreqë sikur moti, - tha kur e mori nga duartë e mia.

-Shumë interesant! Të lumtë! Edhe kjo është kultura jonë e hershme!, - i thashë.

Plaku vazhdoi: -Tash e di edhe unë se kanë dalë, buria e kaca, qypa e vegsha, kënata e ibriga të llojlo-

117

jshëm, po, thashë, le të dijnë të rinjtë që edhe kështu bartej e mbahej uji. Edhe me kunguj ujës bëhen këso gërrqësh. Pra edhe me gërrqësh mundet me u bartë e me u mbajtë uji. Kështu të parët tanë kanë bërë hall, kur s'kanë pasë qypa e vegsha as gërrqegë!...

Unë nga plaku e mësova fjalën *gërrqegë* dhe deri sa i lajtëm duart Plaku foli edhe më, po mue nuk më kujtohen aq mirë për çka vazhdonte të fliste. Mua patjetër që menjëherë m'u kishin skalitur fjalët lidhur me "lotët e shqiponjës në damarët e rrajës së fierit!"

Pasi punën e kisha ashtu se më duhej ikë sa më parë për dritë që andej, Plaku në të larguar m'i tha edhe këto fjalë që m'u skalitën në kujtesën time:

-Ju që po bëni shkollë duhet me i shkruë këto që po ju thonë pleqt e burrat e vendit, por edhe ato që nuk po mundën a s'po guxojnë me ju thënë. Se pleqt sot janë nesër nuk janë, po pak prej tyne guxojnë me kallëzue se leqprin qysh moti ua kanë futë në bark. Edhe tash na ka ardhë një kohë e mbrapësht. Njeriu me shkollë i fiton dy parë sy. Prandaj mprehi të dy parët se po druej se shumë sende po harrohen. Shumë pasuni të mira po jua marrin hallku, qoftë largat. Mozomakeq! Të thashë pak përpara me njëfarë shkollari që e kishin pasë dërgue me i matë e me i shënue tokat kënde, qesh ngranë keq.

-Ndoshta ishte gjeodet? - pyeta unë.

-Sigurisht, - tha Nela, kurse mixha Din vazhdoi:

-Ai, në letra e në harta-skica nuk i shënonte tokat qysh i thojsha unë, qysh i thërrret vendi këtu, po i shënonte ndryshe, keshe ashtu i paskan gjetë të shënue qysh moti nëpër letra.

118

-Ju pleqt, - më tha, - mbasi nuk kini shkollë, ju edhe mund të gaboni, kurse letrat e vjetra nuk gabojnë!... foli plaku me të ngritur zëri dhe vazhdoi:

-Ma patë plasë zemrën, he mozomakeq! Kështu Barbeshin ma shkruajtë Grobnishte, qashtu qysh i patën shti nëpër letra në kohë të Kralit, do të thotë vendvorresh, Kishën e Gjergjit e bëni të Gjergjit e mos pvet për të tjera, mozomakeq! Për ata të thashë se gjuha mësohet këtu e jo atje. Atje në shkollë të madhe(!) emnat tanë i gjeni të shkrueme ndryshe! Dijen e të parëve tanë po na e humbin qoftë largat!... Duhet me e ngjallë edhe këtë punën e lotëve të shqiponjës në damarët e fierit. Fieri si fieri më, është besnik sa ka thënë Zoti. Kurrë nuk e humb amanetin, por edhe atë kanë zënë me e qitë fare. Qoftë largat ia futën një dergj, po kam drojë se mos po na e thajjnë me qëllim. Te Ledina e Skënderit ka pasë më shumë fier. Tash ka gjithnjë pak e më pak. Ata me ushtri për çdo vjet gërmojnë istikame dhe çelin e mëshelin gropa aty. Aq më keq më së mbrami edhe po e gjuajnë vendin me topa e po e kallin flakë. Po më duket se e kanë mendjen me i qitë fare ato tufat e fierit që lotojnë me gjakun e kthjellët të shqiponjës, he mozomakeq!

-Lum mixha Din mos e shtje pllugin kaq fellë se po na çon në hapsane. Ne, ani pse po na bëret, po me ushtri, lum mixha, mos i shtje brinat!, - i tha Nela.

-Paj burgu është për burra, o ti shok i politikës! Një shkollar më ka thënë se udha më e mirë për me hypë në pushtet vjen nëpërmes hajatit të burgut. Po unë s'po bëj kurrëgjë për hapsane. Unë veç po ju tregoj

119

se edhe fieri me zemrën e vet diçka flet. Flet edhe i derdh lotët e dykrenares sonë. Ju vetë e patë. Po tash kanë nisë edhe ata lot me iu shterë. Unë veç ia tregova këtij djalit të mirë që po mësojka në shkollën e naltë se duhet me mësuë me themel më së pari gjuhën e vendit të vet, jo veç atë gjuhën e letrave të huaja, - përfundoilplaku.

Në të ndarë e mora ngrykë dy-tri herë ngrohtësisht, me gjithë shpirt. Ai më në fund më tha:

-Kam qejf me më ardhë me më pa! Mos shko atje larg pa u kthye edhe njëherë tek unë se hala s'ia kam hapë mirë grykën thesit. Kam edhe shumë sende me derdhë në log të kuvendit. Këtu po kam kohë me u kujtue e veç po mbushi me fjalë edhe shumë thasë të rinj! Veç kur po vjen dikush-dikushi që kupton unë po i shprazi. Banma hallall, se ndoshta e teprava!

-Jo nuk e teprave aspak! Ishalla vijnë për të mirë!, - i thashë në të ndame. Pas një copë rruge nga Plaku hodha sytë edhe e pashë. Ai sa u thye te hija së pari e mori plafin ku i patëm hedhë lëvoret e bostanit dhe i çoi me i derdhë në përrockën skaj are.

-A të thashë, - foli Nela,- se ky është ai plaku llafazan që të përvëlton me fjalë dhe përzihet në çdo zanat.

-Të lutem, - i thashë, - mos e keqkupto. Njerëz të tilla janë të rrallë në botën tonë. Këta duhen ruajtur dhe shfrytëzuar!, - dhe sa për të ndërruar temë i thashë:

-Ja shiko sa punëpastër e pedant ishte. Sa pastër po e mbante kolibën. Nuk po linte askund mbeturina, prandaj nuk kishte asajd as anza as miza që të ngacmojnë.

120

-Po veç anza e miza na i lëshoi ne, - ndërhyri Nela. -Vërtet, qenka plak për lakmi, - vazhdova unë dhe përfundova: - Plaku me vend e kishte kërkesën që donte me e pastrue edhe gjuhën tonë, edhe shkencën tonë. Mjerisht njerëz të tillë çfarë i donte plaku kemi pak. Mjerisht!

Pas pak u ndava edhe nga Nela. Edhe në "bazën" ku shkova edhe kudo gjetiu tregoja për atë që kishte treguar mixha Din. Edhe kur erdha këndeje fjalët e atij Plaku nuk munda t'i hidhja pas kreje. Prandaj s'u durova ju thashë edhe juve. S'di a bëra mirë a keq?!..."

S'di pse përfundoi kështu me këtë pyetje student Dani.

-Jo, - i tha Hajra, jo që s' gabove kurrëgjë, po ty të lumtë goja se na ke kënaqë. Po çka u bë mbasandej se po më duket se na lë pak si varë punën. A u ktheve me e pa Plakun?

-Jo, i rashë një rrugë tjetër. Mirëpo, para nja një jave e takova Nelën, kishte ardhë me marrë diplomën e kursit. U përqafova me të dhe e pyeta për mixhën Din.

-Eh, - më tha, - mixha Din na ka lënë! Ai ka vdekë. -Qysh more! Dritë pastë! - O sa po më dhimbka! - thashë vërtet i prekur thellë dhe s'u durova pa e pyetur: -Po a dergji shumë? Sa i fortë m'u duk? Sa i shkathët ishte! Qofshi shëndosh ju, mos mërzi! Shyqyr që ju ka lënë Ju!

- Falemnderit, qofsh shëndosh edhe ti! Jo nuk dergji shumë, po na shkoj diqysh si me merak!

-Thonë se nuk ka vdekë pa merak! Vdekjes para nuk i dilet! Po qysh, u bë ashtu?! Shkaku?!

121

-Te ajo Ledina e Skënderit u bënë edhe sivjet manovra ushtarake. Ushtarët hapnin istikame e për me i maskue ato kishin pasë dëmtue mjaft tufa të fierit. Plakun, ti e di, kjo e mundonte shumë. Veç asaj më në fund edhe e kishin gjujëjtë vendin me topa e me bomba lëndë plasëse dhe i kishin pasë djegë mjaft tuba drujsh, po edhe tufa fieri. Sa largohen ata Plaku s'durohet shkon me e pa vendin. Atje ndesh do zjarre që ende nuk ishin fikur. Ai me njëfarë rrëmete fillon me i rrahë. Ashtu e shuente zjarrin më lehtë, pasi që aty afër s'kishte ujë dhe me mbulue me dhe s'kishte as kohë, as mundësi, as fuqi. Si të thashë, e kishin pa tue e rrahë prushin me rrembetë. Po ndërsa ai e rrahte zjarmin atje ndërkohë era apo kush e di se qysh, e paska çue zjarmin kah koliba e ky veç kur e sheh se nis me i dalë tymi e pastaj i merr flaka ata duajt e fierit te ai farë lisi ku patëm qëndruë ne. Ai kur e sheh tymin, vrap kthehet. Por derisa kthehet flaka e kish pasë përfshi edhe kolibën. Mixha Din, edhepe i lodhur e i rraskapitur, mundohet me shpëtue bile diçka nga flaka. Prej krejt atyre kishte shpëtuar pjesërisht vetëm gërreçin! Po në këtë përlëshje me flaken kishte pasë marrë plagë të rëzikshme trupit, fytyrës, duerve. Prej këtyne plagëve u sëmund rëndë. Prej zjarmisë së madhe iu muar edhe goja! Dhe kështu nga ky lëngim pas disa ditësh, e la fryma, po sytë i mbeten çelë, si me dashitë me na porositë diçka!

-Po si duket ai paska vdekur më shumë nga plagët e shpirtit se nga varrët e trupit! Porosia e tij dihet! - thashë si me lot ndër sy!

122

-Ndoshta! - m'u përgjegj Nela, dhe më erdhi mirë që edhe atij ia pashë do pika loti që i rrodhen nga mollëzat e faqeve të tij bullafiqe. Kjo bëri që unë më shlrirë të derdhë lotët e pikëllimit që më dolën vetvetiu!

... Pasi përfundoi këtë rrëfenjë Dani mori leje dhe u çue e shkoj. Disi pasi e përcollëm Danin nuk u bë më shumë fjalë për gjëra serioze. I thashë Hajrës:

-Falemnderit për pritje. Edhe më shumë falemnderit që na e solle këtë farë studenti, i cili...

Hajra më ndërpreu: -He, si t'u duk!? Shok e kam edhe e kam pasë.

- Po a njihesh moti ti me student Danin?

- Po, - tha Hajra, - me Danin jam njohë shumë herët. Edhe ai ka qenë punëtor krahu si unë qysh në kohë të para Luftës. Mirëpo me punë, me vullnet iu kap shkollës dhe tash arriti t'i afrohet mbarimit të fakultetit, por për me mbetë gjallë, nganjëherë edhe tash mbas orarit të mësimit shkarkon vagona të qymyrit bashkë me mue dhe hiç nuk i priton as punës fizike.

-Po, - i thashë, - shihet se kishte përvojë të madhe dhe ishte i formësuar drejt në çdo pikëpamje edhe kombëtarisht. Qifti i tij duhet ndihmuar. Kam dëshirë të takohem me të.

-Ishalla në punë të përbashkët në rrugën e dritës së djesh! - uroj Hajra.

-Po ai i kishte fjalët e mira, por porosinë e rënda, siç është edhe fati ynë i rëndë!

-Punë të mirë pa mund nuk ka, - ma ktheu Hajra. S'ndejtëm shumë u çuem edhe ne ushtarët. Kësaj radhe, më duket se të gjithë dolëm më hijerëndë në

123

mendime, por edhe më të pasur me përshtypje. Mbase tek të gjithë e sidomos te unë mbizotëronin fjalët e studentit për Din Plakun, për legjendën e lotëve të fierit! Këto përshtypje nuk m'u hoqën mendsh me javë të tëra. Më dukej se ndëgjoja babën tim kah na fliste edhe ai për gjëra të tilla serioze të përziera me elemente të legjendës, por ne pak u dinin vleftën.

Rëfimin e student Danit që e patëm ndëgjue syeve të gjithë e rikujtuem me Hajrën e me shokë edhe pas dy javësh kur shkova të Hajra me i lypë do robe civile se më ishte kumtuar lajmi se pas dy-tri ditësh do të më lironin nga ushtria, d.m.th, tre muaj para afatit, prandaj më duhej që sa më parë t'i siguroj teshat civile!

-Sigurisht e kanë me kursye kazanin!? - tha Hajra.
- Nuk di për atë punë, - ndërhyra unë, - por ky lajm sa më ka gëzuar aq edhe më ka befasuar, sepse nga shtëpia ende nuk i kam kërkuar robet.

-Për këtë punë mos u gajlo!, - ma ktheu ai.
Në të vërtetë, Hajra m'i dha rrobet e veta më të mirat, me të cilat dilte nganjëherë në qytet dhe më porositi që ato bashkë me selame duhet t'i dorëzoja në shtëpinë e tij atje e jo këtu.

Gjithashtu para se të më përcjellë, më doli hakut me fjalët:

-Nëse të bëhet puna me e vazhdue shkollën, në fakultet, sikurse Dani më tregoi se unë edhe Dani kemi me të ndihmue!

S'dija se çfarë t'i them, më në fund u shpreha:

-Janë do punë që nuk varen fort nga dëshira po nga kushtet.

124

-Ti këqyr mati punët e tua. Mua dhe Danin do të na keshë krah, mbaje mend!, - më tha dhe ma çoku dorën.

-Faleminderit - i thashë dhe më çilegurëgojën. S'më dilte asnjë llaf. Vetëm kujtoheshja e çkujtoheshja. Më kapi njëfarë ankthi i çuditshëm! S'dija çfarë të them! Hajra si në odat tona në këtë barrakë, siç e kam cekur më përpara, vuri re dhe pothuajse më zgjoi nga ajo gjendje ankthi me fjalët:

- Çohu prej gjumi more "zog i shqipes e jarani i pites", se edhe prej teje presim me na thënë diçka. Ti boll fjalaman je e sot t'u paskan sosë llafet?! S'bën veç me ble duhet nganjëherë edhe me shitë. Tash në vend se të gëzohesh që po shkon në shtëpi, ti po rri si në kujtim.

-Jo, prej asaj dite që e ndëgjoja Danin këtu, unë kam mësuar se më mirë ishte me ndigjue se me folë, - iu përgjigja dhe shtova: - Pas asaj që na foli ai atë ditë, vërtet, s'po di çka me thanë! S'po di se çfarë gjuhë duhet me mësue më përpara. Aty dolën shumë gjuhë. Ne për të gjitha vërtet kemi nevojë.

Hajra i Lahut përsëri ndërhyri:

-Në shkollë vërtet mësohen shumë gjuhë. Edhe gjuha e historisë edhe gjuha e tokës, edhe gjuha e qiellit e ti zgjidhe një që më shumë të pëlqen! Po si kish pasë thënë mixha Din, më së pari merr mësim atje e mbaseandjeja këtu me marrë shkollë. Se pa mësimin e atjeshëm nuk të vyen shkolla e këtushme!

Po, - i thashë, - përveç bukës së gojës, po vyente me punue njeriu edhe për bukën e shpirtit, për të cilën na foli Dani. Lumi ai për vete, por edhe për ne e për shoqinë tonë. Njeriu po duhet me u mundue jo veç me punë fizike, po edhe me punë të shkollës.

125

-Po, - ndërhyri Hajra, - Boll po ju them këtyre djemve të rinj që sa haliten rrugëve më mirë le të mundohen me mësue diçka. Mbase punës e ditëve të pushimit le të ndjekin kurse e shkolla se edhe fitojnë vetë, po edhe dikush ndoshta do t'ua shohë hajrin.

-Edhe unë jam me ty, - i thashë dhe vazhdova: - Me vullnet më duket se arrihet gjithçka. Edhe ju, - iu ktheva punëtorëve që ishin më të rinj nga mosha, - do t'u këshilloja që ta keni ndërmend këtë që e tha Hajra. Që pas orarit të punës ndiqni ndonjë zanat a shkollë dhe kështu edhe përparoni në punë, edhe mësoni për vete. Besa, shfrytëzoni të gjitha lehtësitë që mund t'ju ofrojë sindikata!...

-Po po, - ma miratoi Hajra, - veç, me të vërtetë, po kemi vështirësi, megjithatë edhe prej tyre dikush - dikushi ka nisë me u interesue edhe për kurse a shkolla të zanatit, qysh po thue ti. Veç na shumë duhet me punue për me mujtë me i mësue ato gjuhë për të cilat i kishte folë Danit mixha Din, rahmetia!

-Thonë se kur vdes një i ri është deké e dhimbshme, por për mue janë shumë të dhimbshme edhe kur vdesin pleqt si çifti i mixhës Din. Më duken sikur libra të gjalla të historisë sonë që zhduken në ujna të rrëmbyer pa i shfrytëzuar sa duhet.

-Ishalla, - tha Hajra, - dikush-dikushi prej djemve tanë do t'i shkrujë edhe fjalët e mira të pleqve që ende nuk na kanë vdekë krejt.

Kështu pasi u ndava dhe u hallallshtisa me shokët punëtorë, me të cilët aq shumë isha familjarizuar, me paketën e rrobeve në dorë mora rrugën drejt kazermës. Bluaja e përbluaja nëpër

126

mend atë që na rrëfeu Dani. Ku do ta gjejë veten në këto valë që po na i sjellë lumi i jetës. Vallë a do të di të notoj në këtë lumë plot dallgë?! Edhe atje në kazermë, shokëve ju thashë se nuk po di aq me gëzue që pomëhiqetuniformaekazani i ushtrisëse filltash më presinpunëdhemë të vështira! Përsëritambresatme elementengarrëfënjaeDanit.

Pas një dite pasi mbërrina në vendlindje si civil, ende pa arritë në shtëpi rrugës e ndesha një tufë fieri. S'u durova, e preva një bisk. I pashë edhe me sytë e mi vizëllimin e lotëve të shqiponjës sonë (!), lotët e krenarisë sonë që rrjedhin pikë-pikë nëpër damarët e rrënjës së fierit!... Mbase i hodha biskun s' di pse më erdhi në mendje dyshimi. U ktheva ta shohë edhe njëherë, lotët e tillë nuk dukeshin më!

- Vallë, u thanë kaqë shpejt! Mos më bënë sytë pak më parë! Kush e di mbase u fshehën nga unë ata lot që të mos ma prishin qejfin për ardhjen time të befasishme në shtëpi?!

Megjithatë për ardhjen time të befasishme në shtëpi pati kush me u gëzue!

(Beograd, shtator 1956 - Greqec, nëntor 1956)

127

SHËNIME PËR AUTORIN

Nuhi VESELAJ u lind në fshatin Reçan të Suharekës, më 20.08.1933. Shkollën fillore e kreu në Suharekë në vitin 1948, ndërsa Shkollën normale në Gjakovë, ku maturoi më 30.06.1952.

Shkollën e lartë, përkatësisht Shkollën I të Fakultetit Filozofik të Prishtinës - Dega gjuhë dhe letërsi shqipe e kreu më 23.09.1963, ndërsa Fakultetin Filozofik - Dega gjuhë dhe letërsi shqipe më 23.09.1965.

Ndoqi studimet pasuniversitare dhe më 03.04.1980 mori gradën: magjistër i shkencave filologjike, ndërsa tezën e doktoratës e mbrojti më 24.12.1992.

Nuhiu është marrë me shkrime që në bankat e shkollës së mesme, po për arsye të ndryshme s'ka mundur t'i botojë të gjitha dorëshkrimet.

Në vitin (1997) botoi këto vepra:

1. *Miklime* (ribotim); (1967)
2. *Rrezet e Ylbera* (ribotim); (1971)
3. *Me buzët në gaz*;
4. *Fletë ditari rreth një motmotari*;
5. *Trimoshi* (tregime për fëmijë dhe të rinj);
6. *Cace e hope djaloshare*;
7. *Shkrime nëpër mjegullnajë*;
8. Vëllimin e parë të veprës gjuhësore "Çështje të shqipes standarde në fushë të leksikut dhe të fjalëformimit".
9. *Gërricje në damarët e djalërisë* (1998).

Pritet që nga penda e këtij autori mjaft të frytshëm ta shohin dritën e shypit edhe vepra të tjera qoftë nga fusha letrare / artistike, qoftë nga ajo shkencore / gjuhësore.

Përmbajtja

Parafjalë, 5

Kush e vrau Ahmetin? (1951), 7

Hallet e Emirit (1951), 39

Dëshpërimi i Fatushit (1952), 49

Bisedë në bashkudhëtim (1952), 57

Halë në shpirt (1954), 69

Bashkudhëtarët ikanakë (1954), 81

Dy parë lotët (1955), 87

Lot shqipnje në damarët e fterit (1956), 103